कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. M-2324 विषय

नांव श्रीभागवत कृतिय स्कंध

लेखक / लिपीकार —

पृठ 106 काळ — पूर्ण / अपूर्ण

अथश्रीभागवततृतीयस्कंधप्रारंभः

॥श्रीगणेशाय नमः॥ ॥तृतीये तु त्रयस्त्रिंशदध्यायैः सर्गवर्णनं॥ ईशोक्षयागुणक्षो-
भात्सर्गो ब्रह्मांडसंभवः॥१॥ तत्र तु प्रथमेऽध्याये बंधून्हित्वागतायुषः॥ निर्गतस्यो-
द्धवेनादौ संवादः क्षत्तुरुच्यते॥२॥ भगवद्ब्रह्मसंप्रोक्तं संक्षिप्तं वर्णितं पुरा॥ प्राह
भागवतं शेषप्रोक्तं विस्तरतः पुनः॥३॥ शुक उवाच॥ एवमेतत्पुरा पृष्टो मैत्रेयो भ-
गवान्किल॥ क्षत्त्रा वनं प्रविष्टेन त्यक्त्वा स्वगृहमृद्धिमत्॥१॥ यद्वा अयं मंत्रकृद्वो
भगवानखिलेश्वरः॥ पौरवेंद्रगृहं हित्वा प्रविवेशात्मसात्कृतं॥२॥ राजोवाच॥ कुत्र
क्षत्तुर्भगवता मैत्रेयेणाससंगमः॥ कदा वा सहसंवाद एतद्वर्णय नः प्रभो॥३॥ नह्य-
ल्पार्थोदयस्तस्य विदुरस्यामलात्मनः॥ तस्मिन्वरीयसि प्रश्नः साधुवादोपबृंहितः॥
४॥ सूत उवाच॥ स एवमृषिवर्योयं पृष्टो राज्ञा परीक्षिता॥ प्रत्याह तं सुबहुवित्प्री-

तात्माश्रूयतामिति॥५॥श्रीशुकउवाच॥यदातुराजास्वसुतानसाधून्पुष्णन्नध
र्मेणविनष्टदृष्टिः॥भ्रातुर्यविष्ठस्यसुतान्विबंधून्प्रवेश्यलाक्षाभवनेददाह॥६॥य
दासभायांकुरुदेवदेव्याःकेशाभिमर्षंसुतकर्मगर्ह्यं॥नवारयामासनृपस्नुषायाः
स्वास्त्रैर्हरंत्याःकुचकुंकुमानि॥७॥द्यूतेत्वधर्मेणजितस्यसाधोःसत्यावलंबस्यवनंग
तस्य॥नयाचतोदात्समयेनदायंतमोजुषाणोयदजातशत्रोः॥८॥यदाचपार्थप्र
हितःसभायांजगद्गुरुर्यानिजगादकृष्णः॥नतानिपुंसाममृतायनानिराजोरुमे
नेक्षतपुण्यलेशः॥९॥यदोपहूतोभवनंप्रविष्टोमंत्रायपृष्टःकिलपूर्वजेन॥अथा
हतन्मंत्रदृशांवरीयान्यन्मंत्रिणोवैदुरिकंवदंति॥१०॥अजातशत्रोःप्रतियच्छदा
यंतितिक्षतोदुर्विषहंतवागः॥सहानुजोयत्रवृकोदराहिःश्वसन्रुषायत्त्वमलंबिभे

॥भा॰ तृ॰॥
॥७॥

षि॥११॥पार्थास्तु देवो भगवान्मुकुंदो गृहीतवान्सक्षितिदेवदेवः॥आस्ते स्वपुर्यां यदुदे
वदेवो विनिर्जिताशेषनृदेवदेवः॥१२॥स एष दोषः पुरुषद्विडास्ते गृहान्प्रविष्टो यमप
त्यमत्या॥पुष्णासि कृष्णाद्विमुखो गतश्रीस्त्यजाश्वशैवं कुलकौशलाय॥१३॥इ
त्यूचिवांस्तत्र सुयोधनेन प्रवृद्धकोपस्फुरिताधरेण॥असत्कृतः सत्स्पृहणीयशीलः
क्षत्ता सकर्णानुजसौबलेन॥१४॥क एनमत्रोपजुहाव जिह्मं दास्याः सुतं यद्बलिनैव पु
ष्टः॥तस्मिन्प्रतीपः परकृत्य आस्ते निर्वास्यतामाशु पुराच्छ्वसानः॥१५॥स इत्थमत्यु
ल्बणकर्णबाणैर्भ्रातुः पुरो मर्मसु ताडितोपि॥स्वयं धनुर्द्वारि निधाय मायां गतव्यथोया
दुरुमानयानः॥१७॥स निर्गतः कौरवपुण्यलब्धो गजाह्वयात्तीर्थपदः पदानि॥अन्वाक्र
मत्पुण्यचिकीर्षयोर्व्यां स्वधिष्ठितो यानि सहस्रमूर्तिः॥१८॥पुरेषु पुण्योपवनाद्रिकुंजे

॥अध्या॰॥
॥१॥

॥राम॰॥
॥२॥

ष्वपंकतोयेषुसरित्सरस्सु॥अनंतलिंगैःसमलंकृतेषुचचारतीर्थायतनेष्वऽनन्यः
॥१८॥गांपर्यटन्मेध्यविविक्तवृत्तिःसदाप्लुतोधःशयनोऽवधूतः॥अलक्षितःस्वैरवधू
तवेषोव्रतानिचेरेहरितोषणानि॥१९॥इत्थंव्रजन्भारतमेववर्षंकालेनयावत्गत
वान्प्रभासं॥तावच्छशासक्षितिमेकचक्रामेकातपत्रामजितेनपार्थः॥२०॥तत्राथ
शुश्रावसुहृद्विनष्टिंवनंयथावेणुजवह्निसंश्रयं॥संस्पर्धयादग्धमथानुशोचन्स
रस्वतींप्रत्यगियायतूष्णीं॥२१॥तस्यांत्रितस्योशनसोमनोश्चपृथोरथाग्नेरसि
तस्यवायोः॥तीर्थंसुदासस्यगवांगुहस्ययच्छ्राद्धदेवस्यसआसिषेवे॥२२॥अन्या
निचेहद्विजदेवदेवैःकृतानिनानायतनानिविष्णोः॥प्रत्यंगमुख्यांकितमंदिराणियद्द
र्शनात्कृष्णमनुस्मरंति॥२३॥ततस्त्वतिव्रज्यसुराष्ट्रमृद्धंसौवीरमत्स्यान्कुरुजांगलां

॥भा॰ तृ॰॥
॥३॥

श्व॥ कालेन तावद्यमुनामुपेत्य तत्रोद्धवं भागवतं ददर्श॥२४॥ स वासुदेवानुच
रं प्रशांतं बृहस्पतेः प्राक्तनयं प्रतीतं॥ आलिंग्य गाढं प्रणयेन भद्रं स्वानामपृच्छद्भ
गवत्प्रजानां॥२५॥ कच्चित्पुराणौ पुरुषौ स्वनाभ्यपाद्मानुवृत्त्येह किलावतीर्णौ॥
आसात उर्व्याः कुशलं विधाय कृतक्षणौ कुशलं शूरगेहे॥२६॥ कच्चित्कुरूणां प
रमः सुहृन्नो भामः स आस्ते सुखमंग शौरिः॥ यो वै स्वसॄणां पितृवद्ददाति वरान्वदा
न्यो वरतर्पणेन॥२७॥ कच्चिद्वरूथाधिपतिर्यदूनां प्रद्युम्न आस्ते सुखमंग वीरः॥
यं रुक्मिणी भगवतोभिलेभ आराध्य विप्रान्स्मरमादिसर्गे॥२८॥ कच्चित्सुखं सात्व
तवृष्णिभोजदाशार्हकाणामधिपः स आस्ते॥ यमभ्यषिंचच्छतपत्रनेत्रो नृपासना
शां परिहृत्य दूरात्॥२९॥ कच्चिद्धरेः सौम्य सुतः सदृक्ष आस्तेग्रणी रथिनां साधु सांबः॥

॥अध्या॰॥
॥१॥
॥राम॥
॥३॥

असूतयंजांबवतीव्रताढ्यादेवंगुहंयोंबिकयाधृतोग्रे॥३०॥क्षेमंसकच्चित्युयुधा
नआस्तेयःफाल्गुनाल्लब्धधनूरहस्यः॥लेभेंजसाऽधोक्षजसेवयैवगतिंतदीयांय
तिभिर्दुरापां॥३१॥कच्चिद्बुधःस्वस्त्यनमीवआस्तेश्वफल्कपुत्रोभगवत्प्रपन्नः॥यःकृ
ष्णपादांकितमार्गपांसुष्वचेष्टतप्रेमविभिन्नधैर्यः॥३२॥कच्चिच्छिवंदेवकभोजपुत्र्या
विष्णुप्रजायाइवदेवमातुः॥यावैस्वगर्भेणदधारदेवंत्रयीयथायज्ञवितानमर्थं॥३३॥
अपिस्विदास्तेभगवान्सुखंवोयःसात्वतांकामदुघोऽनिरुद्धः॥यमामनंतिस्महशब्द
योनिंमनोमयंसत्वतुरीयतत्वं॥३४॥अपिस्विदन्येचनिजात्मदेवमनन्यवृत्त्यास
मनुव्रताये॥हृदीकसत्यात्मजचारुदेष्णगदादयःस्वस्तिचरंतिसौम्य॥३५॥अपि
स्वदोर्भ्यांविजयाच्युताभ्यांधर्मेणधर्मःपरिपातिसेतुं॥दुर्योधनोऽतप्यतयत्सभा

॥भा॰ तृ॰॥
॥४॥

यांसाम्राज्यलक्ष्म्याविजयानुवृत्त्या॥३६॥किंवाकृताघेष्वघमत्यमर्षीभीमोहिवद्दी
र्घतमुंव्यमुंचतू॥यस्यांघ्रिपातंरणभूर्नसेहेमार्गंगदायाश्चरतोविचित्रं॥३७॥कच्चि
द्यशोधारथयूथपानांगांडीवधन्वोपरतारिरास्ते॥अलक्षितोयच्छरकूटगूढोमा
याकिरातोगिरिशस्तुतोष॥३८॥यमावुतस्वित्तनयौपृथायाःपार्थैर्वृतौपक्ष्मभिर
क्षिणीव॥रेमातउद्दायमृधेस्वरिक्थंपरात्सुपर्णाविववज्रिवक्त्रातू॥३९॥अहोपृ
थापिध्रियतेर्भकार्थेराजर्षिवर्येणविनापितेन॥यस्त्वेकवीरोधिरथोविजिग्ये
धनुर्द्वितीयःककुभश्चतस्रः॥४०॥सोम्यानुशोचेतमधःपतंतंभ्रात्रेपरेतायवि
दुद्रुहेयः॥निर्यापितोयेनसुहृत्स्वपुर्याअहंस्वपुत्रान्समनुव्रतेन॥४१॥सोहंहरेर्म
र्त्यविडंबनेनदृशोनृणांचालयतोविधातुः॥नान्योपलक्ष्यःपदवींप्रसादाच्चरामिप

॥अ०१॥
॥राम॥
॥४॥

त्र्यनुगत विस्मयोत्र ॥४२॥ नूनं नृपाणां त्रिमदोत्पथानां महीं मुहुश्चालयतां च मूभिः ॥ वधात्प्रपन्नार्त्तिजिहीर्षयेशोऽप्युपेक्षताघं भगवान्कुरूणां ॥४३॥ अजस्य जन्मोत्पथनाशनाय कर्माण्यकर्तुर्ग्रहणाय पुंसां ॥ नत्वन्यथा कोर्हति देहयोगं परो गुणानामुत कर्मतंत्रं ॥४४॥ तस्य प्रपन्नाखिललोकपानामवस्थितानामनुशासने स्वे ॥ अर्थाय जातस्य यदुष्वजस्य वार्त्तां सखे कीर्तय तीर्थकीर्त्तेः ॥४५॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे विदुरोद्धवसंवादे प्रथमोऽध्यायः ॥१॥ ॥ द्वितीये कृष्णविश्लेषादनुशोचन्नथोद्धवः ॥ कृष्णबालचरित्राणि कृष्णस्यावर्णयत्स्वसनू ॥१॥ श्रीशुक उवाच ॥ इति भागवतः पृष्टः क्षत्त्रा वार्त्तां प्रियाश्रयां ॥ प्रतिवक्तुं न चोत्सेह औत्कंठ्यात्स्मारितेश्वरः ॥१॥ यः पंचहायनो मात्रा प्रातराश

॥भा॰त॰॥
॥५॥

यथाचितः॥ तन्नैच्छद्रचयन्यस्य सपर्यांबाललीलया॥२॥ सकथंसेवयात
स्यकालेनजरसंगतः॥ पृष्टोवार्त्तांप्रतिब्रूयाद्भर्तुःपादावनुस्मरन्॥३॥ समु
हूर्तमभूत्तूष्णींकृष्णाङ्घ्रिसुधयाभृशं॥ तीव्रेणभक्तियोगेननिमग्नःसाधु
निर्वृतः॥४॥ पुलकोद्भिन्नसर्वांगोमुंचन्मीलद्दृशाशुचः॥ पूर्णार्थोलक्षितस्ते
नस्नेहप्रसरसंप्लुतः॥५॥ शनकैर्भगवल्लोकान्नृलोकंपुनरागतः॥ विमृज्य
नेत्रेविदुरंप्रत्याहोद्धवउत्स्मयन्॥६॥ उद्धवउवाच॥ कृष्णद्युमणिनिम्लोचेगी
र्णेष्वजगरेणहि॥ किंनुनःकुशलंब्रूयांगतश्रीषुगृहेष्वहं॥७॥ दुर्भगोबतलो
कोयंयदवोनितरामपि॥ येसंवसंतोनविदुर्हरिंमीनाइवोडुपं॥८॥ इंगितज्ञाः
पुरुप्रौढाएकारामाश्चसात्वताः॥ सात्वतामृषभंसर्वेभूतावाससमंसत॥९॥

॥अ॰॥
॥२॥

॥राम॰॥
॥५॥

देवस्य मायया स्पृष्टा ये चान्यदसदाश्रिताः ॥ भ्राम्यते धीर्न तद्वाक्यैरात्मन्युप्तात्म
नो हरौ ॥ १० ॥ प्रदर्श्यातप्ततपसामवितृप्तदृशां नृणां ॥ आदायांतरधाद्यस्तु स्व
बिंबं लोकलोचनं ॥ ११ ॥ यन्मर्त्यलीलौपयिकं स्वयोगमायाबलं दर्शयता गृही
तं ॥ विस्मापनं स्वस्य च सौभगर्द्धेः परं पदं भूषणभूषणांगं ॥ १२ ॥ यद्धर्मसूनोर्बत
राजसूये निरीक्ष्य दृक्स्वस्त्ययनं त्रिलोकः ॥ कार्त्स्न्येन चाद्येह गतं विधातुर
र्वाक्सृतौ कौशलमित्यमन्यत ॥ १३ ॥ यस्यानुरागप्लुतहासरासलीलावलो
कप्रतिलब्धमानाः ॥ व्रजस्त्रियो दृग्भिरनुप्रवृत्तधियोऽवतस्थुः किलकृत्यशेषाः
॥ १४ ॥ स्वशांतरूपेष्वितरैः स्वरूपैरभ्यर्द्यमानेष्वनुकंपितात्मा ॥ परावरेशो महदं
शयुक्तो ह्यजोपि जातो भगवान्यथाग्निः ॥ १५ ॥ मां खेदयत्येतदजस्य जन्मविडंबनं

यद्वसुदेवगेहे॥ व्रजे च वासोऽरिभयादिव स्वयंपुराद्व्यवात्सीद्यदनंतवीर्यः॥१६॥ दु
नोति चेतः स्मरतो ममैतद्यदाह पादावभिवंद्य पित्रोः॥ तातांब कंसादुरुशंकितानां
प्रसीदतं नोऽकृतनिष्कृतीनां॥१७॥ को वा अमुष्यांघ्रिसरोजरेणुं विस्मर्तुमीशी
त पुमान्विजिघ्रन्॥ यो विस्फुरद्भ्रूविटपेन भूमेर्भारं कृतांतेन तिरश्चकार॥१८॥ दृ
ष्टा भवद्भिर्ननु राजसूये चैद्यस्य कृष्णं द्विषतोऽपि सिद्धिः॥ यां योगिनः संस्पृहयंति स
म्यक् योगेन कस्तद्विरहं सहेत॥१९॥ तथैव चान्ये नरलोकवीरा य आहवे कृष्णमुखा
रविंदं॥ नेत्रैः पिबंतो नयनाभिरामं पार्थास्त्रपूताः पदमापुरस्य॥२०॥ स्वयं त्वसाम्या
तिशयस्त्र्यधीशः स्वाराज्यलक्ष्म्याप्तसमस्तकामः॥ बलिं हरद्भिश्चिरलोकपालैः
किरीटकोट्येडितपादपीठः॥२१॥ तत्तस्य कैंकर्यमलं भृतान्नो विग्लापयत्यंग यदुग्र

सेनं ॥ तिष्ठन्निषण्णंपरमेष्ठिधिष्ण्येन्यबोधयद्देवनिधारयेति ॥ २२ ॥ अहोबकीयं
स्तनकालकूटंजिघांसयापाययदप्यसाध्वी ॥ लेभेगतिंधात्र्युचितांततोन्यंकंवा
दयालुंशरणंव्रजेम ॥ २३ ॥ मन्येऽसुरान्भागवतांस्त्र्यधीशेसंरंभमार्गाभिनिवि
ष्टचित्तान् ॥ येसंयुगेऽचक्षततार्क्ष्यपुत्रमंसेसुनाभायुधमापतंतं ॥ २४ ॥ वसुदेव
स्यदेवक्यांजातोभोजेंद्रबंधने ॥ चिकीर्षुर्भगवानस्याःशमजेनाभियाचितः ॥ २५
ततोनंदव्रजमितःपित्राकंसाद्विबिभ्यता ॥ एकादशसमास्तत्रगूढार्चिःसब
लोवसत् ॥ २६ ॥ परीतोवत्सपैर्वत्सांश्चारयन्व्याहरद्विभुः ॥ यमुनोपवनेकूज
द्द्विजसंकुलितांघ्रिपे ॥ २७ ॥ कौमारींदर्शयंश्चेष्टांप्रेक्षणीयांव्रजौकसां ॥ रुदन्नि
वहसन्मुग्धबालसिंहावलोकनः ॥ २८ ॥ सएवगोधनंलक्ष्म्यानिकेतंसितगोवृषं

चारयन्ननुगान्गोपान्रणद्वेणुररीरमत् ॥२९॥ प्रयुक्तान्भोजराजेनमायिनःकामरू
पिणः॥लीलयाव्यनुदत्तांस्तान्बालःक्रीडनकानिव॥३०॥विपन्नान्विषपानेननिगृ
ह्यभुजगाधिपं॥उत्थाप्यापाययद्गावस्तत्तोयंप्रकृतिस्थितं॥३१॥अयाजयद्गो
सवेनगोपराजंद्विजोत्तमैः॥वित्तस्यचोरुभारस्यचिकीर्षन्सद्व्ययंविभुः॥३२॥व
र्षतींद्रेव्रजःकोपात्भग्नमानेतिविह्वलः॥गोत्रलीलातपत्रेणत्रातोभद्रानुगृह्ण
ता॥३३॥शरच्छशिकरैर्मृष्टंमानयन्रजनीमुखं॥गायन्कलपदंरेमेस्त्रीणां
मंडलमंडनः॥३४॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविदुरोद्धवसंवादे
द्वितीयोऽध्यायः॥२॥तृतीयेमथुरामेत्यव्रजात्कंसवधादिकं॥यत्कृतंद्वारकायां
चकृष्णेनतदवर्णयत्॥१॥उद्धवउवाच॥ततःसआगत्यपुरंस्वपित्रोश्चिकीर्षया

ग्रां बलदेवसंयुतः॥ निपात्य तुंगाद्रिपुयूथनाथं हतं व्यकर्षत्तु व्यसुमोजसो
र्व्यां॥१॥ सांदीपनेः सकृत्प्रोक्तं ब्रह्माधीत्य सविस्तरं॥ तस्मै प्रादाद्वरं पुत्रं मृतं पं
चजनोदरात्॥२॥ समाहुता भीष्मककन्यया ये श्रियः सवर्णेन बुभूर्षयेषां॥
गांधर्ववृत्त्या मिषतां स्वभागं जह्रे पदं मूर्ध्नि दधत्सुपर्णः॥३॥ ककुद्मतो विद्ध
नसो दमित्वा स्वयंवरे नाग्नजितीमुवाह॥ तद्भग्नमानानपि गृध्यतोऽज्ञाञ्ज
घ्नेऽक्षतः शस्त्रभृतः स्वशस्त्रैः॥४॥ प्रियं प्रभुर्ग्राम्य इव प्रियाया विधित्सुराच्छ
द्द्युतरुं यदर्थे॥ वज्र्याद्रवत्तं सगणो रुषांधः क्रीडामृगो नूनमयं वधूनां॥
५॥ सुतं मृधे खं वपुषा ग्रसंतं दृष्ट्वा सुनाभोन्मथितं धरित्र्याः॥ आमंत्रितस्त
त्तनयाय शेषं दत्त्वा तदंतःपुरमाविवेश॥६॥ तत्राहृतास्ता नरदेवकन्याः कुजे

॥भा० तृ०॥
॥८॥

नद्दृष्टाहरिमार्त्तबंधुं॥उत्थायसद्योजगृहुःप्रहर्षव्रीडानुरागप्रहितावलोकैः
७॥आसांमुहूर्त्तएकस्मिन्नानागारेषुयोषितां॥सविधिंजगृहेपाणीननुरूपः
स्वमायया॥८॥तास्वपत्यान्यजनयदात्मतुल्यानिसर्वतः॥एकैकस्यांदशदशप्र
प्रकृतेर्विबुभूषया॥९॥कालमागधशाल्वादीननीकैरुंधतःपुरं॥अजीघनत्स्व
यंदिव्यंस्वपुंसांतेजआदिशत्॥१०॥शंबरंद्विविदंबाणंमुरंबल्वलमेवच॥अन्यांश्च
दंतवक्त्रादीनवधीत्कांश्चघातयत्॥११॥अथतेभ्रातृपुत्राणांपक्षयोःपति
तान्नृपान्॥चचालभूःकुरुक्षेत्रंयेषामापततांबलैः॥१२॥सकर्णदुःशासन
सौबलानांकुमंत्रपाकेनहतश्रियायुषं॥सुयोधनंसानुचरंशयानंभग्नोरु
मुर्व्यांननंदपश्यन्॥१३॥कियान्भुवोयंक्षपितोरुभारोयद्द्रोणभीष्मार्जुन

॥अ०॥
॥३॥

॥राम॥
॥८॥

भीममूलेः॥ अष्टादशाक्षौहिणिकोमदंशैरास्तेबलंदुर्विषहंयदूनां॥१४॥
मिथोयदैषांभविताविवादोमध्वामदाताम्रविलोचनानां॥ नैषांवधोपाय
इयानतोऽन्योमय्युद्यतेंतर्द्दधतेस्वयंस्म॥१५॥ एवंसंचिंत्यभगवान्स्वराज्ये
स्थाप्यधर्मजं॥ नंदयामाससुहृदःसाधूनांवर्त्मदर्शयन्॥१६॥ उत्तरायांधृ
तःपूरोर्वंशःसाध्वभिमन्युना॥ सवैद्रौण्यस्त्रसंछिन्नःपुनर्भगवताधृतः॥१७॥
अयाजयद्धर्मसुतमश्वमेधैस्त्रिभिर्विभुः॥ सोपिक्ष्मामनुजैरक्षन्रेमेकृष्ण
मनुव्रतः॥१८॥ भगवानपिविश्वात्मालोकवेदपथानुगः॥ कामान्सिषे
वेद्वार्वत्यामसक्तःसांख्यमास्थितः॥१९॥ स्निग्धस्मितावलोकेनवाचापीयू
षकल्पया॥ चरित्रेणानवद्येनश्रीनिकेतेनचात्मना॥२०॥ इमंलोकममुं

॥भा॰ तृ॰॥
॥९॥

चेवं रमयन्सुतरां यदून् ॥ रेमे क्षणदया दत्तक्षणस्त्रीक्षणसौहृदः ॥२१॥ तस्यै
वं रममाणस्य संवत्सरगणान्बहून् ॥ गृहमेधेषु योगेषु विरागः समजायत ॥२२॥
दैवाधीनेषु कामेषु दैवाधीनः स्वयं पुमान् ॥ को विश्रंभेत योगेन योगेश्वरमनु
व्रतः ॥२३॥ पुर्यां कदाचित्क्रीडद्भिर्यदुभोजकुमारकैः ॥ कोपिता मुनयः शेपुर्भग
वन्मतकोविदाः ॥२४॥ ततः कतिपयैर्मासैर्वृष्णिभोजांधकादयः ॥ ययुः प्रभासं
संहृष्टा रथैर्देवविमोहिताः ॥२५॥ तत्र स्नात्वा पितॄन्देवानृषींश्चैव तदंभसा ॥
तर्पयित्वाथ विप्रेभ्यो गावो बहुगुणा ददुः ॥२६॥ हिरण्यं रजतं शय्यां वासांस्य
जिनकंबलान् ॥ यानं रथानिभान्कन्या धरां वृत्तिकरीमपि ॥२७॥ अन्नं चोरुर
सं तेभ्यो दत्वा भगवदर्पणं ॥ गोविप्रार्थासवः शूराः प्रणेमुर्भुवि मूर्द्धभिः ॥२८॥

अ॰ ३

॥राम॰॥
॥९॥

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविदुरोद्धवसंवादेतृतीयोऽध्यायः॥ ३॥
चतुर्थेबंधुनिधनंश्रुत्वातज्ज्ञानलब्धये॥उद्धवस्योपदेशेनक्षत्तामैत्रेयमाग
मत्॥१॥उद्धवउवाच॥अथतेतदनुज्ञाताभुक्त्वापीत्वाचवारुणीं॥तयाविभ्रंशि
तज्ञानादुरुक्तैर्मर्मपस्पृशुः॥१॥तेषांमैरेयदोषेणविषमीकृतचेतसां॥निम्लो
चतिरवावासीद्वेणूनामिवमर्द्दनं॥२॥भगवान्स्वात्ममायायागतिंतामवलोक्य
सः॥सरस्वतीमुपस्पृश्यवृक्षमूलमुपाविशत्॥३॥अहंचोक्तोभगवताप्रपन्नार्त्ति
हरेणह॥बदरींत्वंप्रयाहीतिस्वकुलंसंजिहीर्षुणा॥४॥अथापितदभिप्रेतंजानन्नं
हमरिंदम॥पृष्ठतोऽन्वगमंभर्तुःपादविश्लेषणाक्षमः॥५॥अद्राक्षमेकमासीनं
विचिंन्वन्दयितंपतिं॥श्रीनिकेतंसरस्वत्यांकृतकेतमकेतनं॥६॥श्यामावदातं

॥भा॰ तृ॰॥
॥१०॥

विरजंप्रशांतारुणलोचनं॥दोर्भिश्चतुर्भिर्विदितंपीतकौशांबरेणच॥७॥वामऊराव
धिश्रित्यदक्षिणांघ्रिसरोरुहं॥अपाश्रितार्भकाश्वत्थमकृशंत्यक्तपिप्पलं॥८॥
तस्मिन्महाभागवतोद्वैपायनसुहृत्सखः॥लोकाननुचरन्सिद्धआससादयदृच्छ
या॥९॥तस्यानुरक्तस्यमुनेर्मुकुंदःप्रमोदभावानतकंधरस्य॥आशृण्वतोमामनु
रागहाससमीक्षयाविश्रमयन्नुवाच॥१०॥श्रीभगवानुवाच॥वेदाहमंतर्मनसी
प्सितंतेददामियत्तद्दुरवापमन्यैः॥सत्रेपुराविश्वसृजांवसूनांमत्सिद्धिकामेनवसो
त्वयेष्टः॥११॥सएषसाधोचरमोभवानामासादितस्तेमदनुग्रहोयत्॥यन्मांनृलोका
न्रहउत्सृजंतंदिष्ट्यादहश्वान्विशदानुवृत्त्या॥१२॥पुरामयाप्रोक्तमजायनाभ्येपद्मे
निषण्णायममादिसर्गे॥ज्ञानंपरंमन्महिमावभासंयत्सूरयोभागवतंवदंति॥१३॥

॥अ॰ ४॥
॥राम॰॥
॥१०॥

इत्यादृतोक्तः परमस्य पुंसः प्रतीक्षणानुग्रहभाजनोहं॥ स्नेहोत्थरोमा स्खलिता
क्षरस्तं मुंचन्शुचः प्रांजलिराबभाषे॥ १४॥ कोन्वीशते पादसरोजभाजां सुदुर्लभो
र्थेषु चतुर्ष्वपीह॥ तथापि नाहं प्रवृणोमि भूमन्भवत्पदांभोजनिषेवणोत्सुकः॥ १५॥
कर्माण्यनीहस्य भवोऽभवस्य ते दुर्गाश्रयोथारिभयात्पलायनं॥ कालात्मनो य
त्प्रमदायुताश्रयः स्वात्मन्रतेः खिद्यति धीर्विदामिह॥ १६॥ मंत्रेषु मां वा उपहूय य
त्त्वमकुंठिताखंडसदात्मबोधः॥ पृच्छेः प्रभो मुग्धइवाप्रमत्तस्तन्नो मनो मोहयतीव
देव॥ १७॥ ज्ञानं परं स्वात्मरहः प्रकाशं प्रोवाच कस्मै भगवान्समग्रं॥ अपि क्षमं नो
ग्रहणाय भर्त्तर्वदांजसा यद्वृजिनं तरेम॥ १८॥ इत्यावेदितहार्दाय मह्यं स भगवान्परः
॥ आदिदेशारविंदाक्ष आत्मनः परमां स्थितिं॥ १९॥ स एवमाराधितपादतीर्थाद

धीनं तत्त्वात्मविबोधमार्गः॥ प्रणम्य पादौ परिवृत्त देवमिहागतोहं विरहातुरात्मा
२०॥ सोहं तद्दर्शनाह्लादवियोगार्त्तियुतः प्रभो॥ गमिष्ये दयितं तस्य बदर्याश्रममं
डलं॥ २१॥ यत्र नारायणो देवो नरश्च भगवानृषिः॥ मृदु तीव्रं तपो दीर्घं तेपाते लोक

शुकऊ

भावनौ॥ २२॥ इत्युद्धवादुपाकर्ण्य सुहृदां दुःसहं वधं॥ ज्ञानेनाशमयत्क्षत्ता शोक
मुत्पतितं बुधः॥ २३॥ स तं महाभागवतं व्रजंतं कौरवर्षभः॥ विश्रंभादभ्यधत्तेदमुख्यं
कृष्णपरिग्रहे॥ २४॥ विदुर उवाच॥ ज्ञानं परं स्वात्मरहःप्रकाशं यदाह योगेश्वर ईश्वरस्ते
॥ वक्तुं भवान्नोर्हति यद्धि विष्णोर्भृत्याः स्वभृत्यार्थकृतश्चरंति॥ २५॥ उद्धव उवाच॥ ननु
ते तत्वसंराध्यः ऋषिः कौषारवोंतिमे॥ साक्षाद्भगवतादिष्टो मर्त्यलोकं जिहासता॥ २६॥
शुक उवाच॥ इति सह विदुरेण विश्वमूर्त्तेर्गुणकथया सुधया प्लावितोरुतापः॥ क्षण

मिव पुलिने यमस्वसुस्तां समुषित औपगविर्निशां ततोगात् ॥२७॥ राजोवाच ॥ निधनमुपगतेषु वृष्णिभोजेष्वधिरथयूथपयूथपेषु मुख्यः ॥ स तु कथमवशिष्ट उद्धवो यद्धरिरपि तत्यज आकृतिं त्र्यधीशः ॥२८॥ श्रीशुक उवाच ॥ ब्रह्मशापापदेशेन कालेनामोघवांछितः ॥ संहृत्य स्वकुलं नूनं त्यक्ष्यन्देहमचिंतयत् ॥२९॥ अस्माल्लोकादुपरते मयि ज्ञानं मदाश्रयं ॥ अर्हत्युद्धव एवाद्धा संप्रत्यात्मवतां वरः ॥३०॥ नोद्धवोण्वपि मन्न्यूनो यद्गुणैर्नार्दितः प्रभुः ॥ अतो मद्वयुनं लोकं ग्राहयन्निह तिष्ठतु ॥३१॥ एवं त्रिलोकगुरुणा संदिष्टः शब्दयोनिना ॥ बदर्याश्रममासाद्य हरिमीजे समाधिना ॥३२॥ विदुरोप्युद्धवाच्छ्रुत्वा कृष्णस्य परमात्मनः ॥ क्रीडयोपात्तदेहस्य कर्माणि श्लाघितानि च ॥३३॥ देहन्यासं च तस्यैवं धीराणां धैर्यवर्द्धनं ॥ अन्येषां दुष्करतरं पशूनां वि

क्तवात्मनां ॥३४॥ आत्मानं च कुरुश्रेष्ठकृत्स्नेन मनसेक्षितं ॥ ध्यायन्गते भागवते
रुरोद प्रेमविह्वलः ॥३५॥ कालिंद्याः कतिभिः सिद्धः अहोभिर्भरतर्षभः ॥ प्रापद्यत स्वः स
रितं यत्र मित्रासुतो मुनिः ॥३६॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे विदुरो
द्धवसंवादे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ॥४॥ पंचमे भगवल्लीलां क्षत्रा पृष्टो महामुनिः ॥ प्रोवा
च महदादीनां सर्गं तैश्च हरेः स्तुतिं ॥१॥ उक्तश्चतुर्भिरध्यायैः क्षत्तुर्मैत्रेयसंगमः ॥ सं
वादस्तु तयोः स्कंधद्वये नाथ निगद्यते ॥२॥ शुक उवाच ॥ द्वारि द्युनद्या ऋषभः कुरूणां
मैत्रेयमासीनमगाधबोधं ॥ क्षत्तोपसृत्याच्युतभावशुद्धः पप्रच्छ सौशील्यगुणाभि
तृप्तः ॥१॥ विदुर उवाच ॥ सुखाय कर्माणि करोति लोको न तैः सुखं चान्यदुपारमं वा
॥ विंदेत भूयस्तत एव दुःखं यदत्र युक्तं भगवान्वदेन्नः ॥२॥ जनस्य कृष्णाद्विमुखस्य दै

वादधर्मशीलस्य सुदुःखितस्य ॥ अनुग्रहायेह चरंति नूनं भूतानि भव्यानि जनार्दन
स्य ॥ ३ ॥ तत्साधुवर्यादिश वर्त्म शं नः संराधितो भगवान्येन पुंसां ॥ हृदि स्थितो यच्छति
भक्तिपूते ज्ञानं सतत्वाधिगमं पुराणं ॥ ४ ॥ करोति कर्माणि कृतावतारो यान्यात्मतं
त्रो भगवांस्त्र्यधीशः ॥ यथा ससर्जाग्र इदं निरीहः संस्थाप्य वृत्तिं जगतो विधत्ते ॥ ५ ॥
यथा पुनः स्वे ख इदं निवेश्य शेते गुहायां स निवृत्तवृत्तिः ॥ योगेश्वराधीश्वर एक एतद
नुप्रविष्टो बहुधा यथासीत् ॥ ६ ॥ क्रीडन्विधत्ते द्विजगोसुराणां क्षेमाय कर्माण्यवता
रभेदैः ॥ मनो न तृप्यत्यपि शृण्वतां नः सुश्लोकमौलेश्चरितामृतानि ॥ ७ ॥ येस्तत्वभे
दैरधिलोकनाथो लोकानलोकान्सह लोकपालान् ॥ अचीक्लृपद्यत्र हि सर्वसत्वनि
कायभेदोधिकृतः प्रतीतः ॥ ८ ॥ येन प्रजानामुत आत्मकर्मरूपाभिधानां च भिदां व्यधत्त ॥

नारायणोविश्वसृगात्मयोनिरेतच्चनोवर्णयविप्रवर्य॥१०॥परावरेषांभगवन्व्रता
निश्रुतानिमेव्यासमुखादभीक्ष्णं॥अतृप्नुमक्षुल्लसुखावहानांतेषामृतेकृष्णक
थामृतौघात्॥११॥कस्तृप्नुयात्तीर्थपदोभिधानात्सत्रेषुवःसूरिभिरीड्यमानात्
यःकर्णनाडींपुरुषस्ययातोभवप्रदांगेहरतिंछिनत्ति॥१२॥मुनिर्विवक्षुर्भगवद्गुणा
नांसखापितेभारतमाहकृष्णः॥यस्मिन्नृणांग्राम्यसुखानुवादैर्मतिर्गृहीतानुहरेःक
थायां॥१३॥साश्रद्दधानस्यविवर्द्धमानाविरक्तिमन्यत्रकरोतिपुंसः॥हरेःपदानुस्मृति
निर्वृतस्यसमस्तदुःखात्ययमाशुधत्ते॥१४॥तान्छोच्यशोच्यानविदोऽनुशोचेहरेःक
थायांविमुखानघेन॥क्षिणोतिदेवोऽनिमिषस्तुयेषामायुर्वृथावादगतिस्मृतीनां॥१५॥
तदस्यकौषारवशर्मदातुर्हरेःकथामेवकथासुसारं॥उद्धृत्यपुष्पेभ्यइवार्तबंधोशिवा

यनः कीर्त्तयतीर्थकीर्त्तेः ॥१५॥ स विश्वजन्मस्थितिसंयमार्थे कृतावतारः प्रगृहीतश
क्तिः ॥ चकार कर्माण्यतिपूरुषाणि यानीश्वरः कीर्त्तय तानि मह्यं ॥१६॥ श्रीशुक उवा
च ॥ स एवं भगवान्पृष्टः क्षत्त्रा कौषारविर्मुनिः ॥ पुंसां निःश्रेयसार्थेन तमाह बहु मा
नयन् ॥१७॥ मैत्रेय उवाच ॥ साधु पृष्टं त्वया साधो लोकान्साध्वनुगृह्णता ॥ कीर्त्तिं वित
न्वता लोके आत्मनोऽधोक्षजात्मनः ॥१८॥ नैतच्चित्रं त्वयि क्षत्तर्बादरायणवीर्यजे ॥ गृ
हीतोनन्यभावेन यत्त्वया हरिरीश्वरः ॥१९॥ मांडव्यशापाद्भगवान्प्रजासंयमनो यमः
॥ भ्रातुः क्षेत्रे भुजिष्यायां जातः सत्यवतीसुतात् ॥२०॥ भवान्भगवतो नित्यं संमतः सा
नुगस्य च ॥ यस्य ज्ञानोपदेशाय मादिशद्भगवान्व्रजन् ॥२१॥ अथ ते भगवल्लीला
योगमायोपबृंहिताः ॥ विश्वस्थित्युद्भवांतार्था वर्णयाम्यनुपूर्वशः ॥२२॥ भगवानेक

आसेदमग्रआत्मात्मनांविभुः॥आत्मेछ्छानुगतावात्माऽनानामत्युपलक्षणः॥२३
सवाएषतदाद्रष्टानापश्यदृश्यमेकराट्॥मेनेसंतमिवात्मानंसुप्तशक्तिरसुप्त
दृक्॥२४॥सावाएतस्यसंद्रष्टुःशक्तिःसदसदात्मिका॥मायानाममहाभागययेदं
निर्ममेविभुः॥२५॥कालवृत्त्यातुमायायांगुणमय्यामधोक्षजः॥पुरुषेणात्मभूते
नवीर्यमाधत्तवीर्यवान्॥२६॥ततोभवन्महत्तत्वमव्यक्तात्कालचोदितात्॥विज्ञा
नात्मात्मदेहस्थंविश्वंव्यंजंस्तमोनुदः॥२७॥सोप्यंशगुणकालात्माभगवद्दृष्टि
गोचरः॥आत्मानंव्यकरोदात्माविश्वस्यास्यसिसृक्षया॥२८॥महत्तत्वाद्विकुर्वाणा
दहंतत्वंव्यजायत॥कार्यकारणकर्त्रात्माभूतेंद्रियमनोमयः॥२९॥वैकारिकस्तैज
सश्चतामसश्चेत्यहंत्रिधा॥अहंतत्वाद्विकुर्वाणान्मनोवैकारिकादभूत्॥३०॥वैकारि

काश्चयेदेवा अर्थाभिव्यंजनं यतः ॥ तैजसानींद्रियाण्येवं ज्ञानकर्ममयानिच ॥ ता
मसोभूतसूक्ष्मादिर्यतः खं लिंगमात्मनः ॥ ३१ ॥ कालमायांशयोगेन भगवद्वीक्षि
तं नभः ॥ नभसोऽनुसृतं स्पर्शं विकुर्वन्निर्ममेऽनिलं ॥ ३२ ॥ अनिलोपि विकुर्वाणो न
भसोरुबलान्वितः ॥ ससर्ज रूपतन्मात्रं ज्योतिर्लोकस्य लोचनं ॥ ३३ ॥ अनिलेनान्वि
तं ज्योतिर्विकुर्वत्परवीक्षितं ॥ आधत्तांभो रसमयं कालमायांशयोगतः ॥ ३४ ॥ ज्यो
तिषांभोऽनुसंसृष्टं विकुर्वद्ब्रह्मवीक्षितं ॥ महीं गंधगुणामाधात्कालमायांशयोग
तः ॥ ३५ ॥ भूतानां नभआदीनां यद्यद्भव्यावरावरं ॥ तेषां परानुसंसर्गात् यथासंख्यं गु
णान्विदुः ॥ ३६ ॥ एते देवाः कला विष्णोः कालमायांशलिंगिनः ॥ नानात्वात्स्वक्रियानी
शाः प्रोचुः प्रांजलयो विभुं ॥ ३७ ॥ देवा ऊचुः ॥ नमाम ते देव पदारविंदं प्रपन्नतापो

पशमातपत्रं॥ यन्मूलकेतायतयोंजसोरुसंसारदुःखंबहिरुत्क्षिपंति॥३८॥
धातर्यदस्मिन्भवईशजीवास्तापत्रयेणोपहतानशर्म॥ आत्मंल्लभंतेभगवं
स्तवांघ्रिछायांसविद्यामतआश्रयेम॥३९॥ मार्गंतियत्तेमुखपद्मनीडैश्छंदःसु
पर्णैर्ऋषयोविविक्ते॥ यस्याघमर्षोदसरिद्वरायाःपदंपदंतीर्थपदःप्रपन्नाः॥४०॥
यच्छ्रद्धयाश्रुतवत्याचभक्त्यासंमृज्यमानेहृदयेऽवधाय॥ ज्ञानेनवैराग्यबलेनधी
राव्रजेमतत्तेंघ्रिसरोजपीठं॥४१॥ विश्वस्यजन्मस्थितिसंयमार्थेकृतावतारस्य
पदांबुजंते॥ व्रजेमसर्वेशरणंयदीशस्मृतंप्रयच्छत्यभयंस्वपुंसां॥४२॥ यत्सानु
बंधेऽसतिदेहगेहेममाहमित्यूढदुराग्रहाणां॥ पुंसांसुदूरंवसतोपिपुर्यांभजेम
तत्तेभगवत्पदाब्जं॥४३॥ तान्वाअसद्वृत्तिभिरक्षिभिर्येपराहृतांतर्मनसःपरेश॥

अथो न पश्यंत्युरुगाय नूनं ये ते पदन्यासविलासलक्ष्म्याः ॥४४॥ पानेन ते देव
कथासुधायाः प्रवृद्धभक्त्या विशदाशया ये ॥ वैराग्यसारं प्रतिलभ्य बोधं यथांज
सान्वीयुरकुंठधिष्ण्यं ॥४५॥ तथापरे चात्मसमाधियोगबलेन जित्वा प्रकृतिं बलि
ष्ठां ॥ त्वामेव धीराः पुरुषं विशंति तेषां श्रमः स्यान्न तु सेवया ते ॥४६॥ तत्ते वयं लोक
सिसृक्षयाद्य त्वयानुसृष्टास्त्रिभिरात्मभिः स्म ॥ सर्वे वियुक्ताः स्वविहारतंत्रं न श
क्नुमस्तत्प्रतिहर्त्तवे ते ॥४७॥ यावद्बलिं तेऽज हराम काले यथा वयं चान्नमदाम य
त्र ॥ यथोभयेषां त इमे हि लोका बलिं हरंतोऽन्नमदंत्यनूहाः ॥४८॥ त्वं नः सुरा
णामसि सान्वयानां कूटस्थ आद्यः पुरुषः पुराणः ॥ त्वं देव शक्त्यां गुणकर्मयोनौ
रेतस्त्वजायां कविमादधेजः ॥४९॥ ततो वयं सत्प्रमुखा यदर्थे बभूविमात्मन्कर

वामकिंते॥त्वंनःस्वचक्षुःपरिदेहिशक्त्यादेवक्रियार्थेयदनुग्रहाणां॥५१॥ ॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेपंचमोध्यायः॥ ॥५॥ ॥षष्ठेतेरीश्वरा
विष्टैःसृष्टिमाहविराट्तनोः॥अधिदेवादिभेदंचतत्रैवभगवत्कृतं॥१॥ऋषिरुवा
च॥इतितासांस्वशक्तीनांसतीनामसमेत्यसः॥प्रसुप्तलोकतंत्राणांनिशाम्य
गतिमीश्वरः॥१॥कालसंज्ञांतदादेवींबिभ्रच्छक्तिमुरुक्रमः॥त्रयोविंशतितत्वानां
गणंयुगपदाविशत्॥२॥सोनुप्रविष्टोभगवांश्चेष्टारूपेणतंगणं॥भिन्नंसंयोजया
मासंसुप्तंकर्मप्रबोधयन्॥३॥प्रबुद्धकर्मादैवेनत्रयोविंशतिकोगणः॥प्रेरितोज
नयत्स्वाभिर्मात्राभिरधिपूरुषं॥४॥परेणविशतास्वस्मिन्मात्रयाविश्वसृग्गणः
॥चुक्षोभान्योन्यमासाद्ययस्मिन्लोकाश्चराचराः॥५॥हिरण्मयःसपुरुषःसह

स्रपरिवत्सरान्॥ आंडकोशउवासाऽप्सु सर्वसत्वोपबृंहितः॥६॥ स वै विश्वसृजां ग
र्भो देवकर्मात्मशक्तिमान्॥ विबभाजात्मनात्मानमेकधा दशधा त्रिधा॥७॥ एष
ह्यशेषसत्वानामात्मांशः परमात्मनः॥ आद्योवतारो यत्रासौ भूतग्रामो विभाव्य
ते॥८॥ साध्यात्मः साधिदैवश्च साधिभूत इति त्रिधा॥ विराट् प्राणो दशविध एकधा
हृदयेन च॥९॥ स्मरन् विश्वसृजामीशो विज्ञापितमधोक्षजः॥ विराजमतपत्स्वे
न तेजसैषां विवृत्तये॥१०॥ अथ तस्याभितप्तस्य कतिधाऽयतनानि ह॥ निरभि
द्यंत देवानां तानि मे गदतः शृणु॥११॥ तस्याग्निरास्यं निर्भिन्नं लोकपालो विशत्
पदं॥ वाचा स्वांशेन वक्तव्यं ययाऽसौ प्रतिपद्यते॥१२॥ निर्भिन्नं तालु वरुणो लोकपा
लोऽविशद्धरेः॥ जिह्वयांशेन च रसं ययासौ प्रतिपद्यते॥१३॥ निर्भिन्ने अश्विनौ नासे

विष्णोराविशतांपदं॥घ्राणेनांशेनगंधस्यप्रतिपत्तिर्यतोभवेत्॥१४॥निर्भिन्नेअ
क्षिणीत्वष्टालोकपालोऽविशद्विभोः॥चक्षुषांशेनरूपाणांप्रतिपत्तिर्यतोभवेत्॥१५॥
निर्भिन्नान्यस्यचर्माणिलोकपालोनिलोविशत्॥प्राणेनांशेनसंस्पर्शंयेनासौ
प्रतिपद्यते॥१६॥कर्णावस्यविनिर्भिन्नौधिष्ण्यंस्वंविविशुर्दिशः॥श्रोत्रेणांशेनश
ब्दस्यसिद्धिंयेनप्रपद्यते॥१७॥त्वचमस्यविनिर्भिन्नांविविशुर्धिष्ण्यमोषधीः॥
अंशेनरोमभिःकंडूंयैरसौप्रतिपद्यते॥१८॥मेढ्रंतस्यविनिर्भिन्नंस्वधिष्ण्यंक
उपाविशत्॥रेतसांशेनयेनासावानंदंप्रतिपद्यते॥१९॥गुदंपुंसोविनिर्भिन्नं
मित्रोलोकेशआविशत्॥पायुनांशेनयेनासौविसर्गंप्रतिपद्यते॥२०॥हस्ता
वस्यविनिर्भिन्नाविंद्रःस्वर्पतिराविशत्॥वार्त्तयांशेनपुरुषोययावृत्तिंप्रपद्यते

२१॥ पादावस्य विनिर्भिन्नौ लोकेशो विष्णुराविशत्॥ गत्या स्वांशेन पुरुषो यया प्रा
प्यं प्रपद्यते॥२२॥ हृदयं चास्य निर्भिन्नं चंद्रमा धिष्ण्यमाविशत्॥ मनसांशेन ये
नासौ विक्रियां प्रतिपद्यते॥२३॥ आत्मानं चास्य निर्भिन्नमभिमानो विशत्पदं॥
कर्मणांशेन येनासौ कर्तव्यं प्रतिपद्यते॥२४॥ सत्वं चास्य विनिर्भिन्नं महान्धिष्ण्य
मुपाविशत्॥ चित्तेनांशेन येनासौ विज्ञानं प्रतिपद्यते॥२५॥ शीर्ष्णोऽस्य द्यौर्ध
रा पद्भ्यां खं नाभेरुदपद्यत॥ गुणानां वृत्तयो येषु प्रतीयंते सुरादयः॥२६॥ आत्यं
तिकेन सत्वेन दिवं देवाः प्रपेदिरे॥ धरां रजःस्वभावेन पणयो ये च ताननु॥२७॥
तार्त्तीयेन स्वभावेन भगवन्नाभिमाश्रिताः॥ उभयोरंतरं व्योम ये रुद्रपार्षदां ग
णाः॥२८॥ मुखतो वर्त्तत ब्रह्म पुरुषस्य कुरूद्वह॥ यस्तून्मुखत्वाद्वर्णानां मुख्यो भू

ब्राह्मणोगुरुः॥२९॥बाहुभ्यांवर्त्ततस्तस्यक्षत्रियस्तदनुव्रतः॥योजातस्त्रायतेव
र्णान्पौरुषःकंटकक्षतात्॥३०॥विशोवर्त्तनतस्योर्वोर्लोकवृत्तिकरीर्विभोः॥वैश्यस्त
दुद्भवोवार्त्तांनृणांयःसमवर्त्तयत्॥३१॥पद्भ्यांभगवतोजज्ञेशुश्रूषाधर्मसिद्धये॥त
स्यांजातःपुराशूद्रोयद्वृत्त्यातुष्यतेहरिः॥३२॥एतेवर्णाःस्वधर्मेणयजंतिस्वगुरुं
हरिं॥श्रद्धयात्मविशुद्ध्यर्थंयज्जाताःसहवृत्तिभिः॥३३॥एतत्क्षत्तर्भगवतोदैवक
र्मात्मरूपिणः॥कःश्रद्दध्यादुपाकर्तुंयोगमायाबलोदयं॥३४॥अथापिकीर्त्तया
म्यंगयथामतियथाश्रुतं॥कीर्त्तिंहरेःस्वांसत्कर्तुंगिरमन्याभिधाःसतीं॥३५॥
~~अथापिकीर्त्तयाम्यंगयथामतियथाश्रुतं॥कीर्त्तिंहरेःस्वांसत्कर्तुंगिरमन्याभि~~
~~धाःसतीं~~॥३६॥एकांतलाभंवचसोनुपुंसांसुश्लोकमौलेर्गुणवादमाहुः॥श्रुते

श्चविद्वद्भिरुपाकृतायांकथासुधायामुपसंप्रयोगं॥३७॥ आत्मनोऽवसितोवत्स
महिमाकविनादिना॥ संवत्सरसहस्रांतेधियायोगविपक्वया॥३८॥ अतोभगव
तोमायामायिनामपिमोहिनी॥ यत्स्वयंचात्मवर्त्मात्मानवेदकिमुतापरे॥३९॥
यतोप्राप्यनिवर्त्ततेवाचश्चमनसासह॥ अहंचान्यइमेदेवास्तस्मैभगवतेनमः॥४०॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवादेषष्ठोध्यायः॥ सप्तमेसंश
यच्छेदिप्रतीतंयन्मुनेर्वचः॥ पुनःसंज्ञाकृतानानाप्रश्नाःसम्यगुदीरिताः॥१॥ अथ
तेभगवल्लीलायोगमायोपबृंहिता॥ श्रीशुकउवाच॥ एवंब्रुवाणंमैत्रेयंद्वैपायन
सुतोबुधः॥ प्रीणयन्निवभारत्याविदुरःप्रत्यभाषत॥१॥ विदुरउवाच॥ ब्रह्मन्कथंभग
वतश्चिन्मात्रस्याविकारिणः॥ लीलयाचापियुज्येरन्निर्गुणस्यगुणाःक्रियाः॥२॥ क्री

डायामुद्यमोर्भस्यकामश्चिक्रीडिषान्यतः॥ स्वतस्तृप्तस्यचकथंनिवृत्तस्यसदा
न्यतः॥ ३॥ अस्राक्षीद्भगवान्विश्वंगुणमय्यात्ममायया॥ तयासंस्थापयत्येतद्भू
यःप्रत्यभिधास्यति॥ ४॥ देशतःकालतोयोऽसाववस्थातःस्वतोन्यतः॥ अविलुप्ता
वबोधात्मासयुज्येताजयाकथं॥ ५॥ भगवानेकएवैषःसर्वक्षेत्रेष्ववस्थितः॥ अ
मुष्यदुर्भगत्वंवाक्लेशोवाकर्मभिःकुतः॥ ६॥ एतस्मिन्मेमनोविद्वन्खिद्यतेज्ञान
संकटे॥ तन्नःपराणुदविभोकश्मलंमानसंमहत्॥ ७॥ श्रीशुकउ०॥ सइत्थंचो
दितःक्षत्त्रातत्त्वजिज्ञासुनामुनिः॥ प्रत्याहभगवच्चित्तःस्मयन्निवगतस्मयः॥ ८॥
मैत्रेयउवाच॥ सेयंभगवतोमायायन्नयेनविरुध्यते॥ ईश्वरस्यविमुक्तस्यकार्प
ण्यमुतबंधनं॥ ९॥ यदर्थेनविनामुष्यपुंसआत्मविपर्ययः॥ प्रतीयतउपद्रष्टुःस्वशिर

श्छेदनादिकं ॥१०॥ यथाजलेचंद्रमसःकंपादिस्तत्कृतोगुणः ॥ दृश्यतेऽसन्नपिद्रष्टुरा
त्मनोनात्मनोगुणः ॥११॥ सवैनिवृत्तिधर्मेणवासुदेवानुकंपया ॥ भगवद्भक्तियोगेनति
रोधत्तेशनैरिह ॥१२॥ यदेंद्रियोपरामोथद्रष्टात्मनिपरेहरौ ॥ विलीयंतेतदाक्लेशाःसं
सुप्तस्येवकृत्स्नशः ॥१३॥ अशेषसंक्लेशशमंविधत्तेगुणानुवादश्रवणंमुरारेः ॥ कुतः
पुनस्तच्चरणारविंदपरागसेवारतिरात्मलब्धा ॥१४॥ विदुरउवाच ॥ संछिन्नःसंशयो
मह्यंतवसूक्तासिनाविभो ॥ उभयत्रापिभगवन्मनोमेसंप्रधावति ॥१५॥ साध्वेतद्व्या
हृतंविद्वन्आत्ममायायनंहरेः ॥ आभात्यपार्थंनिर्मूलंविश्वमूलंनयद्बहिः ॥१६॥ यश्च
मूढतमोलोकेयश्चबुद्धेःपरंगतः ॥ तावुभौसुखमेधेतेक्लिश्यत्यंतरितोजनः ॥१७॥
अर्थाभावंविनिश्चित्यप्रतीतस्यापिनात्मनः ॥ तांचापियुष्मच्चरणसेवयाहंपराणुदे

१८॥यत्सेवयाभगवतःकूटस्थस्यमधुद्विषः॥रतिरासोभवेत्तीव्रःपादयोर्व्यसनार्दनः॥
१९॥दुरापाह्यल्पतपसःसेवावैकुंठवर्त्मसु॥यत्रोपगीयतेनित्यंदेवदेवोजनार्दनः॥२०
सृष्ट्वाग्रेमहदादीनिसविकाराण्यनुक्रमात्॥तेभ्योविराजमुद्धृत्यतमनुप्राविशद्
विभुः॥२१॥यमाहुराद्यंपुरुषंसहस्रांघ्र्युरुबाहुकं॥यत्रविश्वइमेलोकाःसविकाशंआस
सते॥२२॥यस्मिन्दशविधःप्राणःसेंद्रियार्थेंद्रियस्त्रिवृत्॥त्वयेरितोयतोवर्णास्त
द्विभूतीर्वदस्वनः॥२३॥यत्रपुत्रैश्चपौत्रैश्चनप्तृभिःसहगोत्रजैः॥प्रजाविचित्राकृतय
आसन्याभिरिदंततं॥२४॥प्रजापतीनांसपतिश्चक्लृपेकान्प्रजापतीन्॥सर्गांश्चै
वानुसर्गांश्चमनून्मन्वंतराधिपान्॥२५॥एतेषामपिवंशांश्चवंश्यानुचरितानिच॥
उपर्यधश्चयेलोकाभूमेर्मित्रात्मजासते॥२६॥तेषांसंस्थांप्रमाणंचभूर्लोकस्यचवर्णय

तिर्यक्मानुषदेवानांसरीसृपपतत्रिणां ॥ वदतः सर्गसंव्यूहंगार्भस्वेदद्विजोद्भिदां २७
गुणावतारैर्विश्वस्यसर्गस्थित्यप्ययाश्रयं ॥ सृजतः श्रीनिवासस्यव्याचख्योदारविक्रमं
२८ ॥ वर्णाश्रमविभागांश्चरूपशीलस्वभावतः ॥ ऋषीणांजन्मकर्मादिवेदस्यचविक
र्षणं ॥ २९ ॥ यज्ञस्यचवितानानियोगस्यचपथःप्रभो ॥ नैष्कर्म्यस्यचसांख्यस्यतंत्रंवाभ
गवत्स्मृतं ॥ ३० ॥ पाखंडपथवैषम्यंप्रतिलोमनिवेशनं ॥ जीवस्यगतयोयाश्चयावतीर्गु
णकर्मजाः ॥ ३१ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणांनिमित्तान्यविरोधतः ॥ वार्त्तायादंडनीतेश्चश्रु
तस्यचविधिंपृथक् ॥ ३२ ॥ श्राद्धस्यचविधिंब्रह्मन्पितॄणांसर्गमेवच ॥ ग्रहनक्षत्रता
राणांकालावयवसंस्थितिं ॥ ३३ ॥ दानस्यतपसोवापियच्चेष्टापूर्त्तयोःफलं ॥ प्रवासस्थ
स्ययोधर्मोयश्चपुंसउतापदि ॥ ३४ ॥ येनवाभगवांस्तुष्येद्धर्मयोनिर्जनार्द्दनः ॥ संप

मे

सीदंतिवायेषांमेतदाख्याहिचानघ॥३५॥अनुव्रतानांशिष्याणांपुत्राणांचद्वि
जोत्तम॥अनापृष्टमपिब्रूयुर्गुरवोदीनवत्सलाः॥३६॥तत्वानांभगवंस्तेषांकति
धाप्रतिसंक्रमः॥तत्रेमंकउपासीरन्कउस्विदनुशेरते॥३७॥पुरुषस्यसंस्थानंस्व च
रूपंवापरस्यच॥ज्ञानंचनैगमंयत्तद्गुरुशिष्यप्रयोजनं॥३८॥निमित्तानिचतस्ये
हप्रोक्तान्यनघसूरिभिः॥स्वतोज्ञानंकुतःपुंसांभक्तिर्वैराग्यमेववा॥३९॥एतान्मे
पृच्छतःप्रश्नान्हरेःकर्मविवित्सया॥ब्रूहिमेज्ञस्यमित्रत्वादजयानष्टचक्षुषः॥४०॥स
र्ववेदाश्चयज्ञाश्चतपोदानानिचानघ॥जीवाभयप्रदानस्यनकुर्वीरन्कलामपि॥ शुक उ०॥
४१॥सइत्थमापृष्टपुराणकल्पःकुरुप्रधानेनमुनिप्रधानः॥प्रवृद्धहर्षोभगवत्कथायां
संचोदितस्तंप्रहसन्निवाह॥४२॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसप्तमोध्यायः

अश्मेसमभूद्ब्रह्मोनाभेस्तुजलक्षणापिनः॥ तमजानन्नजले बिम्यन्नं तपसातोषयद्वि
भुं॥१॥ मैत्रेयउवाच॥ सत्सेवनीयोबतपूरुवंशोयल्लोकपालोभगवत्प्रधानः॥ बभूवि
थेहाजितकीर्तिमालांपदेपदेनूतनयस्यभीक्ष्णं॥१॥ सोहंनृणांक्षुल्लसुखायदुः
खंमहद्गतानांविरमायतस्य॥ प्रवर्तयेभागवतंपुराणंयदाहसाक्षाद्भगवानृषिभ्यः
२॥ आसीनमुर्व्यांभगवंतमाद्यंसंकर्षणंदेवमकुंठसत्वं॥ विवित्सवस्तत्वमतःप
रस्यकुमारमुख्यामुनयोन्वपृच्छन्॥३॥ स्वमेवधिष्ण्यंबहुमानयंतंयंवासुदेवाभि
धमामनंति॥ प्रत्यग्धृताक्षांबुजकोशमीषदुन्मीलयंतंविबुधोदयाय॥४॥ स्वर्धु
न्युदार्द्रैःस्वजटाकलापैरुपस्पृशंतश्चरणोपधानं॥ पद्मंयदर्चंत्यहिराजकन्याःस
प्रेमनानाबलिभिर्वरार्थाः॥५॥ मुहुर्गृणंतोवचसाऽनुरागस्खलत्पदेनास्यकृता

नितम्ज्ञाः॥किरीटसाहस्रमणिप्रवेकप्रद्योतितोद्दामफणासहस्रं॥६॥प्रोक्तंकिलैत
द्भगवत्तमेननिवृत्तिधर्माभिरतायतेन॥सनत्कुमारायसचाहपृष्टःसांख्यायनायांऽग
धृतव्रताय॥७॥सांख्यायनःपारमहंस्यमुख्योविवक्षमाणोभगवद्विभूतीः॥जगाद
सोस्मद्गुरवेन्वितायपराशरायाथबृहस्पतेश्च॥८॥प्रोवाचमह्यंसदयालुरुक्तोमु
निःपुलस्त्येनपुराणमाद्यं॥सोहंतवैतत्कथयामिवत्सश्रद्धालवेनित्यमनुव्रताय
९॥उदाप्लुतंविश्वमिदंतदासीद्यन्निद्रयाऽमीलितदृङ्न्यमीलयत्॥अहीन्द्रतल्पेधि
शयानएकःकृतक्षणस्वात्मरतोनिरीहः॥१०॥सोंतःशरीरेर्पितभूतसूक्ष्मःकालात्मि
कांशक्तिमुदीरयाणः॥उवासतस्मिन्सलिलेपदेस्वेयथाऽनलोदारुणिरुद्धवीर्यः॥११॥
चतुर्युगानांचसहस्रमप्सुस्वपन्स्वयोदीरितयास्वशक्त्या॥कालाख्ययासादितक

र्मीतंत्रो लोकानपीताननुददृशे स्वदेहे ॥१२॥ तस्यार्थसूक्ष्माभिनिविष्टदृष्टेरंतर्गतोर्थो
रजसा तनीयान् ॥ गुणेन कालानुगतेन विद्धः सूष्यंस्तदाभिद्यत नाभिदेशात् ॥१३॥ स
पद्मकोशः सहसोदतिष्ठत्कालेन कर्मप्रतिबोधनेन ॥ स्वरोचिषा तत्सलिलं विशा
लं विद्योतयन्नर्क इवात्मयोनिः ॥१४॥ तल्लोकपद्मं स उ एव विष्णुः प्रावीविशत्सर्वगु
णावभासं ॥ तस्मिन्स्वयं वेदमयो विधाता स्वयंभुवं यं स्म वदंति सोभूत् ॥१५॥ तस्यां स
चांभोरुहकर्णिकायामवस्थितो लोकमपश्यमानः ॥ परिक्रमन्व्योम्नि विवृत्तनेत्रश्चत्वा
रि लेभेनुदिशं मुखानि ॥१६॥ तस्माद्युगांतश्वसनावघूर्णजलोर्मिचक्रात्सलिलाद्विरूढं
॥ उपाश्रितः कंजमु लोकतत्वं नात्मानमद्धाविददादिदेवः ॥१७॥ क एष योसावहमब्ज
पृष्ठ एतत्कुतो वाब्जमनन्यदप्सु ॥ अस्ति ह्यधस्तादिह किंचनैतदधिष्ठितं यत्र सता नु

॥भा॰ तृ॰॥
॥२३॥

भाव्यं ॥१८॥ स इत्थमुद्वीक्ष्य तदब्जनालनाडीभिरंतर्जलमाविवेश ॥ नार्वाग्गतस्तत्
खरनालनालनाभिं विचिन्वंस्तदविंदताजः ॥१९॥ तमस्यपारे विदुरात्मसर्गं विचि
न्वतोभूत्सुमहांस्त्रिणेमिः ॥ योदेहभाजां भयमीरयाणः परिक्षिणोत्यायुरजस्य हे
तिः ॥२०॥ ततो निवृत्तोऽप्रतिलब्धकामः स्वधिष्ण्यमासाद्य पुनः स देवः ॥ शनैर्जितश्वा
सनिवृत्तचित्तोन्यषीददारूढसमाधियोगः ॥२१॥ कालेन सोजः पुरुषायुषाभिप्रवृ
त्तयोगेन विरूढबोधः ॥ स्वयं तदंतर्हृदयेऽवभातमपश्यताऽपश्यत यन्न पूर्वं ॥२२॥
मृणालगौरायतशेषभोगपर्यंक एकं पुरुषं शयानं ॥ फणातपत्रायुतमूर्द्धरत्नद्यु
भिर्हतध्वांतयुगांततोये ॥२३॥ प्रेक्षां क्षिपंतं हरितोपलाद्रेः संध्याभ्रनीवेरुरुरुक्ममू
र्द्ध्नः ॥ रत्नोदधारौषधिसौमनस्यवनस्रजो वेणुभुजांघ्रिपांघ्रेः ॥२४॥ आयामतो विस्त

॥अ॰॥
॥८॥

॥राम॰॥
॥२३॥

रतःस्वमानंदेहेन लोकत्रयसंग्रहेण ॥ विचित्रदिव्याभरणांशुकानांकृतांश्रियाः
पाश्रितवेषदेहं ॥ २५ ॥ पुंसांस्वकामायविविक्तमार्गैरभ्यर्चतांकामदुघांघ्रिपद्मं ॥
प्रदर्शयंतंकृपयानखेंदुमयूखभिन्नांगुलिचारुपत्रं ॥ २६ ॥ मुखेनलोकार्तिहरस्मि
तेनपरिस्फुरत्कुंडलमंडितेन ॥ शोणायितेनाधरबिंबभासाप्रत्यर्हयंतंसुनसेन
सुभ्र्वा ॥ २७ ॥ कदंबकिंजल्कपिशंगवाससास्वलंकृतंमेखलयानितंबे ॥ हारेणचा
नंतधनेनवत्सश्रीवत्सवक्षस्थलवल्लभेन ॥ २८ ॥ परार्ध्यकेयूरमणिप्रवेकपर्यस्त
दोर्दंडसहस्रशाखं ॥ अव्यक्तमूलंभुवनांघ्रिपेंद्रमहींद्रभोगैरधिवीतवल्शं ॥ २९ ॥
चराचरौकोभगवन्महीध्रमहींद्रबंधुंसलिलोपगूढं ॥ किरीटसाहस्रहिरण्यशृंगमा
विर्भवत्कौस्तुभरत्नगर्भं ॥ ३० ॥ निवीतमाम्नायमधुव्रतश्रियास्वकीर्तिमय्यावन

॥भा॰ तृ॰॥
॥२४॥

मालया हरिं ॥ सूर्येंदुवाय्वग्न्यगमं त्रिधामभिः परिक्रमत्प्राधनिकैर्दुरासदं ॥३१॥ तर्ह्येव
तन्नाभिसरःसरोजमात्मानमंभःश्वसनं वियच्च ॥ ददर्श देवो जगतो विधाता नातः प
रं लोकविसर्गदृष्टिः ॥३२॥ स कर्मबीजं रजसोपरक्तः प्रजाः सिसृक्षन्नियदेव दृष्ट्वा ॥
अस्तौतू विसर्गाभिमुखस्तमीड्यमव्यक्तवर्त्मन्यभिवेशितात्मा ॥ ॥३३॥ इति श्री
भागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे अष्टमोऽध्यायः ॥८॥ नवमे तपसा तुष्टं दृष्ट्वा नाराय
णं त्वजः ॥ अस्तौदेकार्णवे सीदन्लोकसर्गचिकीर्षया ॥१॥ ब्रह्मोवाच ॥ ज्ञातोसि मे
द्य सुचिरान्ननु देहभाजां न ज्ञायते भगवतो गतिरित्यवद्यं ॥ नान्यत्त्वदस्ति भगवन्नपि
तन्न शुद्धं मायागुणव्यतिकराद्यदुरुर्विभासि ॥१॥ रूपं यदेतदवबोधरसोदयेन शश्व
न्निवृत्ततमसः सदनुग्रहाय ॥ आदौ गृहीतमवतारशतैकबीजं यन्नाभिपद्मभवना

॥अ॰॥
॥९॥

॥राम॰॥
॥२४॥

दहमाविरासं॥२॥नातःपरंपरमयद्भवतःस्वरूपमानंदमात्रमविकल्पमविद्धवर्चः
पश्यामिविश्वसृजमेकमविश्वमात्मन्भूतेंद्रियात्मकमदस्तउपाश्रितोस्मि॥३॥त
द्वाइदंभुवनमंगलमंगलायध्यानेस्मनोदर्शितंतउपासकानां॥तस्मैनमोभगवतेऽ
नुविधेमतुभ्यंयोनादृतोनरकभाग्भिरसत्प्रसंगैः॥४॥येतुत्वदीयचरणांबुजकोश
गंधंजिघ्रंतिकर्णविवरैःश्रुतिवातनीतं॥भक्त्यागृहीतचरणःपरयाचतेषांनापैषिना
थहृदयांबुरुहात्स्वपुंसां॥५॥तावद्भयंद्रविणगेहसुहृन्निमित्तंशोकस्पृहापरिभवो
विपुलश्चलोभः॥तावन्ममेत्यसदवग्रहआर्तिमूलंयावन्नतेंघ्रिमभयंप्रवृणीतलो
कः॥६॥दैवेनतेहतधियोभवतःप्रसंगात्सर्वाशुभोपशमनाद्विमुखेंद्रियाये॥कुर्वंति
कामसुखलेशलवायदीनालोभाभिभूतमनसोऽकुशलानिशश्वत्॥७॥क्षुत्तृट्त्रि

धातुभिरिमामुहुरर्द्यमानाःतृट्शीतोष्णवातवर्षैरितरेतराच्च ॥ कामाग्निनाऽच्युतरुषा
चसुदुर्भरेणसंपश्यतोमनउरुक्रमसीदतेमे ॥८॥ यावत्पृथक्त्वमिदमात्मनइंद्रिया
र्थमायाबलंभगवतोजनईशपश्येत् ॥ तावन्नसंसृतिरसौप्रतिसंक्रमेतव्यर्थापिदुः
खनिवहंवहतीक्रियार्था ॥९॥ अह्न्यापृतार्तकरणानिशिनिःशयानानानामनोर
थधियाक्षणभग्ननिद्राः ॥ दैवाहतार्थरचनाऋषयोपिदेवयुष्मत्प्रसंगविमुखाइ
हसंसरंति ॥१०॥ त्वंभावयोगपरिभावितहृत्सरोजआस्सेश्रुतेक्षितपथोननुनाथपुं
सां ॥ यद्यद्धियातउरुगायविभावयंतितत्तद्वपुःप्रणयसेसदनुग्रहाय ॥११॥ नातिप्रसी
दतितथोपचितोपचारैराराधितःसुरगणैर्हृदिबद्धकामैः ॥ यत्सर्वभूतदययाऽसदल
भ्ययैकोनानाजनेष्ववहितःसुहृदंतरात्मा ॥१२॥ पुंसामतोविविधकर्मभिरध्वराद्यैर्दा

नेनचोग्रतपसाव्रतचर्ययाच॥ आराधनंभगवतस्तवसत्क्रियार्थोधर्मोर्पितःक
र्हिचिद्ध्रियतेनयत्र॥१३॥ शश्वत्स्वरूपमहसैवनिपीतभेदमोहायबोधधिषणाय
नमःपरस्मै॥ विश्वोद्भवस्थितिलयेषुनिमित्तलीलारासायतेनमइदंचकृमेश्वरा
य॥१४॥ यस्यावतारगुणकर्मविडंबनानिनामानियेसुविगमेविवशागृणंति॥ ते
नेकजन्मशमलंसहसैवहित्वासंयांत्यऽपावृतमृतंतमजंप्रपद्ये॥१५॥ योवाअहंच
गिरिशश्चविभुःस्वयंचस्थित्युद्भवप्रलयहेतवआत्ममूलं॥ भित्वात्रिपाद्ववृधएक
उरुप्ररोहस्तस्मैनमोभगवतेभुवनद्रुमाय॥१६॥ लोकोविकर्मनिरतःकुशलेप्रम
त्तःकर्मण्यऽयंत्वदुदितेभवदर्चनेस्वे॥ यस्तावदस्यबलवानिहजीविताशांसद्यश्छि
नत्त्यऽनिमिषायनमोस्तुतस्मै॥१७॥ यस्माद्बिभेम्यहमपिद्विपरार्द्धधिष्ण्यमध्या

॥भा·तृ·॥
॥२६॥

सितः सकललोकनमस्कृतं यत्॥ तेपे तपो बहुसवोऽवरुरुत्समानः तस्मै नमो भगव
तेऽधिमखाय तुभ्यं ॥१८॥ तिर्यङ्मनुष्यविबुधादिषु जीवयोनिष्वात्मेच्छयाऽत्मकृ
तसेतुपरीप्सया यः॥ रेमे निरस्तरतिरप्यऽवरुद्धदेहः तस्मै नमो भगवते पुरुषोत्त
माय ॥१९॥ यो विद्ययाऽनुपहतोऽपि दशार्द्धवृत्त्या निद्रामुवाह जठरीकृतलोकयात्रः
॥ अंतर्जले हिकशिपुस्पर्शानुकूलां भीमोर्मिमालिनि जनस्य सुखं विवृण्वन् ॥२०॥
यन्नाभिपद्मभवनादहमासमीड्य लोकत्रयोपकरणो यदनुग्रहेण ॥ तस्मै नमस्त
उदरस्थभवाय योगनिद्रावसानविकसन्नलिनेक्षणाय ॥२१॥ सोऽयं समस्तजगतां
सुहृदेक आत्मा सत्त्वेन यन्मृडयते भगवान्भगेन ॥ तेनैव मे दृशमनुस्पृशताद्यथा
हं स्रक्ष्यामि पूर्ववदिदं प्रणतप्रियोऽसौ ॥२२॥ एष प्रपन्नवरदो रमयात्मशक्त्या य

अ·९

॥राम·॥
॥२६॥

द्यत्करिष्यति गृहीतगुणावतारः॥ तस्मिन्स्वविक्रममिदं सृजतोऽपि चेतो युंजीत क
र्मश्मलं च यथा विजह्यां॥ २३॥ नाभिह्रदादिह सतोंऽभसि यस्य पुंसो विज्ञानशक्तिर
हमासमनंतशक्तेः॥ रूपं विचित्रमिदमस्य विवृण्वतो मे मा रीरिषीष्ट निगमस्य
गिरां विसर्गः॥ २४॥ सोसावदभ्रकरुणो भगवान्विवृद्धप्रेमस्मितेन नयनांबुरु
हं विजृंभन्॥ उत्थाय विश्वविजयाय च नो विषादं माध्व्या गिराऽपनयतात्पुरुषः
पुराणः॥ २५॥ मैत्रेय उवाच॥ स्वसंभवं निशाम्यैवं तपोविद्यासमाधिभिः॥ याव
न्मनोवचस्तुत्वा विरराम स खिन्नवत्॥ २६॥ अथाभिप्रेतमन्वीक्ष्य ब्रह्मणो म
धुसूदनः॥ विषण्णचेतसं तेन कल्पव्यतिकरांभसा॥ २७॥ लोकसंस्थानविज्ञा
न आत्मनः परिखिद्यतः॥ तमाहागाधया वाचा कश्मलं शमयन्निव॥ २८॥

श्रीभगवानुवाच॥ मावेदगर्भगास्तंद्रींसर्गउद्यममावह॥ तन्मयापादितंह्यग्रेयन्मां
प्रार्थयतेभवान्॥२९॥ भूयस्त्वंतपआतिष्ठविद्यांचैवमदाश्रयां॥ ताभ्यामंतर्हृदिब्र
ह्मन्लोकान्द्रक्ष्यस्यपावृतान्॥३०॥ ततआत्मनिलोकेचभक्तियुक्तःसमाहितः॥ द्र
ष्टासिमांततंब्रह्मन्मयिलोकांस्त्वमात्मनः॥३१॥ यदातुसर्वभूतेषुदारुष्वग्निमिव
स्थितं॥ प्रतिचक्षीतमांलोकोजह्यात्तर्ह्येवकश्मलं॥३२॥ यदारहितमात्मानंभूतेंद्रि
यगुणाशयैः॥ स्वरूपेणमयोपेतंपश्यन्स्वाराज्यमृच्छति॥३३॥ नानाकर्मवितानेन
प्रजाबह्वीःसिसृक्षतः॥ नात्माऽवसीदत्यस्मिंस्तेवर्षीयान्मदनुग्रहः॥३४॥ ऋषि
माद्यंनबध्नातिपापीयांस्त्वांरजोगुणः॥ यन्मनोमयिनिर्बद्धंप्रजाःसंसृजतोपिते॥३५॥
ज्ञातोहंभवतात्वद्यदुर्विज्ञेयोहिदेहिनां॥ यन्मांत्वंमन्यसेऽयुक्तंभूतेंद्रियगुणात्मभिः

३६॥ तुभ्यं मद्विचिकित्सायामात्मा मे दर्शितोऽबहिः॥ नालेन सलिले मूलं पुष्करस्य विचिन्वतः॥३७॥ यच्चकर्थांग मत्स्तोत्रं मत्कथाभ्युदयांकितं॥ यद्वा तपसि ते निष्ठा स एष मदनुग्रहः॥३८॥ प्रीतोहमस्तु भद्रं ते लोकानां विजयेछया॥ यदस्तौषीर्गुणमयं निर्गुणं मानुवर्णयन्॥३९॥ य एतेन पुमान्नित्यं स्तुत्वा स्तोत्रेण मां भजेत्॥ तस्याऽशु संप्रसीदेयं सर्वकामवरेश्वरः॥४०॥ पूर्तेन तपसा यज्ञैर्दानैर्योगसमाधिना॥ राद्धं निःश्रेसं पुंसां मत्प्रीतिस्तत्वविन्मतं॥४१॥ अहमात्मात्मनां धातः प्रेष्ठः सन्प्रेयसामपि॥ अतो मयि रतिं कुर्याद्देहादिर्यत्कृते प्रियः॥४२॥ सर्ववेदमयेनेदमात्मनात्मात्मयोनिना॥ प्रजाः सृज यथापूर्वं याश्च मय्यनुशेरते॥४३॥ मैत्रेय उवाच॥ तस्मा एवं जगत्स्रष्ट्रे प्रधानपुरुषेश्वरः॥ व्यज्येदं स्वेन रूपेण कंजनाभस्तिरोदधे॥४४॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे पद्मोद्भवविदुरमैत्रेयसंवादे नवमोध्यायः॥९॥ विदुर ३०॥

४ दशमे कालसंप्रश्नं प्रति वक्तुं नदुद्भवः॥ प्राकृतादि विभागेन सर्गास्तु दश धोच्यते॥१॥४॥

अंतर्हिते भगवति ब्रह्मा लोकपितामहः॥ प्रजाः ससर्ज कतिधा दैहिकीर्मानसीर्वि
भुः॥१॥ ये च मे भगवन्पृष्टास्त्वय्यर्था बहुवित्तम॥ तान्वदस्वानुपूर्व्येण छिंधि नः स
र्वसंशयान्॥२॥ सूत उवाच॥ एवं संचोदितस्तेन क्षत्त्रा कौषारवो मुनिः॥ प्रीतः प्र
त्याह तान्प्रश्नान्हृदिस्थानथ भार्गव॥३॥ श्रीमैत्रेय उवाच॥ विरिंच्योपि तथा चक्रे
दिव्यं वर्षशतं तपः॥ आत्मन्यात्मानमावेश्य यदाह भगवानजः॥४॥ तद्विलो
क्याब्जसंभूतो वायुना यदधिष्ठितः॥ पद्ममंभश्च तत्कालकृतवीर्येण कंपितं
॥५॥ तपसा ह्येधमानेन विद्यया चात्मसंस्थया॥ विवृद्धविज्ञानबलो न्यपाद्वायुं
सहांभसा॥६॥ तद्विलोक्य वियद्व्यापि पुष्करं यदधिष्ठितं॥ अनेन लोकान्प्राग्
लीनान्कल्पितास्मीत्यचिंतयत्॥७॥ पद्मकोशं तदाविश्य भगवत्कर्मचोदि

तः॥ एकंव्यभांक्षीदुरुधात्रिधाभाव्यंद्विसप्तधा॥८॥एतावाञ्जीवलोकस्य
संस्थाभेदःसमाहृतः॥धर्मस्यह्यनिमित्तस्यविपाकःपरमेष्ठ्यसौ॥९॥विदुर
उवाच॥यदात्थबहुरूपस्यहरेरद्भुतकर्मणः॥कालाख्यंलक्षणंब्रह्मन्यथाव
र्णयनःप्रभो॥१०॥मैत्रेयउवाच॥गुणव्यतिकराकारोनिर्विशेषोप्रतिष्ठितः॥पु
रुषस्तदुपादानमात्मानंलीलयासृजत्॥११॥विश्वंवैब्रह्मतन्मात्रंसंस्थि
तंविष्णुमायया॥ईश्वरेणपरिछिन्नंकालेनाव्यक्तमूर्तिना॥१२॥यथेदानीं
तथाग्रेचपश्चादप्येतदीदृशं॥सर्गोनवविधस्तस्यप्राकृतोवैकृतस्तुयः॥१३॥
कालद्रव्यगुणैरस्यत्रिविधःप्रतिसंक्रमः॥आद्यस्तुमहतःसर्गोगुणवैषम्य
मात्मनः॥१४॥द्वितीयस्त्वहमोयत्रद्रव्यज्ञानक्रियोदयः॥भूतसर्गस्तृतीयस्तु

तन्मात्रोद्रव्यशक्तिमान् ॥ १५ ॥ चतुर्थऐंद्रियस्सर्गोयस्तुज्ञानक्रियात्मकः ॥ वैकारिको
देवसर्गःपंचमोयन्मयंमनः ॥ १६ ॥ षष्ठस्तुतमसःसर्गोयस्त्वबुद्धिकृतःप्रभो ॥ षडि
मेप्राकृतास्सर्गावैकृतानपिमेशृणु ॥ १७ ॥ रजोभाजोभगवतोलीलेयंहरिमेध
सः ॥ सप्तमोमुख्यसर्गस्तुषड्विधस्तस्थुषांचयः ॥ १८ ॥ वनस्पत्योषधिलतात्वक
सारावीरुधोद्रुमाः ॥ उत्स्रोतसस्तमःप्रायाअंतस्पर्शाविशेषिणः ॥ १९ ॥ तिरश्चाम
ष्टमःसर्गःसोष्टाविंशद्विधोमतः ॥ अविदोभूरितमसोघ्राणज्ञाहृद्यवेदिनः ॥
२० ॥ गौरजोमहिषःकृष्णःसूकरोगवयोरुरुः ॥ द्विशफाःपशवश्चेमेअविरु
ष्ट्रश्चसत्तम ॥ २१ ॥ खरोश्वोश्वतरोगौरःशरभश्चमरीतथा ॥ एतेचैकशफाः
क्षत्तःशृणुपंचनखान्पशून् ॥ २२ ॥ श्वासृगालोवृकोव्याघ्रोमार्जारःशशशल्ल

को ॥ सिंहः कपिगजः कूर्मो गोधा च मकरादयः ॥२३॥ कंकगृध्रबकश्येनभास
भल्लूकबर्हिणः ॥ हंससारसचक्राह्वकाकोलूकादयः खगाः ॥ २४ ॥ अर्वाक्स्रो
तस्तु नवमः क्षत्तरेकविधो नृणां ॥ रजोधिकाः कर्मपरा दुःखे च सुखमानिनः ॥२५॥
वैकृतास्त्रय एवैते देवसर्गश्च सत्तम ॥ वैकारिकस्तु यः प्रोक्तः कौमारस्तूभयात्म
कः ॥२६॥ देवसर्गश्चाष्टविधो विबुधाः पितरोऽसुराः ॥ गंधर्वाप्सरसः सिद्धा यक्षर
क्षांसि चारणाः ॥२७॥ भूतप्रेतपिशाचाश्च विद्याध्राः किंनरादयः ॥ दशैते विदु
राख्याताः सर्गास्ते विश्वसृक्कृताः ॥२८॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि वंशान्मन्वंतराणि
च ॥ एवं रजःप्लुतः स्रष्टा कल्पादिष्वात्मभूर्हरिः ॥२९॥ सृजत्यमोघसंकल्प आ
त्मैवात्मानमात्मना ॥३०॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे दश

मोऽध्यायः॥१०॥ ॥नत एकादशे कालः परमाण्वादिलक्षणैः॥ युगमन्वंतरादि
भ्यः कल्पमानादिवर्ण्यते॥ ॥मैत्रेय उवाच॥ चरमः सद्विशेषाणामनेकोऽसंयुतः
सदा॥ परमाणुः स विज्ञेयो नृणामैक्यभ्रमो यतः॥१॥ सत एव पदार्थस्य स्वरूपा
वस्थितस्य यत्॥ कैवल्यं परममहानविशेषो निरंतरः॥२॥ एवं कालोऽप्यनुमितः
सौक्ष्म्ये स्थौल्ये च सत्तम॥ संस्थानभुक्त्या भगवानव्यक्तो व्यक्तभुग्विभुः॥३॥ स
कालः परमाणुर्वै यो भुंक्ते परमाणुतां॥ सतोऽविशेषभुग्यस्तु स कालः परमो महा
न्॥४॥ अणुर्द्वौ परमाणू स्यात्त्रसरेणुस्त्रयः स्मृतः॥ जालार्करश्म्यवगतः खमेवा
नुपतन्नगात्॥५॥ त्रसरेणुत्रिकं भुंक्ते यः कालः स त्रुटिः स्मृतः॥ शतभागस्तु वेधः
स्यात्तैस्त्रिभिस्तु लवः स्मृतः॥६॥ निमेषस्त्रिलवो ज्ञेय आम्नातास्ते त्रयः क्षणः॥

क्षणान्पंच विदुः काष्ठां लघु ता दश पंच च ॥७॥ लघूनि वै समाम्नाता दश पंच च ना
डिका ॥ ते द्वे मुहूर्त्तः प्रहरः षड्यामः सप्त वा नृणां ॥८॥ द्वादशार्द्धपलोन्मानं चतुर्भिः
श्चतुरंगुलैः ॥ स्वर्णमाषैः कृतच्छिद्रं यावत्प्रस्थजलप्लुतं ॥९॥ यामाश्चत्वारश्चत्वारो म
र्त्यानामहनी उभे ॥ पक्षः पंचदशाहानि शुक्लः कृष्णश्च मानद ॥१०॥ तयोः समुच्च
यो मासः पितॄणां तदहर्निशं ॥ द्वौ तावृतुः षडयनं दक्षिणं चोत्तरं दिवि ॥११॥ अयने
चाऽहनी प्राहुर्वत्सरो द्वादश स्मृतः ॥ संवत्सरशतं नृणां परमायुर्निरूपितं ॥१२॥
ग्रहर्क्षताराचक्रस्थः परमाण्वादिना जगत् ॥ संवत्सरावसानेन पर्य्येत्यनिमिषो
विभुः ॥१३॥ संवत्सरः परिवत्सर इडावत्सर एव च ॥ अनुवत्सरो वत्सरश्च विदुरेवं प्र
भाष्यते ॥१४॥ यः सृज्यशक्तिमुरुधोच्छ्वसयन्स्वशक्त्या पुंसोऽभ्रमाय दिवि धावति भू

॥भा॰ तृ॰॥
॥३१॥

तभेदः॥ कालाख्ययागुणमयंक्रतुभिर्वितन्वंस्तस्मैबलिंहरतवत्सरपंचकाय॥१५॥
॥विदुरउवाच॥ पितृदेवमनुष्याणामायुःपरमिदंस्मृतं॥ परेषांगतिमाचक्ष्वयेस्युः
कल्पाद्बहिर्विदः॥१६॥ भगवान्वेदकालस्यगतिंभगवतोननु॥ विश्वंविचक्षतेधी
रायोगराद्धेनचक्षुषा॥१७॥ मैत्रेयउवाच॥ कृतंत्रेताद्वापरंचकलिश्चेतिचतुर्युगं
॥ दिव्यैर्द्वादशभिर्वर्षैःसावधानंनिरूपितं॥१८॥ चत्वारित्रीणिद्वेचैकंकृतादिषुय
थाक्रमं॥ संख्यातानिसहस्राणिद्विगुणानिशतानिच॥१९॥ संध्यांशयोरंतरेण
यःकालःशतसंख्ययोः॥ तमेवाहुर्युगंतज्ज्ञायत्रधर्मोविधीयते॥२०॥ धर्मश्चतु
ष्पान्मनुजान्कृतेसमनुवर्त्तते॥ सएवान्येष्वधर्मेणव्येतिपादेनवर्द्धता॥२१॥ त्रिलो
क्यायुगसाहस्रंबहिराब्रह्मणोदिनं॥ तावत्येवनिशातातयन्निमीलतिविश्वसृक्॥२२॥

॥अ॰॥
॥११॥

॥राम॥
॥३१॥

निशावसानआरब्धो लोककल्पोनुवर्त्तते॥यावद्दिनंभगवतोमनून्भुंजंश्चतुर्द्द
श॥२३॥स्वंस्वंकालंमनुर्भुंक्तेसाधिकांह्येकसप्ततिं॥मन्वंतरेषुमनवस्तद्वंश्याऋष
यःसुराः॥२४॥भवंतिचैवयुगपत्सुरेशाश्चानुयेचतान्॥एषदैनंदिनःसर्गोब्राह्म
स्त्रैलोक्यवर्त्तनः॥तिर्यङ्नृपितृदेवानांसंभवोयत्रकर्मभिः॥२५॥मन्वंतरेषुभग
वान्बिभ्रत्सत्वंस्वमूर्त्तिभिः॥मन्वादिभिरिदंविश्वमवत्युदितपौरुषः॥२६॥तमो
मात्रामुपादायप्रतिसंरुद्धविक्रमः॥कालेनानुगताशेषआस्तेतूष्णींदिनात्यये
२७॥तमेवान्वपिधीयंतेलोकाभूरादयस्त्रयः॥निशायामनुवृत्तायांनिर्मुक्तशशि
भास्करं॥२८॥त्रिलोक्यांदह्यमानायांशक्त्यासंकर्षणाग्निना॥यांत्यूष्मणामहर्लो
काज्जनंभृग्वादयोर्दिताः॥२९॥तावत्त्रिभुवनंसद्यःकल्पांतैधितसिंधवः॥प्लावयंत्यु

त्कटाटोपचंडवातेरितोर्मयः॥३०॥ अंतःस तस्मिन्सलिल आस्तेऽनंतासनो हरिः।
योगनिद्रानिमीलाक्षः स्तूयमानो जनालयैः॥३१॥ एवंविधैरहोरात्रैः कालगत्योप
लक्षितैः॥ अपक्षितमिवास्यापि परमायुर्वयःशतं॥३२॥ यदर्द्धमायुषस्तस्य परार्द्ध
मभिधीयते॥ पूर्वः परार्द्धोऽपक्रांतो ह्यपरोऽद्य प्रवर्त्तते॥३३॥ पूर्वस्यादौ परार्द्धस्य ब्रा
ह्मो नाम महानभूत्॥ कल्पो यत्राभवद्ब्रह्मा शब्दब्रह्मेति यं विदुः॥३४॥ तस्यैव चांते क
ल्पोऽभूद्यं पाद्ममभिचक्षते॥ यद्धरेर्नाभिसरस आसील्लोकसरोरुहं॥३५॥ अयं तु
कथितः कल्पो द्वितीयस्यापि भारत॥ वाराह इति विख्यातो यत्रासीत्सूकरो हरिः॥
३६॥ कालोऽयं द्विपरार्द्धाख्यो निमेष उपचर्यते॥ अव्याकृतस्यानंतस्य अनादेर्जगदा
त्मनः॥३७॥ कालोऽयं परमाण्वादिर्द्विपरार्द्धांत ईश्वरः॥ नैवेशितुं प्रभुर्भूम्न ईश्वरो धा

ममाग्निनां॥३८॥विकारैःसहितोयुक्तैर्विशेषादिभिरावृतः॥आंडकोशोबहिरयंपंचा
शत्कोटिविस्तृतः॥३९॥दशोत्तराधिकैर्यत्रप्रविष्टःपरमाणुवत्॥लक्ष्यंतेंतर्गताश्चा
न्येकोटिशोह्यंडराशयः॥४०॥तदाहुरक्षरंब्रह्मसर्वकारणकारणं॥विष्णोर्धामप
रंसाक्षात्पुरुषस्यमहात्मनः॥४१॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीय
स्कंधेएकादशोध्यायः॥११॥मैत्रेयउवाच॥द्वादशेतुकुमारादिमनःसर्गोऽस
मेधनात्॥कायद्वैधेनयोनस्तुमनुसर्गोनुवर्ण्यते॥१॥मैत्रेयउवाच॥इतितेवर्णि
तःक्षत्तःकालाख्यपरमात्मनः॥महिमावेदगर्भोथयथाऽस्राक्षीन्निबोधमे॥१॥
ससर्जाग्रेंधतामिस्रमथतामिस्रमादिकृत्॥महामोहंचमोहंचतमश्चाज्ञानवृ
त्तयः॥२॥दृष्ट्वापापीयसींसृष्टिंनात्मानंबह्वमन्यत॥भगवद्ध्यानपूतेनमनसाऽ

न्यांस्ततोऽसृजत्॥३॥सनकंचसनंदंचसनातनमथात्मभूः॥सनत्कुमारंचमुनी
न्निष्क्रियानूर्द्ध्वरेतसः॥४॥तान्बभाषेस्वभूःपुत्रान्प्रजाःसृजतपुत्रकाः॥तन्नैच्छन्मो
क्षधर्माणोवासुदेवपरायणाः॥५॥सोवध्यातःसुतैरेवंप्रत्याख्यातानुशासनैः॥क्रो
धंदुर्विषहंजातंनियंतुमुपचक्रमे॥६॥धियानिगृह्यमाणोपिभ्रुवोर्मध्यात्प्रजाप
तेः॥सद्योजायततन्मन्युःकुमारोनीललोहितः॥७॥सवैरुरोददेवानांपूर्वजोभग
वान्भवः॥नामानिकुरुमेधातस्थानानिचजगद्गुरो॥८॥इतितस्यवचःपाद्मोभ
गवान्परिपालयन्॥अभ्यधाद्भद्रयावाचामारोदीस्तत्करोमिते॥९॥यदरोदीःसु
रश्रेष्ठसोद्वेगइवबालकः॥ततस्त्वामभिधास्यंतिनाम्नारुद्रइतिप्रजाः॥१०॥हृदिंद्रि
याण्यसुर्व्योमवायुरग्निर्जलंमही॥सूर्यश्चंद्रस्तपश्चैवस्थानान्यग्रेकृतानिते॥११॥

मन्युर्मनुर्महिशानो महाञ्छिवः ऋतुध्वजः॥ उग्ररेता भवः कालो वामदेवो धृतव्रतः
॥१२॥ धीर्वृत्तिरुशनोमा च नियुत्सर्पिरिलांऽबिका॥ इरावती सुधा दीक्षा रुद्राण्यो रु
द्र ते स्त्रियः॥१३॥ गृहाणैतानि नामानि स्थानानि च सयोषणः॥ एभिः सृज प्रजा बह्वीः
प्रजानामसि यत्पतिः॥१४॥ इत्यादिष्टः स गुरुणा भगवान्नीललोहितः॥ सत्वाकृति
स्वभावेन ससर्जात्मसमाः प्रजाः॥१५॥ रुद्राणां रुद्रसृष्टानां समंताद्ग्रसतां जगत्
॥ निशाम्यासंख्यशो यूथान्प्रजापतिरशंकत॥१६॥ अलं प्रजाभिः सृष्टाभिरीदृशी
भिः सुरोत्तम॥ मया सह दहंतीभिर्दिशश्चक्षुभिरुल्बणैः॥१७॥ तप आतिष्ठ भद्रं ते सर्व
भूतसुखावहं॥ तपसैव यथा पूर्वं स्रष्टा विश्वमिदं भवान्॥१८॥ तपसैव परं ज्योतिर्भग
वंतमधोक्षजं॥ सर्वभूतगुहावासमंजसा विंदते पुमान्॥१९॥ मैत्रेय उवाच॥ एवमा

त्मभुवादिष्टः परिक्रम्य गिरां पतिं । बाढमित्यमुमामंत्र्य विवेश तपसे वनं ॥२०॥ अथाभि
ध्यायतः सर्गं दश पुत्राः प्रजज्ञिरे । भगवच्छक्तियुक्तस्य लोकसंतानहेतवः ॥२१॥ मरी
चिरत्र्यंगिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः । भृगुर्वसिष्ठो दक्षश्च दशमस्तत्र नारदः ॥२२॥
उत्संगान्नारदो जज्ञे दक्षोंगुष्ठात्स्वयंभुवः । प्राणाद्वसिष्ठः संजातो भृगुस्त्वचि करात्क्र
तुः ॥२३॥ पुलहो नाभितो जज्ञे पुलस्त्यः कर्णयोर्ऋषिः । अंगिरा मुखतोक्ष्णोऽत्रिर्मरी
चिर्मनसोभवत् ॥२४॥ धर्मः स्तनाद्दक्षिणतो यत्र नारायणः स्वयं । अधर्मः पृष्ठतो य
स्मान्मृत्युर्लोकभयंकरः ॥२५॥ हृदि कामो भ्रुवः क्रोधो लोभश्चाधरदच्छदात् । आ
स्याद्वाक्सिंधवो मेढ्रान्निर्ऋतिः पायोरघाश्रयः ॥२६॥ छायायाः कर्दमो जज्ञे देवहू
त्याः पतिः प्रभुः । मनसो देहतश्चेदं जज्ञे विश्वकृतो जगत् ॥२७॥ वाचं दुहितरं तन्वीं

स्वयंभूर्हरतीं मनः॥ अकामां चकमे क्षत्तः सकाम इति नः श्रुतं॥२८॥ तमधर्मे कृतम
तिं विलोक्य पितरं सुताः॥ मरीचिमुख्या मुनयो विश्रंभात्प्रत्यबोधयन्॥२९॥ नैत
त्पूर्वैः कृतं त्वद्य न करिष्यंति चाऽपरे॥ यत्त्वं दुहितरं गच्छेरनिगृह्यांगजं प्रभुः॥३०॥
तेजीयसामपि ह्येतन्न सुश्लोक्यं जगद्गुरो॥ यद्वृत्तमनुतिष्ठन्वै लोकः क्षेमाय कल्पते
॥३१॥ तस्मै नमो भगवते य इदं स्वेन रोचिषा॥ आत्मस्थं व्यंजयामास स धर्मं पातुम
र्हति॥३२॥ स इत्थं गृणतः पुत्रान्पुरो दृष्ट्वा प्रजापतीन्॥ प्रजापतिपतिस्तन्वं तत्या
ज व्रीडितस्तदा॥३३॥ तां दिशो जगृहुर्घोरां नीहारं यद्विदुस्तमः॥ कदाचिद्ध्यायतः
स्रष्टुर्वेदा आसंश्चतुर्मुखात्॥३४॥ कथं स्रक्ष्याम्यहं लोकान्समवेतान्यथा पुरा॥३४
चातुर्होत्रं कर्मतंत्रमुपवेदनयैः सह॥ धर्मस्य पादाश्चत्वारस्तथैवाश्रमवृत्तयः॥३५

विदुरउवाच॥ ॥सवैविश्वसृजामीशोवेदादीन्मुखतोऽसृजत्॥ यद्यद्येनाऽसृजद्देवस्त
न्मेब्रूहितपोधन॥३६॥मैत्रेयउवाच॥ ऋग्यजुःसामाथर्वाख्यान्वेदान्पूर्वादिभिर्मु
खैः॥शस्त्रमिज्यांस्तुतिस्तोमंप्रायश्चित्तंव्यधात्क्रमात्॥३७॥आयुर्वेदंधनुर्वेदंगांध
र्ववेदमात्मनः॥स्थापत्यंचाऽसृजद्वेदंक्रमात्पूर्वादिभिर्मुखैः॥३८॥इतिहासपुराणा
निपंचमंवेदमीश्वरः॥सर्वेभ्यएववक्त्रेभ्यःससृजेसर्वदर्शनः॥३९॥षोडश्युक्थौ
पूर्ववक्त्रात्पुरीष्यग्निष्टुतावथ॥आप्तोर्यामातिरात्रौचवाजपेयंसगोसवं॥४०॥वि
द्यादानंतपःसत्यंधर्मस्येतिपदानिच॥आश्रमांश्चयथासंख्यमसृजत्सहवृत्ति
भिः॥४१॥सावित्रंप्राजापत्यंचब्राह्मंचाथबृहत्तथा॥ वार्त्तासंचयशालीनशिलों
छइतिवैगृहे॥४२॥वैखानसावालखिल्यौदुंबराःफेनपावने॥न्यासेकुटीचकः

पूर्वंबह्वोदोहंसनिष्क्रियो॥४३॥आन्वीक्षिकीत्रयीवार्त्तादंडनीतिस्तथैवच॥
एवंव्याहृतयश्चासन्प्रणवोह्यस्यहृत्ववतः॥४४॥तस्योष्णिगासील्लोमभ्योगा
यत्रीचत्वचोविभोः॥त्रिष्टुप्मांसात्स्नुतोनुष्टुप्जगत्यस्थ्नःप्रजापतेः॥४५॥मज्जा
याःपंक्तिरुत्पन्नाबृहतीप्राणतोऽभवत्॥स्पर्शस्तस्याऽभवज्जीवःस्वरोदेहउदाहृ
तः॥४६॥उष्माणमिंद्रियाण्याहुरंतस्थाबलमात्मनः॥स्वराःसप्तविहारेणभवंतिस्म
प्रजापतेः॥४७॥शब्दब्रह्मात्मनस्तातव्यक्ताव्यक्तात्मनःपरः॥ब्रह्मावभातिविततो
नानाशक्त्युपबृंहितः॥४८॥ततोपरामुपादायससर्गायमनोदधे॥ऋषीणांभूरिवी
र्याणामपिसर्गमविस्तृतं॥४९॥ज्ञात्वातद्धृदयेभूयश्चिंतयामासकौरव॥अहोअद्भु
तमेतन्मेव्यापृतस्यापिनित्यदा॥नह्येधंतेप्रजानूनंदैवमत्रविघातकं॥५०॥एवंयु

क्तकृतस्तस्य दैवं चाऽवेक्षतस्तदा॥ कस्य रूपमभूद्द्वेधा यत्कायमभिचक्षते॥५१॥
ताभ्यां रूपविभागाभ्यां मिथुनं समपद्यत॥ यस्तु तत्र पुमान्सोऽभून्मनुः स्वायंभुवः
स्वराट्॥५२॥ स्त्री याऽसीच्छतरूपाख्या महिष्यस्य महात्मनः॥ तदा मिथुनधर्मे
ण प्रजा ह्येधां बभूविरे॥५३॥ स चापि शतरूपायां पंचाऽपत्यान्यजीजनत्॥ प्रिय
व्रतोत्तानपादौ तिस्रः कन्याश्च भारत॥५४॥ आकूतिर्देवहूतिश्च प्रसूतिरिति स
त्तम॥ आकूतिं रुचये प्रादात्कर्दमाय तु मध्यमां॥ दक्षायादात्प्रसूतिं च यत आ
पूरितं जगत्॥५५॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे द्वादशोऽध्या
यः॥१२॥ त्रयोदशे सिसृक्षायां मनोराकस्मिकाद्भुतां॥ धरामुद्धर्त्तुमुद्भूतात्क्रो
डाद्दैत्यानुसूदनं॥१॥ श्रीशुक उवाच॥ निशम्य वाचं वदतो मुनेः पुण्यतमां नृप॥ भू

यः पप्रच्छकौरव्योवासुदेवकथादृतः ॥१॥ विदुरउवाच ॥ सवैस्वायंभुवःसम्राट्प्रि
यःपुत्रःस्वयंभुवः ॥ प्रतिलभ्यप्रियांपत्नींकिंचकारततोमुने ॥२॥ चरितंतस्यरा
जर्षेरादिराजस्यसत्तम ॥ ब्रूहिमेश्रद्दधानायविष्वक्सेनाश्रयोह्यसौ ॥३॥ श्रु
तस्यपुंसांसुचिरश्रमस्यनन्वंजसासूरिभिरीडितोर्थः ॥ तत्तद्गुणानुश्रवणंमु
कुंदपादारविंदंहृदयेषुयेषां ॥४॥ शुकउवाच ॥ इतिब्रुवाणंविदुरंविनीतंसहस्र
शीर्ष्णश्चरणोपधानं ॥ प्रहृष्टरोमाभगवत्कथायांप्रणीयमानोमुनिरभ्यचष्ट ॥
५ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ यदास्वभार्ययासाकंजातःस्वायंभुवोमनुः ॥ प्रांजलिःप्रण
तश्चेदंवेदगर्भमभाषत ॥६॥ त्वमेकःसर्वभूतानांजन्मकृद्वृत्तिदःपिता ॥ अथापि
नःप्रजानांतेशुश्रूषाकेनवाभवेत् ॥७॥ तद्विधेहिनमस्तुभ्यंकर्मस्वीड्यात्मशक्तिषु

यत्कृत्वेह यशो विष्वगमुत्र च भवेद्गतिः ॥८॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रीतस्तुभ्यमहं तात स्वस्ति
स्ताद्वां क्षितीश्वर ॥ यन्निर्व्यलीकेन हृदा शाधि मेत्यात्मनार्पितं ॥९॥ एतावत्यात्मजै
र्वीर कार्या ह्यपचितिर्गुरौ ॥ शक्त्याप्रमत्तै र्गृह्येत सादरं गतमत्सरैः ॥१०॥ स त्वमस्या
मपत्यानि सदृशान्यात्मनो गुणैः ॥ उत्पाद्य शास धर्मेण गां यज्ञैः पुरुषं यज ॥११॥ प
रं शुश्रूषणं मह्यं स्यात्प्रजारक्षया नृप ॥ भगवांस्ते प्रजाभर्तुर्हृषीकेशोनुतुष्यति ॥१२॥
येषां न तुष्टो भगवान्यज्ञलिंगो जनार्द्दनः ॥ तेषां श्रमो ह्यपार्थाय यदात्मा नादृतः
स्वयं ॥१३॥ मनुरुवाच ॥ आदेशेहं भगवतो वर्त्तेयामीवसूदन ॥ स्थानं त्विहानुजानी
हि प्रजानां मम च प्रभो ॥१४॥ यदोकः सर्वसत्वानां मही मग्ना महांभसि ॥ अस्या उद्ध
रणे यत्नो देव देव्या विधीयतां ॥१५॥ मैत्रेय उवाच ॥ परमेष्ठी त्वपां मध्ये तथा सन्ना

मवेक्ष्यगां ॥ कथमेनां समुन्नेष्य इति दध्यौ धिया चिरं ॥ १६ ॥ सृजतो मे क्षितिर्वार्भिः
प्लाव्यमाना रसां गता ॥ अथात्र किमनुष्ठेयमस्माभिः सर्गयोजितैः ॥ १७ ॥ यस्याहं
हृदयादासं स ईशो विदधातु मे ॥ इत्यभिध्यायतो नासाविवरात्सहसानघ ॥ वारा
हतोको निरगादंगुष्ठपरिमाणतः ॥ १८ ॥ तस्याभिपश्यतः खस्थः क्षणेन किल भार
त ॥ गजमात्रं प्रववृधे तदद्भुतमभून्महत् ॥ १९ ॥ मरीचिप्रमुखैर्विप्रैः कुमारैर्मनुना स
ह ॥ दृष्ट्वा तत्सौकरं रूपं तर्कयामास चित्रधा ॥ २० ॥ किमेतत्सौकरव्याजं सत्वं दिव्य
मवस्थितं ॥ अहो बताश्चर्यमिदं नासाया मे विनिःसृतं ॥ २१ ॥ दृष्टोंगुष्ठशिरोमात्रः क्ष
णाद्गंडशिलासमः ॥ अपि स्विद्भगवानेष यज्ञो मे खेदयन्मनः ॥ २२ ॥ इति मीमांस
तस्तस्य ब्रह्मणः सह सूनुभिः ॥ भगवान्यज्ञपुरुषो जगर्ज्जागेंद्रसन्निभः ॥ २३ ॥

ब्रह्माणंहर्षयामासहरिस्तांश्चद्विजोत्तमान्॥स्वगर्जितेनककुभःप्रतिस्वनयताविभुः
॥२४॥निशम्यतेघुर्घुरितंस्वखेदक्षयिष्णुमायामयसूकरस्य॥जनस्तपःसत्यनि
वासिनस्तेत्रिभिःपवित्रैर्मुनयोगृणन्स्म॥२५॥तेषांसतांवेदवितानमूर्त्तिर्ब्रह्मावधा
र्यात्मगुणानुवादं॥विनद्यभूयोविबुधोदयायगजेंद्रलीलोजलमाविवेश॥२६॥
उत्क्षिप्तवालःखचरःकठोरःसटाविधुन्वन्खररोमशत्वक्॥खुराहताभ्रःसितदं
ष्ट्रईक्षाज्योतिर्बभासेभगवान्महीध्रः॥२७॥घ्राणेनपृथ्व्याःपदवींविजिघ्रन्क्रोडा
पदेशःस्वयमध्वरांगः॥करालदंष्ट्रोप्यकरालदृग्भ्यामुद्वीक्ष्यविप्रान्गृणतोऽ
विशत्कं॥२८॥सवज्रकूटांगनिपातवेगविशीर्णकुक्षिस्तनयन्नुदन्वान्॥उत्सृ
ष्टदीर्घोर्मिभुजैरिवार्त्तश्चुक्रोशयज्ञेश्वरपाहिमेति॥२९॥खुरैःक्षुरप्रैर्दरयंस्तदाप

उत्पारपारंत्रिपरूरसायां॥ददर्शगांतत्रसुषुप्सुरग्रेयांजीवधानींस्वयमभ्य
धत्त॥३०॥स्वदंष्ट्रयोद्धृत्यमहींनिमग्नांसउत्थितःसंरुरुचेरसायाः॥तत्रापिदै
त्यंगदयाऽपतंतंसुनाभसंदीपिततीव्रमन्युः॥३१॥जघानरुंधानमसह्यविक्र
मंसलीलयेभंमृगराडिवांभसि॥तद्रक्तपंकांकितगंडतुंडोयथागजेंद्रोज
गतींविभिंदन्॥३२॥तमालनीलंसितदंतकोट्याक्ष्मामुत्क्षिपंतंगजलील
यांग॥प्रज्ञायबद्धांजलयोनुवाकैर्विरिंचिमुख्याउपतस्थुरीशं॥३३॥ऋषयऊचुः
॥जितंजितंतेजितयज्ञभावनत्रयींतनुंस्वांपरिधुन्वतेनमः॥यद्रोमगर्त्तेषुनिलि
ल्युरध्वरास्तस्मैनमःकारणसूकरायते॥३४॥रूपंतवैतन्ननुदुःकृतात्मनांदु
र्द्दर्शनंदेवयदध्वरात्मकं॥छंदांसियस्यत्वचिबर्हिरोमस्वाज्यंदृशित्वंघ्रिषुचा

तुर्होत्रं ॥३५॥ स्रुक्तुंड आसीत्स्रुव ईश नासयोरिडोदरे चमसाः कर्णरंध्रे प्राशि
त्रमास्ये ग्रसने ग्रहास्तु ते यच्चर्वणं ते भगवन्नग्निहोत्रं ॥३६॥ दीक्षानुजन्मोपसदः
शिरोधरं त्वं प्रायणीयोदयनीयदंष्ट्रः ॥ जिह्वा प्रवर्ग्यस्तव शीर्षकं क्रतोः सभ्यावस
थ्यं चितयोऽसवो हि ते ॥३७॥ सोमस्तु रेतः सवनान्यवस्थितिः संस्थाविभेदास्तव दे
व धातवः ॥ सत्राणि सर्वाणि शरीरसंधिस्त्वं सर्वयज्ञः क्रतुरिष्टिबंधनः ॥३८॥ नमो
नमस्तेऽखिलमंत्रदेवताद्रव्याय सर्वक्रतवे क्रियात्मने ॥ वैराग्यभक्त्यात्मजया
नुभाविताज्ञानाय विद्यागुरवे नमो नमः ॥३९॥ दंष्ट्राग्रकोट्या भगवंस्त्वया धृता वि
राजते भूधर भूः सभूधरा ॥ यथा वनान्निःसरतो दता धृता मतंगजेंद्रस्य सपत्रपद्मि
नी ॥४०॥ त्रयीमयं रूपमिदं च सौकरं भूमंडलेनाथ दता धृतेन ते ॥ चकास्ति शृंगो

ढघनेनभूयसाकुलाचलेंद्रस्ययथेवविभ्रमः॥४१॥संस्थापयैनांजगतांसतस्थु
षांलोकायपत्नीमसिमातरंपिता॥ विधेमचास्यैनमसासहत्वयायस्यांस्व
तेजोग्निमिवाऽरणावधाः॥४२॥कःश्रद्दधीताऽन्यतमस्तवप्रभोरसांगतायाभु
वउद्विबर्हणं॥नविस्मयोसौत्वयिविश्वविस्मयैयोमायैदंससृजेतिविस्मयं॥४३ ये
विधुन्वतावेदमयंनिजंवपुर्जनस्तपःसत्यनिवासिनोवयं॥सटाशिखोद्धूतशिवां
बुबिंदुभिर्विमृज्यमानाभृशमीशपाविताः॥४४॥सवैबतभ्रष्टमतिस्तवैषतेयःक
र्मणांपारमपारकर्मणः॥यद्योगमायागुणयोगमोहितंविश्वंसमस्तंभगव
न्विधेहिशं॥४५॥मैत्रेयउवाच॥इत्युपस्थीयमानस्तैर्मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः॥स
लिलेस्वखुराक्रांतउपाधत्ताऽविताऽवनिं॥४६॥सइत्थंभगवानुर्वींविष्वक्सेनःप्र

जापतिः॥ रसायालीलयोन्नीतामप्सुन्यस्यययौहरिः॥४७॥ यएवमेतांहरिमे
धसोहरेःकथांसुभद्रांकथनीयमायिनः॥ शृण्वीतभक्त्याश्रवयेतवोशतींज
नार्दनोऽस्याशुहृदिप्रसीदति॥४८॥ तस्मिन्प्रसन्नेसकलाशिषांप्रभौकिं
दुर्लभंताभिरलंलवात्मभिः॥ अनन्यदृष्ट्याभजतांगुहाशयःस्वयंविधत्तेस्व
गतिंपरःपरां॥४९॥ कोनामलोकेपुरुषार्थसारवित्पुराकथानांभगवत्कथा
सुधां॥ आपीयकर्णांजलिभिर्भवापहामहोविरज्येतविनानरेतरं॥५०॥ ॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसूकररूपानुवर्णनेत्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥
चतुर्दशेनिदानंतुतद्वधेवक्तुमुच्यते॥ संध्यायांकश्यपाद्गर्भसंभवःकामतोदि
तेः॥१॥ श्रीशुकउवाच॥ निशम्यकौषारविणोपवर्णितांहरेःकथांकारणसूकरा

त्मनः॥पुनःसपप्रछतमुद्यतांजलिर्नचातितृप्तोविदुरोधृतव्रतः॥१॥विदुरउ
वाच॥तेनैवतुमुनिश्रेष्ठहरिणायज्ञमूर्त्तिना॥आदिदैत्योहिरण्याक्षोहतइत्य
नुशुश्रुम॥२॥तस्यचोद्धरतःक्षौणींस्वदंष्ट्राग्रेणलीलया॥दैत्यराजस्यचब्रह्म
न्कस्माद्धेतोरभून्मृधः॥३॥मैत्रेयउवाच॥साधुवीरत्वयापृष्टमवतारकथांहरेः
॥यत्वंपृछसिमर्त्यानांमृत्युपाशविशातनीं॥४॥ययोत्तानपदःपुत्रोमुनिना
गीतयार्भकः॥मृत्योःकृत्वैवमूर्द्ध्न्यंघ्रिमारुरोहहरेःपदं॥५॥अथात्रापीतिहासो
यंश्रुतोमेवर्णितःपुरा॥ब्रह्मणादेवदेवेनदेवानामनुपृछतां॥६॥दितिर्दाक्षाय
णीक्षत्तर्मारीचंकश्यपंपतिं॥अपत्यकामाचकमेसंध्यायांहृछयार्दिता॥७
॥इष्ट्वाग्निजिह्वंपयसापुरुषंयजुषांपतिं॥निम्लोचत्यर्कआसीनमग्न्यागारेस

॥भा॰ तृ॰॥
॥४१॥

माहितं॥८॥दितिरुवाच॥एषमांत्वत्कृतेविद्वन्कामआत्तशरासनः॥दुनोति
दीनांविक्रम्यरंभामिवमतंगजः॥९॥तद्भवान्दह्यमानायांसपत्नीनांसमृ
द्धिभिः॥प्रजावतीनांभद्रंतेमय्यायुंक्तामनुग्रहं॥१०॥भर्तर्याप्तोरुमानानांलो
कानाविशतेयशः॥पतिर्भवद्विधोयासांप्रजयाननुजायते॥११॥पुरापिता
नोभगवान्दक्षोदुहितृवत्सलः॥कंवृणीतवरंवत्साइत्यपृच्छतनःपृथक्॥१२॥
सविदित्वाऽऽत्मजानांनोभावंसंतानभावनः॥त्रयोदशाऽददात्तासांयास्तेशी
लमनुव्रताः॥१३॥अथमेकुरुकल्याणंकामंकंजविलोचन॥आर्तोपसर्पणं
भूमन्नमोघंहिमहीयसि॥१४॥इतितांवीरमारीचःकृपणांबहुभाषिणीं॥प्र
त्याहानुनयन्वाचाप्रवृद्धानंगकश्मलां॥१५॥एषतेहंविधास्यामिप्रियंभीरु

॥अ॰॥
॥१४॥

॥राम॰॥
॥४१॥

यदीछसि ॥ तस्याःकामंनकःकुर्यात्सिद्धिस्त्रैवर्गिकीयतः ॥१६॥ सर्वाश्रमानु
पादायस्वाश्रमेणकलत्रवान् ॥ व्यसनार्णवमत्येतिजलयानैर्यथार्णवं ॥१७॥
॥यामाहुरात्मनोह्यर्धंश्रेयःकामस्यमानिनि ॥ यस्यांस्वधुरमध्यस्यपुमां
श्चरतिविज्वरः ॥१८॥ यामाश्रित्येंद्रियारातीन्दुर्जयानितराश्रमैः ॥ वयंजये
महेलाभिर्दस्यून्दुर्गपतिर्यथा ॥१९॥ नवयंप्रभवस्तांत्वामनुकर्तुंगृहेश्वरि ॥
अप्यायुषावाकार्त्स्न्येनयेचान्येगुणगृध्नवः ॥२०॥ अथापिकाममेतंतेप्र
जात्यैकरवाण्यलं ॥ यथामांनातिवोचंतिमुहूर्तंप्रतिपालय ॥२१॥ एषा
घोरतमावेलाघोराणांघोरदर्शना ॥ चरंतियस्यांभूतानिभूतेशानुचरा
णिह ॥२२॥ एतस्यांसाध्विसंध्यायांभगवान्भूतभावनः ॥ परीतोभूतपर्ष

॥ भा. तृ. ॥
॥ ४२ ॥

द्विर्वृषेणाऽटतिभूतराट् ॥ २३ ॥ श्मशानचक्रानिलधूलिधूम्रविकीर्णविद्यो
तजटाकलापः ॥ भस्मावगुंठामलरुक्मदेहो देवस्त्रिभिः पश्यति देवरस्ते ॥ २४ ॥
न यस्य लोके स्वजनः परो वा नात्यादृतो नोत कश्चिद्विगर्ह्यः ॥ वयं व्रतैर्यच्चर
णापविद्धामाशास्महेऽजां बत भुक्तभोगां ॥ २५ ॥ यस्याऽनवद्याचरितं मनीषिणो
गृणंत्यविद्यापटलं बिभित्सवः ॥ निरस्तसाम्यातिशयोऽपि यत्स्वयं पिशाचच
र्यामचरद्गतिः सतां ॥ २६ ॥ हसंति यस्याचरितं हि दुर्भगाः स्वात्मन्नुरतस्यावि
दुषः समीहितं ॥ यैर्वस्त्रमाल्याभरणानुलेपनैः श्वभोजनं स्वात्मतयोपलालि
तं ॥ २७ ॥ ब्रह्मादयो यत्कृतसेतुपाला यत्कारणं विश्वमिदं च माया ॥ आज्ञाक
री तस्य पिशाचचर्या अहो विभूम्नश्चरितं विडंबनं ॥ २८ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ सेवं स

॥ अ. ॥
॥ १४ ॥

॥ राम. ॥
॥ ४२ ॥

विदितेभग्नोमन्मथोन्मथितेंद्रिया।। जग्राहवासोविप्रर्षेर्वृषलीवगतत्र-
पा।।२९।। सविदित्वाथभार्यायास्तंनिर्बंधंविकर्मणि।। नत्वादिष्टायरहसि
तयाऽथोपविवेशह।।३०।। अथोपस्पृश्यसलिलंप्राणानायम्यवाग्यतः।।
ध्यायन्जजापविरजंब्रह्मज्योतिःसनातनं।।३१।। दितिस्तुव्रीडितातेनकर्म-
वद्येनभारत।। उपसंगम्यविप्रर्षिमधोमुख्यभ्यभाषत।।३२।। दितिरुवाच।।
नमेगर्भमिमंब्रह्मन्भूतानामृषभोवधीत्।। रुद्रःपतिर्हिभूतानांयस्या-
करवमंहसं।।३३।। नमोरुद्रायमहतेदेवायोग्रायमीढुषे।। शिवायन्यस्त-
दंडायधृतदंडायमन्यवे।।३४।। सनःप्रसीदतांभामोभगवानुर्वनुग्रहः।। व्या-
धस्याप्यनुकंप्यानांस्त्रीणांदेवःसतीपतिः।।३५।। मैत्रेयउवाच।। स्वसर्गस्याऽ

शिषंलोक्यामाज्ञासानांप्रवेपतीं॥ निवृत्तसंध्यानियमोभार्यामाहप्रजापतिः॥
३६॥ कश्यपउवाच॥ अप्रायत्यादात्मनस्तेदोषान्मौहूर्तिकादुत॥ मन्निदेशाति
चारेणदेवानांचैवहेलनात्॥३७॥ भविष्यतस्तवाऽभद्रावभद्रेजाठराधमौ॥
लोकान्सपालांस्त्रींश्चंडीमुहुराक्रंदयिष्यतः॥३८॥ प्राणिनांहन्यमाना
नांदीनानामकृतागसां॥ स्त्रीणांनिगृह्यमाणानांकोपितेषुमहात्मसु॥
३९॥ तदाविश्वेश्वरःक्रुद्धोभगवान्लोकभावनः॥ हनिष्यत्यवतीर्यासौयथा
द्रीन्छतपर्वधृक्॥४०॥ दितिरुवाच॥ वधंभगवतासाक्षात्सुनाभोदारबाहु
ना॥ आशासेपुत्रयोर्मह्यंमाक्रुद्धाद्ब्राह्मणात्प्रभो॥४१॥ नब्रह्मदंडदग्धस्य
नभूतभयदस्यच॥ नारकाश्चानुगृह्णंतियांयांयोनिमसौगतः॥४२॥ कश्यप

उ॥ कृतघ्नशोकानुतापेन सद्यः प्रत्यवमर्शनात्॥ भगवत्युरुमानाच्च भवे मय्य
पि चादरात्॥४३॥ पुत्रस्यैव च पुत्राणां भवितैकः सतां मतः॥ गास्यंति यद्यशः
शुद्धं भगवद्यशसा समं॥४४॥ योगे हेमेव दुर्वर्णं भावयिष्यंति साधवः॥ निर्वै
रादिभिरात्मानं यच्छीलमनुवर्तितुं॥४५॥ यत्प्रसादादिदं विश्वं प्रसीदति य
दात्मकं॥ स स्वदृग्भगवान्यस्य तोष्यतेनन्यया दृशा॥४६॥ स वै महाभा
गवतो महात्मा महानुभावो महतां महिष्ठः॥ प्रवृद्धभक्त्या ह्यनुभाविताशये
निवेश्य वैकुंठमिमं विहास्यति॥४७॥ अलंपटः शीलधरो गुणाकरो हृष्टः प
रर्द्ध्या व्यथितो दुःखितेषु॥ अभूतशत्रुर्जगतः शोकहर्ता नैदाघिकं तापमि
वोडुराजः॥४८॥ अंतर्बहिश्चाऽमलमब्जनेत्रं स्वपूरुषेच्छानुगृहीतरूपं।

पौत्रस्तव श्रीललनाललामं द्रष्टा स्फुरत्कुंडलमंडिताननं ॥४९॥ मैत्रेय उवाच
श्रुत्वा भागवतं पौत्रममोदत दितिर्भृशं ॥ पुत्रयोश्च वधं कृष्णाद्विदित्वासी
न्महामनाः ॥५०॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे चतुर्दशो
ध्यायः ॥१४॥ ॥ हतः प्रभैः सुरैः पृष्टः प्राह पंचदशे विधिः ॥ तद्बीजं विप्रशा
पादि वैकुंठे विष्णुभृत्ययोः ॥१॥ मैत्रेय उवाच ॥ प्राजापत्यं तु तत्तेजः परते
जोहनं दितिः ॥ दधार वर्षाणि शतं शंकमाना सुरार्दनात् ॥१॥ लोके तेन ह
तालोके लोकपाला हतौजसः ॥ न्यवेदयन् विश्वसृजे ध्वांतव्यतिकरं दि
शां ॥२॥ देवा ऊचुः ॥ तम एतद्विभो वेत्थ संविग्ना यद्वयं भृशं ॥ नह्यव्यक्तं भग
वतः कालेनास्पृष्टवर्त्मनः ॥३॥ देवदेव जगद्धातर्लोकनाथशिखामणे ॥ प

रेषामपरेषांत्वंभूतानामसिभाववित्॥४॥नमोविज्ञानवीर्यायमाययेदमु
पेयुषे॥गृहीतगुणभेदायनमस्तेव्यक्तयोनये॥५॥येत्वाऽनन्येनभावेनभा
वयंत्यात्मभावनं॥आत्मनिप्रोतभुवनंपरंसदसदात्मकं॥६॥तेषांसुपक्वयो
गानांजितश्वासेंद्रियात्मनां॥लब्धयुष्मत्प्रसादानांनकुतश्चित्पराभवः
॥७॥यस्यवाचाःप्रजाःसर्वागावस्तंत्येवयंत्रिताः॥हरंतिबलिमायत्तोस्त
स्मैमुख्यायतेनमः॥८॥सत्वंविधत्स्वशंभूमंस्तमसालुप्तकर्मणां॥अ
दभ्रदययादृष्ट्याआपन्नानर्हसीक्षितुं॥९॥एषदेवदितेर्गर्भओजःकाश्य
पमर्पितं॥दिशस्तिमिरयन्सर्वावर्द्धतेग्निरिवैधसि॥१०॥मैत्रेयउवाच॥सप्र
हस्यमहाबाहोभगवाञ्छब्दगोचरः॥प्रत्याचष्टात्मभूर्देवान्प्रीणन्रुचिरया

गिरा ॥११॥ ब्रह्मोवाच ॥ मानसा मे सुता युष्मत्पूर्वजाः सनकादयः ॥ चेरुर्विहायसा लोकाल्लोकेषु विगतस्पृहाः ॥१२॥ त एकदा भगवतो वैकुंठस्यामलात्मनः ॥ ययुर्वैकुंठनिलयं सर्वलोकनमस्कृतं ॥१३॥ वसंति यत्र पुरुषाः सर्वे वैकुंठमूर्तयः ॥ येऽनिमित्तनिमित्तेन धर्मेणाराधयन्हरिं ॥१४॥ यत्र चाद्यः पुमानास्ते भगवाञ्छब्दगोचरः ॥ सत्वं विष्टभ्य विरजं स्वानां नो मृडयन्वृषः ॥१५॥ यत्र नैश्रेयसं नाम वनं कामदुघैर्द्रुमैः ॥ सर्वर्तुश्रीभिर्विभ्राजत्कैवल्यमिव मूर्तिमत् ॥१६॥ वैमानिकाः सललनाश्चरितानि यत्र गायंति लोकशमलक्षपणानि भर्तुः ॥ अंतर्जलेनुविकसन्मधुमाधवीनां गंधेन खंडितधियोऽप्यनिलं क्षिपंतः ॥१७॥ पारावतान्यभृतसारसचक्रवाकदात्यूहहंसशुकति

त्रिरबर्हिणांयः॥ कोलाहलोविरमतेऽचिरमात्रमुच्चैर्भृंगाधिपेहरिकथामिवगा
यमाने॥१८॥ मंदारकुंदकुरबोत्पलचंपकार्णपुन्नागनागबकुलांबुजपारिजा
ताः॥ गंधेर्चितेतुलसिकाभरणेनतस्यायस्मिन्तपःसुमनसोबहुमानयंति॥१९॥
तत्संकुलंहरिपदानतिमात्रदृष्टैर्वैदूर्यमारकतहेममयैर्विमानैः॥ येषांबृह
त्कटितटाःस्मितशोभिमुख्यःकृष्णात्मनांनरजआदधुरुत्स्मयाद्यैः॥२०॥ श्रीरू
पिणीक्वणयतीचरणारविंदंलीलांबुजेनहरिसद्मनिमुक्तदोषा॥ संलक्ष्यते
स्फटिककुड्यउपेतहेम्निसंमार्जतीवयदनुग्रहणेऽन्ययत्नः॥२१॥ वापीषुवि
द्रुमतटास्वऽमलामृताप्सुप्रेष्यान्वितानिजवनेतुलसीभिरीशं॥ अभ्यर्चती
स्वलकमुंनसमीक्ष्यवक्त्रमुच्छेषितंभगवतेत्यमतांगयच्छ्रीः॥२२॥ यन्नव्रजंत्यऽ

ग

घभिदोरचनानुवादात्तूशृण्वंतियेन्यविषयाःकुकथामतिघ्नीः॥ यास्तुश्रुता
हतभगैर्नृभिरात्तसारास्तांस्तान्क्षिपंत्यशरणेषुतमःसुहंत॥२३॥ येभ्यर्थि
तामपिचनोनृगतिंप्रपन्नाज्ञानंचतत्वविषयंसहधर्मयत्र॥ नाराधनंभग
वतोवितरंत्यमुष्यसंमोहिताविततयाबतमाययाते॥२४॥ यच्चव्रजंत्यनि
मिषामृषभानुवृत्यादूरेयमाह्युपरिनःस्पृहणीयशीलाः॥ भर्तुर्मिथःसुय
शसःकथनानुरागवैक्लव्यबाष्पकलयापुलकीकृतांगाः॥२५॥ तद्विश्वगुर्व
धिकृतंभुवनैकवंद्यंदिव्यंविचित्रविबुधाग्र्यविमानशोचि॥ आपुःपरांमुदमपूर्वमु
पेत्ययोगमायाबलेनमुनयस्तदथोविकुंठ॥२६॥ तस्मिन्नतीत्यमुनयःषडसज्जमा
नाःकक्षाःसमानवयसावथसप्तमायां॥ देवावचक्षतगृहीतगदौपरार्ध्यकेयूरकुं

डलकिरीटविटंकवेषौ॥२७॥मत्तद्विरेफवनमालिकयानिवीतौविन्यस्तयाऽसि
तचतुष्टयबाहुमध्ये॥वक्त्रंभ्रुवाकुटिलयास्फुटनिर्गमाभ्यांरक्तेक्षणेनचमनाग्र
भसंदधानौ॥२८॥द्वार्येतयोर्निविविशुर्मिषतोरपृष्ट्वापूर्वायथापुरटवज्रकपाटि
कायाः॥सर्वत्रतेऽविषमयामुनयःस्वदृष्ट्याविश्वंचरंत्यविहताविगताभिशंकाः
२९॥तान्वीक्ष्यवातरशनांश्चतुरःकुमारान्वृद्धान्दशार्द्धवयसोविदितात्मत
त्वान्॥वेत्रेणचाऽस्खलयतामतदर्हणांस्तौतेजोविहस्यभगवत्प्रतिकूलशी
लौ॥३०॥ताभ्यांमिषत्स्वनिमिषेषुनिषिध्यमानाःस्वर्हत्तमाह्यपिहरेःप्रतिहारपा
भ्यां॥ऊचुःसुहृत्तमदिदृक्षितभंगईषत्कामानुजेनसहसातउपप्लुताक्षाः॥३१॥
मुनयऊचुः॥कोवामिहेत्यभगवत्परिचर्ययोच्चैस्तद्धर्मिणांनिवसतांविषमःस्व

भावः॥ तस्मिन्प्रशांतपुरुषे गतविग्रहे वां को वात्मवत्कुहकयोः परिशंकनीयः॥३२॥
नह्यंतरं भगवतीह समस्तकुक्षावात्मानमात्मनि नभो नभसीव धीराः॥ पश्यंति य
त्र युवयोः सुरलिंगिनोः किं व्युत्पादितं ह्युदरभेदि भयं यतोऽस्य॥३३॥ तद्वाममुष्य
परमस्य विकुंठभर्तुः कर्तुं प्रकृष्टमिह धीमहि मंदधीभ्यां॥ लोकानितो व्रजतमंतर
भावदृष्ट्या पापीयसस्त्रय इमे रिपवोऽस्य यत्र॥३४॥ तेषामितीरितमुभाववधा
र्य घोरं तं ब्रह्मदंडमनिवारणमस्त्रपूगैः॥ सद्यो हरेरनुचरावुरु बिभ्यतस्तत्पादग्र
हावपततामतिकातरेण॥३५॥ भूयादघोनि भगवद्भिरकारि दंडो यो नौ हरेत सु
रहेलनमप्यशेषं॥ मा वोऽनुतापकलया भगवत्स्मृतिघ्नो मोहो भवेदिह तु नौ
व्रजतोरधोऽधः॥३६॥ एवं तदैव भगवानरविंदनाभः स्वानां विबुध्य सदतिक्रममा

र्यहृदयः ॥ तस्मिन्नुययेयोपरमहंसमहामुनीनामन्वेषणीयचरणोच्चलयन्नुसहृ
श्रीः ॥ ३७ ॥ तंत्वागतंप्रतिहृतोपथिकंस्वपुंभिस्तेचक्षताक्षविषयंस्वसमाधिभा
ग्यं ॥ हंसश्रियोर्व्यजनयोःशिववायुलोलच्छुभ्रातपत्रशशिकेसरशीकरांबु
३८ ॥ कृत्स्नप्रसादसुमुखंस्पृहणीयधामस्नेहावलोककलयाहृदिसंस्पृशंतं
॥ श्यामेपृथावुरसिझोभितयाश्रियास्वश्चूडामणिंस्फुभगयंतमिवात्मधि
ष्ण्यं ॥ ३९ ॥ पीतांशुकेपृथुनितंबिनिविस्फुरंत्याकांच्याऽलिभिर्विरुतयावन
मालयाच ॥ वल्गुप्रकोष्ठवलयंविनतासुतांसेविन्यस्तहस्तमितरेणधुनानम
ब्जं ॥ ४० ॥ विद्युत्स्फिपन्मकरकुंडलमंडनार्हगंडस्थलोन्नसमुखंमणिमत्किरी
टं ॥ दोर्दंडखंडविवरेहरतापराद्ध्येहारेणकंधरगतेनचकौस्तुभेन ॥ ४१ ॥ अत्रै

पसृष्टमितिचोत्स्मितमिंदिरायाः स्वानांधियाविरचितंबहुसौष्ठवाढ्यं ॥ मह्यं
भवस्यभवतांचभजंतमंगंनेमुर्निरीक्ष्यनवितृप्तदृशोमुदाकैः ॥४२॥ तस्यार
विंदनयनस्यपदारविंदकिंजल्कमिश्रतुलसीमकरंदवायुः ॥ अंतर्गतःस्वविव
रेणचकारतेषांसंक्षोभमक्षरजुषामपिचित्ततन्वोः ॥४३॥ तेवाअमुष्यवदना
सितपद्मकोशमुद्वीक्ष्यसुंदरतराधरकुंदहासं ॥ लब्धाशिषःपुनरवेक्ष्यत
दीयमंघ्रिद्वंद्वंनखारुणमणिश्रयणंनिदध्युः ॥४४॥ पुंसांगतिंमृगयतामिह
योगमार्गैर्ध्यानास्पदंबहुमतंनयनाभिरामं ॥ पौंस्नंवपुर्दर्शयंतमनन्यसि
द्धैरौत्पत्तिकैःसमगृणन्युतमष्टभोगैः ॥४५॥ कुमाराऊचुः ॥ ॥ योंतर्हितोहृदि
गतोऽपिदुरात्मनांत्वंसोद्यैवनोनयनमूलमनंतराद्धः ॥ यर्ह्येवकर्णविवरेण

गुहांगतोनःपित्रानुवर्णितरहोभवदुद्भवेन॥४६॥तंत्वांविदामभगवन्परमा
त्मतत्वंसत्वेनसंप्रतिरतिंरचयंतमेषां॥यत्तेनुतापविदितैर्दृढभक्तियोगैरु
द्ग्रंथयोहृदिविदुर्मुनयोविरागाः॥४७॥नात्यंतिकंविगणयंत्यपितेप्रसादंकिं
त्वन्यदर्पितभयंभ्रुवउन्नयैस्ते॥येंगत्वदंघ्रिशरणाभवतःकथायाःकीर्तन्य
तीर्थयशसःकुशलारसज्ञाः॥४८॥कामंभवःस्ववृजिनैर्निरयेषुनःस्ताच्चेतोऽलि
वद्यदिनुतेपदयोरमेत॥वाचश्चनस्तुलसिवद्यदितेंघ्रिशोभाःपूर्येततेगुण
गणैर्यदिकर्णरंध्रः॥४९॥प्रादुश्चकर्थयदिदंपुरुहूतरूपंतेनेशनिर्वृतिमवापु
रलंदृशोनः॥तस्माइदंभगवतेनमइद्विधेमयोनात्मनांदुरुदयोभगवान्प्रती
तः॥५०॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेपंचदशोऽध्यायः॥ १५॥

हरिणासांत्विते विप्रैरनुतप्तैस्तु षोडशो ॥ तयोरसुरभावेपिहितोनुग्रह ईयति ॥
१ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इति तद्गृणतां तेषां मुनीनां योगधर्मिणां ॥ प्रतिनंद्य जगादेदं वि
कुंठनिलयो विभुः ॥ १ ॥ श्रीभगवानु० ॥ एतौ तौ पार्षदौ मह्यं जयो विजय एव च ॥ क
दर्थीकृत्य मां यद्वो बह्वक्रातामतिक्रमं ॥ २ ॥ यस्त्वेतयोर्धृतो दंडो भवद्भिर्मामनु
व्रतैः ॥ स एवानुमतोस्माभिर्मुनयो देवहेलनात् ॥ ३ ॥ तद्वः प्रसादयाम्यद्य ब्रह्म दै
वं परं हि मे ॥ तद्धीत्यात्मकृतं मन्ये यत्स्वपुंभिरसत्कृताः ॥ ४ ॥ यन्नामानि च गृ
ह्णाति लोको भृत्ये कृतागसि ॥ सोऽसाधुवादस्तत्कीर्तिं हंति त्वचमिवामयः ॥ ५
॥ यस्याऽमृतामलयशःश्रवणावगाहः सद्यः पुनाति जगदाश्वपचाद्विकुंठः ॥ सो
हं भवद्भ्य उपलब्धसुतीर्थकीर्तिश्छिंद्यां स्वबाहुमपि वः प्रतिकूलवृत्तिं ॥ ६ ॥ यत्से

त

वयाचरणपद्मपवित्ररेणुंसद्यःक्षताखिलमलंप्रतिलब्धशीलं॥नश्रीर्विरक्तम
पिमांविजहातियस्याःप्रेक्षालवार्थइतरेनियमान्वहंति॥७॥नाहंतथाऽद्मिय
जमानहविर्वितानेश्च्योतद्घृतप्लुतमदन्हुतभुङ्मुखेन॥यद्ब्राह्मणस्यमुखतश्च
रतोऽनुघासंतुष्टस्यमय्यवहितैर्निजकर्मपाकैः॥८॥येषांबिभर्म्यहमखंडवि
कुंठयोगमायाविभूतिरमलांघ्रिरजःकिरीटैः॥विप्रांस्तुकोनविषहेतयदर्हणां
भःसद्यःपुनातिसहचंद्रललामलोकान्॥९॥येमेतनूर्द्विजवरान्दुहतीर्मदी
याभूतान्यलब्धशरणानिचभेदबुध्या॥द्रक्ष्यंत्यघक्षतदृशोह्यहिमन्यवस्तान्
गृध्रारुषाममकुषंत्यधिदंडनेतुः॥१०॥येब्राह्मणान्मयिधियाक्षिपतोऽर्चयं
तस्तुष्यद्धृदःस्मितसुधोक्षितपद्मवक्त्राः॥वाण्यानुरागकलयाऽऽत्मजवद्गृणंतः

स

संबोधयंत्यहमिवाहमुपाहृतस्ते॥११॥ तन्मेस्वभर्तुरवसायमलक्षमाणौयुष्म
द्व्यतिक्रमगतिंप्रतिपद्यसद्यः॥ भूयोममांतिकमितांतदनुग्रहोमेयत्कल्पिता
मचिरतोभृतयोर्विवासः॥१२॥ब्रह्मोवाच॥ अथतस्योशतींदेवीमृषिकुल्यांस
रस्वतीं॥नास्वाद्यमन्युदष्टानांतेषामात्माप्यतृप्यत॥१३॥सतींव्यादायशृण्वंतो
लघ्वींगुर्वर्थगह्वरां॥ विगाह्यागाधगंभीरांनविदुस्तच्चिकीर्षितं॥१४॥तेयोगमाय
यारब्धपारमेष्ठ्यमहोदयं॥ प्रोचुःप्रांजलयोविप्राःप्रहृष्टाःक्षुभितत्वचः॥१५॥
ऋषयऊचुः॥ नवयंभगवन्विद्मस्तवदेवचिकीर्षितं॥ कृतोमेनुग्रहश्चेतियदध्य
क्षःप्रभाषसे॥१६॥ब्रह्मण्यस्यपरंदैवंब्राह्मणाःकिलतेप्रभो॥ विप्राणांदेवदेवानां
भगवानात्मदैवतं॥१७॥त्वत्तःसनातनोधर्मोरक्ष्यतेतनुभिस्तव॥धर्मस्यपरमो

गुह्यौनिर्विकल्पोभवान्मतः॥१८॥तरंतिह्यंजसामृत्युंनिवृत्तायदनुग्रहात्॥योगि
नःसभवान्किंस्विदनुगृह्येतयत्परैः॥१९॥यंवैविभूतिरुपयात्यनुवेलमन्यैरर्था
र्थिभिःस्वशिरसाधृतपादरेणुः॥धन्यार्पितांघ्रितुलसीनवदामधाम्नोलोकंम
धुव्रतपतेरिवकामयाना॥२०॥यस्तांविविक्तचरितैरनुवर्त्तमानांनात्याद्रियत्प
रमभागवतप्रसंगः॥सत्वंद्विजानुपथपुण्यरजःपुनीतःश्रीवत्सलक्ष्मकिमगा
भगभाजनस्त्वं॥२१॥धर्मस्यतेभगवतस्त्रियुगत्रिभिःस्वैःपद्भिश्चराचरमिदंद्विज
देवतार्थं॥नूनंभृतंतदभिघातिरजस्तमश्चसत्वेननोवरदयातनुवानिरस्य॥२२
नत्वंद्विजोत्तमकुलंयदिहात्मगोपंगोप्तावृषःस्वर्हणेनससूनृतेन॥तर्ह्येवनंक्ष्य
तिशिवस्तवदेवपंथालोकोऽग्रहीष्यदृषभस्यहितत्प्रमाणं॥२३॥तत्तेनभीष्टमि

॥भा॰ तृ॰॥
॥५१॥

वसत्त्वनिधेर्विधित्सोः क्षेमं जनाय निजशक्तिभिरुद्धृतारेः ॥ नेतावता त्र्यधिपते बत
विश्वभर्तुस्तेजः क्षतं त्ववनतस्य स ते विनोदः ॥२४॥ यं वानयोर्दममधीश भवान् वि
धत्ते वृत्तिं नु वा तदनुमन्महि निर्व्यलीकं ॥ अस्मासु वा य उचितो ध्रियतां स दंडो येऽ
नागसौ वयमयुंक्ष्महि किल्विषेण ॥२५॥ एतौ सुरेतरगतिं प्रतिपद्य सद्यः संरंभसं
भृतसमाध्यनुबद्धयोगौ ॥ भूयः सकाशमुपयास्यत आशु यो वः शापो मयैव निमि
तस्तदवेत विप्राः ॥२६॥ अथ ते मुनयो दृष्ट्वा नयनानंदभाजनं ॥ वैकुंठं तदधिष्ठानं वि
कुंठं च स्वयंप्रभं ॥२७॥ भगवंतं परिक्रम्य प्रणिपत्यानुमान्य च ॥ प्रतिजग्मुः प्रमुदिताः
शंसंतो वैष्णवीं श्रियं ॥२८॥ भगवाननुगावाह यातं मा भैष्टमस्तु शं ॥ ब्रह्मतेजः स
मर्थोपि हंतुं नेच्छे मतं तु मे ॥२९॥ मयि संरंभयोगेन निस्तीर्य ब्रह्महेलनं ॥ प्रत्येष्यतं

ब्रह्मोवाच

श्रीभगवा॰

॥अ॰॥
॥१६॥

॥राम॰॥
॥५१॥

निकाशं मे कालेनाल्पीयसा पुनः ॥३०॥ द्वाःस्थावादिश्य भगवान् विमानश्रेणिभूषणं ॥
सर्वातिशयया लक्ष्म्या जुष्टं स्वं धिष्ण्यमाविशत् ॥३१॥ तौ तु गीर्वाणऋषभौ दुस्तरा
द्धरिलोकतः ॥ हतश्रियो ब्रह्मशापादभूतां विगतस्मयो ॥३२॥ तदा विकुंठधिषणा
त्तयोर्निपतमानयोः ॥ हाहाकारो महानासीत् विमानाग्र्येषु पुत्रकाः ॥३३॥ तावे
व ह्यधुना प्राप्तौ पार्षदप्रवरौ हरेः ॥ दितेर्जठरनिर्विष्टं काश्यपं तेज उल्बणं ॥३४॥ तयो
रसुरयोरद्य तेजसा यमयोर्हि वः ॥ आक्षिप्तं तेज एतर्हि भगवांस्तद्विधित्सति ॥३५॥
विश्वस्य यः स्थितिलयोद्भवहेतुराद्यो योगेश्वरैरपि दुरत्यययोगमायः ॥ क्षेमं विधा
स्यति स नो भगवांस्त्र्यधीशस्तत्रास्मदीयविमृशेन कियानिहार्थः ॥३६॥ ॥
इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे षोडशोऽध्यायः ॥ ॥१६॥ ॥ ॥

॥भा॰तृ॰॥
॥५२॥

ततःसप्तदशोजन्मतयोर्लोकभयंकरं॥हिरण्याक्षप्रभावश्चवर्ण्यतेदिग्जयेद्भुतः॥१॥
मैत्रेयउवाच॥ निशम्यात्मभुवागीतंकारणंशंकयोज्झिताः॥ततःसर्वेन्यवर्त्तंत
त्रिदिवायदिवौकसः॥१॥दितिस्तुभर्तुरादेशादपत्यपरिशंकिनी॥पूर्णेवर्षशते
साध्वीपुत्रौप्रसुषुवेयमौ॥२॥उत्पाताबहवस्तत्रनिपेतुर्जायमानयोः॥दिवि
भुव्यंतरिक्षेचलोकस्योरुभयावहाः॥३॥सहाचलाभुवश्चेलुर्दिशःसर्वाःप्रजज्व
लुः॥सोल्काश्चाशनयःपेतुःकेतवश्चार्त्तिहेतवः॥४॥ववौवायुःसुदुस्पर्शःफूत्का
रानीरयन्मुहुः॥उन्मूलयन्नगपतीन्वात्यानीकोरजोध्वजः॥५॥उद्धसत्तडिदंभो
दघटयानष्टभागणे॥व्योम्निप्रविष्टतमसानस्मव्यादृश्यतेपदं॥६॥चुक्रोशवि
मनावार्द्धिरुदूर्मिःक्षुभितोदरः॥सोदपानाश्चसरितश्चुक्षुभुःशुष्कपंकजाः॥७॥मु

॥अ॰॥
॥१७॥

॥राम॰॥
॥५२॥

ऊः परिधयोभूवन्सराह्वोःशशिसूर्ययोः॥ निर्घातारथनिर्ह्रादाविवरेभ्यःप्रज
ज्ञिरे॥८॥ अंतर्ग्रामेषुमुखतोवमंत्योवह्निमुल्बणं॥ सृगालोलूकटंकारैःप्रणेदु
रशिवाःशिवाः॥९॥ संगीतवद्रोदनवदुन्नमय्यशिरोधरां॥ व्यमुंचन्विविधावा
चोग्रामसिंहास्ततस्ततः॥१०॥ खराश्चकर्कशैःक्षत्तःखुरैर्घ्नंतोधरातलं॥ खा
र्कारभसामत्ताःपर्यधावन्वरूथशः॥११॥ रुदंतोरासभत्रस्तानीडादुदपतन्ख
गाः॥ घोषेरण्येचपशवःशकृन्मूत्रमकुर्वत॥१२॥ गावोऽत्रसन्नसृग्दोहास्तोय
दाःपूयवर्षिणः॥ व्यरुदन्देवलिंगानिद्रुमाःपेतुर्विनाऽनिलं॥१३॥ ग्रहान्पुण्यत
मानन्येभगणांश्चापिदीपिताः॥ अतिचेरुर्वक्रगत्यायुयुधुश्चपरस्परं॥१४॥ दृष्ट्वा
न्यांश्चमहोत्पातानतत्तत्वविदःप्रजाः॥ ब्रह्मपुत्रानृतेभीतामेनिरेविश्वसंप्लवं॥१५॥

तावादिदैत्यौसहसाभिव्यज्यमानात्मपौरुषौ॥ववृधातेश्मसारेणकायेनाद्रिप
तीइव॥१६॥दिविस्पृशौहेमकिरीटकोटिभिर्निरुद्धकाष्ठौस्फुरदंगदाभुजौ॥गां
कंपयंतौचरणैःपदेपदेकट्यासुकांच्याऽर्कमतीत्यतस्थतुः॥१७॥प्रजापतिर्ना
मतयोरकार्षीद्यःप्राक्स्वदेहाद्यमयोरजायत॥तंवैहिरण्यकशिपुंविदुःप्रजायं
तंहिरण्याक्षमसूतसाग्रतः॥१८॥चक्रेहिरण्यकशिपुर्दोर्भ्यांब्रह्मवरेणच॥वशे
सपालाल्लोकांस्त्रीनऽकुतोमृत्युरुद्धतः॥१९॥हिरण्याक्षोनुजस्तस्यप्रियःप्रीति
कृदन्वहं॥गदापाणिर्दिवंयातोयुयुत्सुर्मृगयन्रणं॥२०॥तंवीक्ष्यदुःसहजवंरण
त्कांचननूपुरं॥वैजयंत्यास्रजाजुष्टमंसन्यस्तमहागदं॥२१॥मनोवीर्यवरोत्सि
क्तमसृण्यमकुतोभयं॥भीतानिलिल्यिरेदेवास्तार्क्ष्यत्रस्ताइवाहयः॥२२॥

सर्वे तिरोहितान्दृष्ट्वा महसा स्वेन दैत्यराट् ॥ सेंद्रान्देवगणान्क्षीवान्पश्यन्व्य
नदद्गुरुं ॥ २३ ॥ ततो निहतः क्रीडिष्यन्नुगंभीरं भीमनिस्वनं ॥ विजगाहे महासत्वो
वार्द्धिं मत्त इव द्विपः ॥ २४ ॥ तस्मिन्प्रविष्टे वरुणस्य सैनिका यादोगणाः सन्नधि
यः ससाध्वसाः ॥ अहन्यमाना अपि तस्य वर्चसा प्रधर्षिता दूरतरं प्रदुद्रुवुः ॥ २५
स वर्षपूगानुदधौ महाबलश्चरन्महोर्मीन्श्वसनेरितान्मुहुः ॥ मौर्व्याभि
जघ्ने गदया विभावरीमासेदिवांस्तात पुरीं प्रचेतसः ॥ २६ ॥ तत्रोपलभ्यासुर
लोकपालकं यादोगणानामृषभं प्रचेतसं ॥ स्मयन्प्रलब्धुं प्रणिपत्य नीच
वज्जगाद मे देह्यधिराज संयुगं ॥ २७ ॥ त्वं लोकपालोधिपतिर्बृहच्छ्रवा वीर्यापहो
दुर्मदवीरमानिनां ॥ विजित्य लोकेखिलदैत्यदानवान्यद्राजसूयेन पुराय

जन्मभो॥२८॥ स एवमुत्सिक्तमदेन विद्विषा दृढं प्रलब्धो भगवानपांपतिः॥ रो
षंसमुत्थंशमयन्स्वयाधियाव्यवोचदंगोपशमंगतावयं॥२९॥ पश्यामिनाऽ
न्यंपुरुषात्सनातनाद्यःसंयुगेत्वांरणमार्गकोविदं॥ आराधयिष्यत्यसुरर्ष
भेहितंमनस्विनोयंगृणतेभवादृशाः॥३०॥ तंवीरमारादभिपद्यविस्मयःश
यिष्यसेवीरशयेश्वभिर्वृतः॥ यस्त्वद्विधानामसतांप्रशांतयेरूपाणिधत्तेस
दनुग्रहेछया॥३१॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेहिरण्याक्षदिग्वि
जयोनामसप्तदशोध्यायः॥१७॥ अष्टादशोहिरण्याक्षधरोद्धर्तृवराहयोः॥ निर्वि
शेषंमहायुद्धंदेवक्षोभिनिरूप्यते॥१॥ मैत्रेय उवाच॥ तदेवमाकर्ण्यजलेश
भाषितंमहामनास्तद्विगणय्यदुर्मदः॥ हरेर्विदित्वागतिमंगनारदाद्रसा

तलं निर्विविशे त्वरान्वितः ॥१॥ ददर्श तत्राभिजितं धराधरं प्रोन्नीयमानामनिमग्र
दंष्ट्रया ॥ मुष्णंतमक्ष्णा स्वरुचोरुणश्रिया जहास चाहो वनगोचरो मृगः ॥२॥ आहै
नमेह्यज्ञ महीं विमुंच नो रसौकसां विश्वसृजेयमर्पिता ॥ न स्वस्ति यास्यस्यनया ममे
क्षतः सुराऽधमासादितसूकराकृते ॥३॥ त्वं नः सपत्नैरभवाय किं भृतो यो मायया हं
त्यसुरान्परोक्षजित् ॥ त्वां योगमायाबलमल्पपौरुषं संस्थाप्य मूढ प्रमृजे सुहृत्
शुचः ॥४॥ त्वयि संस्थिते गदया शीर्णशीर्षण्यऽस्मद्भुजच्युतया ये च तुभ्यं ॥ बलिं ह
रंत्यृषयो ये च देवाः स्वयं सर्वे न भविष्यंत्यमूलाः ॥५॥ स तुद्यमानोऽरिदुरुक्ततोम
रैर्दंष्ट्राग्रगां गामुपलक्ष्य भीतां ॥ तोदं मृषन्निरगादंबुमध्याद्ग्राहाहतः सकरेणुर्यथे
भः ॥६॥ तं निःसरंतं सलिलादनुद्रुतो हिरण्यकेशो द्विरदं यथा झषः ॥ करालदंष्ट्रो

हा

त्राणि निस्वनो ब्रवीद्ज तह्रियां किलसतां विगर्हितं ॥७॥ सगामुदस्तात्सलिलस्य गो
चरे विन्यस्य तस्यामदधात्स्वसत्त्वं ॥ अभिष्टुतो विश्वसृजा प्रसूनैरापूर्यमाणो
विबुधैः पश्यतोरेः ॥८॥ परानुषक्तं तपनीयोपकल्पं महागदं कांचनचित्रदंशं
॥ मर्माण्यभीक्ष्णं प्रतुदंतं दुरुक्तैः प्रचंडमन्युः प्रहसंस्तं बभाषे ॥९॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ सत्यं वयं भो वनगोचरा मृगा युष्मद्विधान्मृगये ग्रामसिंहान् ॥ नमृ
त्युपाशैः प्रतिमुक्तस्य वीरा विकत्थनं तव गृह्णंत्यभद्र ॥१०॥ एते वयं न्यास
हरा रसौकसां गतह्रियो गदया द्राविता स्ते ॥ तिष्ठामहे थापि कथंचिदाजौ स्थे
यं क्व यामो बलिनोत्पाद्य वैरं ॥११॥ त्वं पद्रथानां किल यूथपाधिपो घटस्व नो
स्वस्तय आश्वनूहः ॥ संस्थाप्य चास्मान्प्रमृजाश्रु स्वकानां यः स्वां प्रतिज्ञां ना

तिपिपर्त्यसभ्यः ॥१२॥ मैत्रेय उवाच ॥ सोधिक्षिप्तो भगवता प्रलब्धश्च रुषा भृशं ॥
आजहारोल्बणं क्रोधं क्रीड्यमानोहिराडिव ॥१३॥ सृजन्नमर्षितः श्वासान्मन्युप्र
चलितेंद्रियः ॥ आसाद्य तरसा दैत्यो गदयाभ्यहनद्धरिं ॥१४॥ भगवांस्तु गदावेगं वि
सृष्टं रिपुणोरसि ॥ अवंचयत्तिरश्चीनो योगारूढ इवांतकं ॥१५॥ पुनर्गदां स्वामा
दाय भ्रामयंतमभीक्ष्णशः ॥ अभ्यधावद्धरिः क्रुद्धः संरंभाद्दष्टदच्छदं ॥१६॥ तत
श्च गदयारातिं दक्षिणस्यां भ्रुवि प्रभुः ॥ आजघ्ने स तु तां सौम्य गदया कोविदोह
नत् ॥१७॥ एवं गदाभ्यां गुर्वीभ्यां हर्यक्षो हरिरेव च ॥ जिगीषया सुसंरब्धावऽन्योन्य
मभिजघ्नतुः ॥१८॥ तयोः स्पृधोस्तिग्मगदाहतां[illegible]गयोः क्षतास्रवद्घ्राणवि
वृद्धमन्य्वोः ॥ विचित्रमार्गांश्चरतोर्जिगीषया व्यभादिलायामिव शुष्मिणोर्मृधः ॥१९॥

दैत्यस्य यज्ञावयवस्य मायागृहीतवाराहतनोर्महात्मनः ॥ कौरव्य मह्यां द्विषतो वि
मर्दनं दिदृक्षुरागादृषिभिर्वृतः स्वराट् ॥२०॥ आसन्नशौंडीरमपेतसाध्वसं कृतप्र
तीकारमहार्यविक्रमं ॥ विलक्ष्य दैत्यं भगवान्सहस्रणीर्जगाद नारायणमादिसूक
रं ॥२१॥ ब्रह्मोवाच ॥ एष ते देव देवानामंघ्रिमूलमुपेयुषां ॥ विप्राणां सौरभेयीणां भू
तानामप्यनागसां ॥२२॥ आगस्कृद्भयकृद्दुष्कृदस्मद्राद्धवरोऽसुरः ॥ अन्वेषन्नप्र
तिरथो लोकानटति कंटकः ॥२३॥ मैनं मायाविनं दृप्तं निरंकुशमसत्तम ॥ आक्री
ड बालवद्देव यथाऽऽशीविषमुत्थितं ॥२४॥ न यावदेष वर्द्धेत स्वां वेलां प्राप्य दारु
णः ॥ स्वां देवमायामास्थाय तावज्जह्यघमच्युत ॥२५॥ एषा घोरतमा संध्या लो
कच्छंबट्करी प्रभो ॥ उपसर्पति सर्वात्मन्सुराणां जयमावह ॥२६॥ अधुनैषोऽभिजि

न्तामयोगोमोहूर्तिकोह्यगात्॥शिवायनस्त्वंसुहृदामाशुनिस्तरदुस्तरं॥२७॥दि
ष्ट्यात्वांविहितंमृत्युमयमासादितःस्वयं॥विक्रम्यैनंमृधेहत्वालोकानाधेहिशर्
मणि॥२८॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेहिरण्याक्षवधोनामाष्टादशोध्यायः॥१८॥
ऊनविंशेविरिंच्यादिप्रार्थितेनमहामृधे॥वराहेणहिरण्याक्षवधःश्लाघ्योनुवर्ण्यते
॥१॥मैत्रेयउवाच॥अवधार्यविरिंचस्यनिर्व्यलीकामृतंवचः॥प्रहस्यप्रेमगर्भेणत
दपांगेनसोग्रहीत्॥१॥ततःसपत्नंमुखतश्चरंत[illegible]मकुतोभयं॥जघानोत्प्लु
त्यगदयाहनावसुरमक्षजः॥२॥साहतातेनगदयाविहताभगवत्करात्॥वि
घूर्णितापतद्रेजेतदद्भुतमिवाभवत्॥३॥सतदालब्धतीर्थोपिनबबाधेनिरायु
धं॥मानयन्समृधेधर्मंविष्वक्सेनंप्रकोपयन्॥४॥गदायामपविद्धायांहाहाकारे

विनिर्गते॥ मानयामासतद्धर्मंसुनाभंचास्मरद्विभुः॥ ५॥ तंव्यग्रचक्रंदितिपुत्रा
धमेनस्वपार्षदमुख्येनविषज्जमानं॥ चित्रावाचोऽतद्विदांखेचराणांतत्रास्मा
सन्स्वस्तितेमुंजहीति॥ ६॥ सतंनिशाम्यात्तरथांगमग्रतोव्यवस्थितंपद्मपलाश
लोचनं॥ विलोक्यचामर्षपरिप्लुतेंद्रियोरुषास्वदंतच्छदमादशच्छ्वसन्॥ ७॥ करा
लदंष्ट्रश्चक्षुर्भ्यांसंचक्षाणोदहन्निव॥ अभिप्लुत्यस्वगदयाहतोसीत्याहनद्ध
रिं॥ ८॥ पदासव्येनतांसाधोभगवान्यज्ञसूकरः॥ लीलयामिषतःशत्रोःप्राहर
द्वातरंहसं॥ ९॥ आहचायुधमादत्स्वघटस्वत्वंजिगीषसि॥ इत्युक्तःसतयाभूय
स्ताडयन्व्यनदद्भृशं॥ १०॥ तांसआपततींवीक्ष्यभगवान्समवस्थितः॥ जग्राह
लीलयाप्राप्तांगरुत्मानिवपन्नगीं॥ ११॥ स्वपौरुषेप्रतिहतेहतमानोमहासुरः

॥नेछद्गदांदीयमानांहरिणाविगतप्रभः॥१२॥जग्राहत्रिशिखंशूलंज्वलज्ज्व
लनलोलुपं॥यज्ञायधृतरूपायविप्रायाभिचरन्नुयथा॥१३॥तदोजसादैत्यमहा
भटार्पितंचकासदंतःखउदीर्णदीधिति॥चक्रेणचिछेदनिशातनेमिनाह
रिर्यथातार्क्ष्यपतत्रमुच्छ्रितं॥१४॥वृक्णेस्वशूलेबहुधारिणाहरेःप्रत्येत्यवि
स्तीर्णमुरोविभूतिमत॥प्रवृद्धरोषःसकठोरमुष्टिनानदन्प्रहत्यांतरधीयता
सुरः॥१५॥तेनेत्थमाहतःक्षत्तर्भगवानादिसूकरः॥नाकंपत्तमनाक्क्वापिस्रजा
हतइवद्विपः॥१६॥अथोरुधाऽसृजन्मायांयोगमायेश्वरेहरो॥यांविलोक्यप्रजा
स्त्रस्तामेनिरेऽस्योपसंयमं॥१७॥प्रववुर्वायवश्चंडास्तमःपांसवमेरयन्॥दिग्भ्यो
निपेतुर्ग्रावाणःक्षेपणप्रहिताइव॥१८॥द्यौर्नष्टभगणाऽभ्रौघैःसविद्युत्स्तनयि

तुभिः॥वर्षद्भिःपूयकेशासृग्विण्मूत्रास्थीनिचासकृत्॥१९॥गिरयःप्रत्यदृश्यं
तनानायुधमुचोनघ॥दिग्वाससोयातुधान्यःशूलिन्योमुक्तमूर्द्धजाः॥२०॥बहु
भिर्यक्षरक्षोभिःपत्त्यश्वरथकुंजरैः॥आततायिभिरुत्सृष्टाहिंस्रावाचोतिवैशा
साः॥२१॥प्रादुष्कृतानांमायानामासुरीणांविनाशनं॥सुदर्शनास्त्रंभगवा
न्प्रायुंक्तदयितंत्रिपात्॥२२॥तदादितेःसमभवत्सहसाहृदिवेपथुः॥स्मरंत्याभ
र्तुरादेशंस्तनाच्चासृक्प्रसुस्रुवे॥२३॥विनष्टासुस्वमायासुभूयश्चाव्रज्यके
शवं॥रुषोपगूहमानोमुंददृशेवस्थितंबहिः॥२४॥तंमुष्टिभिर्विनिघ्नंतंवज्रसा
रैरधोक्षजः॥करेणकर्णमूलेहनूंयथात्वाष्ट्रंमरुत्पतिः॥२५॥सआहतोविश्वसृ
जाह्यवज्ञयापरिभ्रमद्गात्रउदस्तलोचनः॥विकीर्णबाह्वंघ्रिशिरोरुहोपतद्यथ

यथानगेंद्रोलुलितोनभस्वता ॥२६॥ क्षितोशयानंतमकुंठवर्चसंकरालदंष्ट्रंपरि
दष्टदछदं ॥ अजादयोवीक्ष्यशशंसुरागता अहोइमांऽकोनुलभेतसंस्थितिं ॥२७॥
यंयोगिनोयोगसमाधिनारहोध्यायंतिलिंगादसतोमुमुक्षया ॥ तस्यैषदैत्य
र्षभःपदाहतोमुखंप्रपश्यंस्तनुमुत्ससर्जह ॥२८॥ एतौतौपार्षदावस्यशापा
द्यातावऽसद्गतिं ॥ पुनःकतिपयैःस्थानंप्रपत्स्येतेहजन्मभिः ॥२९॥ देवाऊचुः ॥ न
मोनमस्तेखिलयज्ञतंतवेस्थितोगृहीतामलसत्वमूर्त्तये ॥ दिष्ट्याहतोयंजगता
मरुंतुदस्त्वत्पादभक्त्यावयमीशनिर्वृताः ॥३०॥ एवंहिरण्याक्षमसह्यविक्रमं
ससादयित्वाहरिरादिसूकरः ॥ जगामलोकंस्वमखंडितोत्सवंसमीडितःपुष्कर
विष्टरादिभिः ॥३१॥ मयातथानूक्तमवादितेहरेःकृतावतारस्यसुमित्रचेष्टितं ॥ य

मैत्रेय उ.

थाहिरण्याक्ष उदारविक्रमोमहामृधेक्रीडनवन्निराकृतः॥३२॥सूतउवाच॥इतिकौ
षारवाख्यातामाश्रुत्यभगवत्कथां॥क्षत्तानंदंपरंलेभेमहाभागवतोद्विज॥३३॥
अन्येषांपुण्यश्लोकानांउद्दामयशसांसतां॥उपश्रुत्यभवेन्मोदःश्रीवत्सांकस्य
किंपुनः॥३४॥योगजेंद्रंझषग्रस्तंध्यायंतंचरणांबुजं॥क्रोशंतीनांकरेणूनांकृछ्र
तोमोचयद्द्रुतं॥३५॥तंसुखाराध्यमृजुभिरनन्यशरणैर्नृभिः॥कृतज्ञःकोनसेवेत
दुराराध्यमसाधुभिः॥३६॥योवैहिरण्याक्षवधंमहाद्भुतंविक्रीडितंकारणसूकरात्म
नः॥शृणोतिगायत्यनुमोदतेंजसाविमुच्यतेब्रह्मवधादपिद्विजाः॥३७॥एतन्म
हापुण्यमलंपवित्रंधन्यंयशस्यंपदमायुराशिषां॥प्राणेंद्रियाणांयुधिशौर्यवर्द्ध
नंनारायणोंतेगतिरंगशृण्वतां॥३८॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेएकोन

विष्णोर्वराहजन्मादिय्यवधानादथादितः ।। सर्गोनुस्मार्यसूतवक्तुमन्वयंप्रस्तुतंमनोः
।।१ शौनकउवाच ।। महींप्रतिष्ठामध्यास्यसौतेस्वायंभुवोमनुः ।। कान्यन्वतिष्ठद्द्वा
राणिमार्गायावरजन्मनां ।।१।। क्षत्तामहाभागवतःकृष्णस्यैकांतिकःसुहृत् ।। यस्त
त्याजाग्रजंकृष्णेसापत्यमघवानिति ।।२।। द्वैपायनादनवरोमहित्वेतस्यदेहजः
।। सर्वात्मनाश्रितःकृष्णंतत्परांश्चाप्यनुव्रतः ।।३।। किमन्वपृच्छन्मैत्रेयंविरजा
स्तीर्थसेवया ।। उपगम्यकुशावर्तआसीनंतत्त्ववित्तमं ।।४।। तयोःसंवदतोःसू
तप्रवृत्ताह्यमलाःकथाः ।। आपोगांगाइवाघघ्नीर्हरेःपादांबुजाश्रयाः ।।५।। तानः
कीर्तयभद्रंतेकीर्तन्योदारकर्मणः ।। रसज्ञःकोनुतृप्येतहरिलीलामृतंपिबन्
।।६।। एवमुग्रश्रवाःपृष्टऋषिभिर्नैमिषायनैः ।। भगवत्यर्पिताध्यात्मस्तानाह

श्रूयतामिति॥७॥सूत उवाच॥हरेर्धृतक्रोडतनोःस्वमायया निशम्य गोरुद्धरणं र
सातलात्॥लीलां हिरण्याक्षमवज्ञया हतं संजातहर्षो मुनिमाह भारतः॥८॥वि
दुर उवाच॥प्रजापतिपतिःसृष्ट्वा प्रजासर्गे प्रजापतीन्॥किमारभत मे ब्रह्मन्प्रब्रूह्य
व्यक्तमार्गवित्॥९॥ये मरीच्यादयो विप्रा यस्तु स्वायंभुवो मनुः॥ते वै ब्रह्मण आदे
शात्कथमेतदभावयन्॥१०॥सद्वितीयाःकिमसृजन्स्वतंत्रा उत कर्मसु॥आहो
स्वित्संहताःसर्व इदं स्म समकल्पयन्॥११॥मैत्रेय उवाच॥दैवेन दुर्वितर्क्येण परेणा
निमिषेण च॥जातक्षोभाद्भगवतो महानासीद्गुणत्रयात्॥१२॥रजःप्रधानान्मह
तस्त्रिलिंगो दैवचोदितात्॥जातःससर्ज भूतादिर्वियदादीनि पंचशः॥१३॥ता
नि चैकैकशःस्रष्टुमसमर्थानि भौतिकं॥संहत्य दैवयोगेन हैममंडमवासृजन्

सोऽशयिष्टाऽब्धिसलिलआंडकोशोनिरात्मकः॥ साग्रंवैवर्षसाहस्रमन्ववात्सीत्त
मीश्वरः॥१४॥ तस्यनाभेरभूत्पद्मंसहस्रार्कोरुदीधिति॥ सर्वजीवनिकायौकोयत्रस्व
यमभूत्स्वराट्॥१५॥ सोनुविष्टोभगवतायःशेतेसलिलाशये॥ लोकसंस्थांयथापू
र्वंनिर्ममेसंस्थयास्वया॥१६॥ ससर्जछाययाऽविद्यांपंचपर्वाणमग्रतः॥ तामिस्र
मंधतामिस्रंतमोमोहोमहातमः॥१७॥ विससर्जात्मनःकायंनाभिनंदंस्तमो
मयं॥ जगृहुर्यक्षरक्षांसिरात्रिंक्षुत्तृट्समुद्भवां॥१८॥ क्षुत्तृड्भ्यामुपसृष्टास्तेतं
जग्धुमभिदुद्रुवुः॥ मारक्षतैनंजक्षध्वमित्यूचुःक्षुत्तृडर्दिताः॥१९॥ देवस्तानाह
संविग्नोमामांजक्षतरक्षत॥ अहोमेयक्षरक्षांसिप्रजायूयंबभूविथ॥२०॥ देव
ताःप्रभयायायादीव्यन्प्रमुखतोसृजत्॥ तेअहार्षुर्देवयंतोविसृष्टांतांप्रभाम

हः ॥ २१ ॥ देवोऽदेवाञ्जघनतः सृजति स्माऽतिलोलुपान् ॥ त एनं लोलुपतया मैथु
नायाभिपेदिरे ॥ २२ ॥ ततो हसन्स भगवानसुरैर्निरपत्रपैः ॥ अन्वीयमानस्तरसा
क्रुद्धो भीतः परापतत् ॥ २३ ॥ स उपव्रज्य वरदं प्रपन्नार्तिहरं हरिं ॥ अनुग्रहाय भक्ता
नां अनुरूपात्मदर्शनं ॥ २४ ॥ पाहि मां परमात्मंस्ते प्रेषणेनासृजं प्रजाः ॥ ता इमा
यभितुं पापा उपाक्रामंति मां प्रभो ॥ २५ ॥ त्वमेकः किल लोकानां क्लिष्टानां क्ले
शनाशनः ॥ त्वमेकः क्लेशदस्तेषामनासन्नपदां तव ॥ २६ ॥ सोऽवधार्यास्य कार्
पण्यं विविक्ताध्यात्मदर्शनः ॥ विमुंचात्मतनुं घोरामित्युक्तो विमुमोच ह ॥ २७ ॥
तां क्वणच्चरणांभोजां मदविह्वललोचनां ॥ कांचीकलापविलसद्दुकूलच्छन्नरो
धसं ॥ २८ ॥ अन्योन्याश्लेषयोत्तुंगनिरंतरपयोधरां ॥ सुनासां सुद्विजां स्निग्धहा

सलीलावलोकनां ॥२९॥ गूहंतीं व्रीडयात्मानं नीलालकवरूथिनीं ॥ उपलभ्या
स्फराधर्मः सर्वे संमुमुहुः स्त्रियं ॥३०॥ अहो रूपमहो धैर्यमहो अस्या नवं वयः ॥ मध्ये
कामयमानानामकामेव विसर्पति ॥३१॥ वितर्कयंतो बहुधा तां संध्यां प्रमदाकृ
तिं ॥ अभिसंभाव्य विस्रंभात्पर्यपृच्छन्कुमेधसः ॥३२॥ कासि कस्यासि रंभोरु को वा
र्थस्तेत्र भामिनि ॥ रूपद्रविणपण्येन दुर्भगान्नो विबाधसे ॥३३॥ या वा काचित्त्व
मबले दिष्ट्या संदर्शनं तव ॥ उत्सुनोषीक्षमाणानां कंदुकक्रीडया मनः ॥३४॥
॥ नैकत्र ते जयति शालिनि पादपद्मं घ्नंत्या मुहुः करतलेन पतत्पतंगं ॥ मध्यं वि
षीदति बृहत्स्तनभारभीतं शांतेव दृष्टिरमला सुशिखासमूहः ॥३५॥ इति सा
यंतनीं संध्यामसुराः प्रमदायतीं ॥ प्रलोभयंतीं जगृहुर्मत्वा मूढधियः स्त्रियं

३६॥ प्रहस्यभावगंभीरंजिघ्रंत्यात्मानमात्मना॥ कांत्याससर्जभगवान्गंधर्वाप्स
रसांगणान्॥३७॥ विससर्जतनुंतांवैज्योत्स्नांकांतिमतींप्रियां॥ तएवचाददुःप्री
त्याविश्वावसुपुरोगमाः॥३८॥ सृष्ट्वाभूतपिशाचांश्चभगवानात्मतंद्रिणा॥
दिग्वाससोमुक्तकेशान्वीक्ष्यचामीलयद्दृशौ॥३९॥ जगृहुस्तद्विसृष्टांतांजृ
भणाख्यांतनुंप्रभोः॥ निद्रामिंद्रियविक्लेदोययाभूतेषुदृश्यते॥४०॥ येनो
च्छिष्टान्धर्षयंतितमुन्मादंप्रचक्षते॥ ऊर्जस्वंतंमन्यमानआत्मानंभगवा
नजः॥४१॥ साध्यान्गणान्पितृगणान्परोक्षेणासृजत्प्रभुः॥ अथात्मसर्गंतंकायं
पितरःप्रतिपेदिरे॥४२॥ साध्येभ्यश्चपितृभ्यश्चकवयोयद्वितन्वते॥ सिद्धान्वि
द्याधरांश्चैवतिरोधानेनसोसृजत्॥४३॥ तेभ्योददात्तमात्मानमंतर्द्धाना

नू ४

क्षे ३

ख्यमद्भुतं ॥४३॥ स किंनरान्किंपुरुषान्प्रत्यात्म्येनासृजत्प्रभुः ॥ मानयन्नात्मना
त्मानमात्माभासं विलोकयन् ॥४४॥ ते तु तज्जगृहू रूपं त्यक्तं यत्परमेष्ठिना ॥
मिथुनीभूय गायंतस्तमेवोषसि कर्मभिः ॥४५॥ देहेन वै भोगवता शयानो ब
हुचिंतया ॥ सर्गेनुपचिते क्रोधादुत्ससर्ज ह तद्वपुः ॥४६॥ ये हीयंतामुतः केशा
अहयस्तेंग जज्ञिरे ॥ सर्पाः प्रसर्पतः क्रूरा नागा भोगोरुकंधराः ॥४७॥ स आत्मा
नं मन्यमानः कृतकृत्यमिवात्मभूः ॥ तदा मनून्ससर्जांते मनसा लोकभाव
नान् ॥४८॥ तेभ्यः सोऽस्यसृजत्स्वीयं पुरं पुरुषमात्मवान् ॥ तान्दृष्ट्वा ये पुरा सृष्टाः
प्रशशंसुः प्रजापतिं ॥४९॥ अहो एतज्जगत्स्रष्टः सुकृतं बत ते कृतं ॥ प्रतिष्ठि
ताः क्रिया यस्मिन्साकमन्नमदाम हे ॥५०॥ तपसा विद्यया युक्तो योगेन सु

समाधिना॥ ऋषीनृषिर्हृषीकेशः ससर्जाभिमताः प्रजाः॥५१॥ तेभ्यश्चैकैकशः
स्वस्य देहस्यांशमदादजः॥ यत्तत्समाधियोगर्द्धितपोविद्याविरक्तिमत्॥५२॥

इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे विदुरमैत्रेयसंवादे विंशोऽध्यायः॥ ॥२०॥

एकविंशे तपोविद्यातोषितेन तु विष्णुना॥ कर्दमस्य मनोः पुत्र्या विवाहघटनोच्यते॥१॥ विदुर उवाच॥ स्वायंभुवस्य च मनोर्वंशः परमसंमतः॥ कथ्यतां भगवन्यत्र मैथुनेनैधिरे प्रजाः॥२॥ प्रियव्रतोत्तानपादौ सुतौ स्वायंभुवस्य वै॥ यथाधर्मं जुगुपतुः सप्तद्वीपवतीं महीं॥३॥ तस्य वै दुहिता ब्रह्मन्देवहूतीति विश्रुता॥ पत्नी प्रजापतेरुक्ता कर्दमस्य त्वयानघ॥४॥ तस्यां स वै महायोगी युक्तायां योगलक्षणैः॥ ससर्ज कतिधा वीर्यं तन्मे शुश्रूषवे वद॥५॥ रुचिर्यो भगवान्ब्रह्मन्दक्षो वा ब्रह्म

णःसुतः॥ यथाससर्जभूतानिलब्ध्वाभार्यांचमानवीं॥५॥मैत्रेयउवाच॥प्रजाःसृ
जेतिभगवान्कर्दमोब्रह्मणोदितः॥सरस्वत्यांतपस्तेपेसहस्राणांसमादश॥६॥
ततःसमाधियुक्तेनक्रियायोगेनकर्दमः॥संप्रपेदेहरिंभक्त्याप्रपन्नवरदाशु
षं॥७॥तावत्प्रसन्नोभगवान्पुष्कराक्षःकृतेयुगे॥दर्शयामासतंक्षत्तःशाब्दंब्रह्म
दधद्वपुः॥८॥सतंविरजकर्माणंसितपद्मोत्पलस्रजं॥स्निग्धनीलालकव्रातवक्त्रा
ब्जंविरजांबरं॥९॥किरीटिनंकुंडलिनंशंखचक्रगदाधरं॥श्वेतोत्पलक्रीडनकं
मनस्पर्शस्मितेक्षणं॥१०॥विन्यस्तचरणांभोजमंसदेशेगरुत्मतः॥दृष्ट्वाखेव
स्थितंवक्षःश्रियंकौस्तुभकंधरं॥११॥जातहर्षोपतन्मूर्ध्नाक्षितौलब्धमनोरथः॥
गीर्भिस्त्वभ्यगृणात्प्रीतिस्वभावात्माकृतांजलिः॥१२॥ऋषिरुवाच॥जुष्टंबताद्या

खिलसत्वराशेः सांसिध्यमक्ष्णोस्तवदर्शनान्नः ॥ यद्दर्शनं जन्मभिरीड्यसद्भिरा
शासते योगिनो रूढयोगाः ॥१३॥ ये मायया ते हतमेधसस्त्व(त्व)त्पादारविंदं भव
सिंधुपोतं ॥ उपासते कामलवाय तेषां रासीश कामान्निरयेपि ये स्युः ॥१४॥ तथा
स चाहं परिवोढुकामः समानशीलां गृहमेधधेनुं ॥ उपेयिवान्मूलमशेषमूलं दु
राशयः कामदुघांघ्रिपस्य ॥१५॥ प्रजापतेस्ते वचसाधीश तंत्या लोकः किलायं
कामहतोनुबद्धः ॥ अहं च लोकानुगतो वहामि बलिं च शुक्लाऽनिमिषाय तुभ्यं ॥
१६॥ लोकांश्च लोकानुगतान्पशूंश्च हित्वाश्रितास्ते चरणातपत्रं ॥ परस्परं त्वद्गुण
वादसीधुपीयूषनिर्यापितदेहधर्माः ॥१७॥ न ते जराक्षभ्रमिरायुरेषां त्रयोद
शारं त्रिशतं षष्टिपर्व ॥ षण्नेम्यनंतच्छदि यत्त्रिणाभि करालस्रोतो जगदाच्छिद्य

धावत्॥१८॥एकःस्वयंसन्जगतःसिसृक्षयाद्वितीययात्मन्नधियोगमायया
सृजस्यदःपासिपुनर्ग्रसिष्यसेयथोर्णनाभिर्भगवान्स्वशक्तिभिः॥१९॥नैतद्बता
धीशपदंतवेप्सितंयन्माययानस्तनुषेभूतसूक्ष्मं॥अनुग्रहायास्त्वपियर्हिमा
ययालसत्तुलस्यातनुवाविलक्षितः॥२०॥तंत्वानुभूत्योपरतःक्रियार्थंस्वमा
ययावर्त्तितलोकतंत्रं॥नमाम्यभीक्ष्णंनमनीयपादसरोजमल्पीयसिकाम
वर्षं॥२१॥ऋषिरुवाच॥इत्यव्यलीकंप्रणुतोब्जनाभस्तमाबभाषेवचसामृते
न॥सुपर्णपक्षोपरिरोचमानःप्रेमस्मितोद्वीक्षणविभ्रमद्भ्रूः॥२२॥श्रीभगवा
वाच॥विदित्वातवचैत्यंमेपुरैवसमयोजितत्॥यदर्थमात्मनियमैस्त्वयैवाहंस
मर्चितः॥२३॥नैवेजातुमृषैवस्यात्प्रजाध्यक्षमदर्हणं॥भवद्विधेष्वतितरांमयि

संगृभितात्मनां॥२४॥प्रजापतिसुतःसम्राट्मनुर्विख्यातमंगलः॥ब्रह्मावर्त्तंयो
धिवसन्शास्तिसप्तार्णवांमहीं॥२५॥सचेहविप्रराजर्षिर्महिष्याशतरूपया॥
आयास्यतिदिदृक्षुस्त्वांपरश्वोधर्मकोविदः॥२६॥आत्मजामसितापांगींवयःशी
लगुणान्वितां॥मृगयंतीपतिंदास्यत्यनुरूपायतेप्रभो॥२७॥समाहितंतेहृ
दयंयत्रेमान्परिवत्सरान्॥सात्वांब्रह्मन्नृपवधूःकाममाशुभजिष्यति॥२८॥
यातआत्मभृतंवीर्यंनवधाप्रसविष्यति॥वीर्येत्वदीयऋषयआधास्यंत्यंजसा
त्मनः॥२९॥त्वंचसम्यगनुष्ठायनिदेशंमउशत्तमः॥मयितीर्थीकृताशेषक्रि
यार्थोमांप्रपत्स्यसे॥३०॥कृत्वादयांचजीवेषुदत्वाचाभयमात्मवान्॥मय्या
त्मानंसहजगद्द्रक्ष्यस्यात्मनिचापिमां॥३१॥सहाहंस्वांशकलयात्वद्वीर्येणम

हा मुने ॥ तवक्षेत्रेदेवहूत्यांप्रणेष्येतत्वसंहितां ॥ ३२ ॥ मैत्रेय उवाच ॥ एवंतमनुभा
ष्याथभगवान्प्रत्यगक्षजः ॥ जगामबिंदुसरसःसरस्वत्यापरिश्रितात् ॥ ३३ ॥
निरीक्षतस्तस्यययावशेषसिद्धेश्वराभिष्टुतसिद्धमार्गः ॥ आकर्णयन्पत्ररथें
द्रपक्षैरुच्चारितंस्तोममुदीर्णसाम ॥ ३४ ॥ अथसंप्रस्थितेशुक्लेकर्दमोभगवा
नृषिः ॥ आस्तेस्मबिंदुसरसितंकालंप्रतिपालयन् ॥ ३५ ॥ मनुःस्यंदनमास्थाय
शातकौंभपरिछदं ॥ आरोप्यस्वांदुहितरंसभार्यःपर्यटन्महीं ॥ ३६ ॥ तस्मिन्सुध
न्वन्नहनिभगवान्यत्समादिशत् ॥ उपायादाश्रमपदंमुनेःशांतव्रतस्यतत् ॥ ३७ ॥
यस्मिन्भगवतोनेत्रान्न्यपतन्नश्रुबिंदवः ॥ कृपयासंपरीतस्यप्रपन्नेर्पितयाभृ
शं ॥ ३८ ॥ तद्वैबिंदुसरोनामसरस्वत्यापरिप्लुतं ॥ पुण्यंशिवामृतजलंमहर्षिगण

सेवितं ॥३९॥ पुण्यद्रुमलताजालैःकूजत्पुण्यमृगद्विजैः ॥ सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यंवन
राजिश्रियान्वितं ॥४०॥ मत्तद्विजगणैर्घुष्टंमत्तभ्रमरविभ्रमं ॥ मत्तबर्हिनटाटो
पमाह्वयन्मत्तकोकिलं ॥४१॥ कदंबचंपकाशोककरंजबकुलाशनैः ॥ कुंदमंदा
रकुटजैश्चूतपोतैरलंकृतं ॥४२॥ कारंडवैःप्लवैर्हंसैःकुररैर्जलकुक्कुटैः ॥ सारसैश्चक्र
वाकैश्चचकोरैर्वल्गुकूजितं ॥४३॥ तथैवहरिणैःक्रोडैःश्वाविद्गवयकुंजरैः ॥ गोपु
च्छैर्हरिभिर्मर्कैर्नकुलैर्नाभिभिर्वृतं ॥४४॥ प्रविश्यतत्तीर्थवरमादिराजःसहानुगः
ददर्शमुनिमासीनंतस्मिन्हुतहुताशनं ॥४५॥ विद्योतमानंवपुषातपस्युग्रयुजा
चिरं ॥ नातिक्षामंभगवतःस्निग्धापांगावलोकनात ॥४६॥ तद्व्याहृतामृतकलापी
यूषश्रवणेनच ॥ प्रांशुंपद्मपलाशाक्षंजटिलंचीरवाससं ॥४७॥ उपसंसृत्यमलि

नं यथार्हणमसंस्कृतं ॥ अथोटजमुपायांतं नृदेवं प्रणतं पुरः ॥ ४८ ॥ सपर्ययाप्रत्य
गृह्णात्प्रतिनंद्यानुरूपया ॥ गृहीतार्हणमासीनं संयतं प्रीणयन्मुनिः ॥ ४९ ॥ स्मरन्भ
गवदादेशमित्याह श्लक्ष्णया गिरा ॥ नूनं चंक्रमणं देव सतां संरक्षणाय ते ॥ वधाय
चासतां यस्त्वं हरेः शक्तिर्हि पालिनी ॥ ५० ॥ योर्केंद्वग्नींद्रवायूनां यमधर्मप्रचेतसां ॥ रू
पाणि स्थान आधत्से तस्मै शुक्लाय ते नमः ॥ ५१ ॥ न यदा रथमास्थाय जैत्रं मणिगणा
र्पितं ॥ विस्फूर्जच्चंडकोदंडो रथेन त्रासयन्नघान् ॥ ५२ ॥ स्वसैन्यचरणक्षुण्णं वेपय
न्मंडलं भुवः ॥ विकर्षन्महतीं सेनां पर्यटस्यंशुमानिव ॥ ५३ ॥ न देव सेतवः सर्वे वर्णाश्र
मनिबंधनाः ॥ भगवद्रचिता राजन्भिद्येरन्बत दस्युभिः ॥ ५४ ॥ अधर्मश्च समेधेत लो
लुपैर्व्यंकुशैर्नृभिः ॥ शयाने त्वयि लोकोयं दस्युग्रस्तो विनंक्ष्यति ॥ ५५ ॥ अथापि पृच्छे

॥भा॰ तृ॰॥
॥८१॥

त्वांवीरयदर्थंत्वमिहागतः॥तद्वयंनिर्व्यलीकेनप्रतिपद्यामहेहृदा॥५६॥ ॥इति
श्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवादेएकविंशोध्यायः॥२१॥
द्वाविंशेकर्दमायादाद्यथादिष्टंहिविष्णुना॥मनुर्दुहितरंदेवहूतिमित्युपवर्ण्यते॥१॥
मैत्रेयउवाच॥एवमाविष्कृताशेषगुणकर्मोदयोमुनिं॥सव्रीडइवतंसम्राडुपा
रतमुवाचह॥१॥मनुरुवाच॥ब्रह्मासृजत्स्वमुखतोयुष्मानात्मपरीप्सया॥छंदो
मयंस्तपोविद्यायोगयुक्तानलंपटान्॥२॥तत्त्राणायासृजच्चास्मान्दोःसहस्रात्सह
स्रपात्॥हृदयंतस्यहिब्रह्मक्षत्रमंगंप्रचक्षते॥३॥अतोह्यन्योन्यमात्मानंब्र
ह्मक्षत्रंचरक्षतः॥रक्षतिस्माव्ययोदेवःसयःसदसदात्मकः॥४॥तवसंदर्श
नादेवछिन्नामेसर्वसंशयाः॥यत्स्वयंभगवान्प्रीत्याधर्ममाहरिरक्षिषोः॥५॥

अ॰ २२

॥राम॰॥
॥८१॥

दिष्ट्यामेभगवान्दृष्टोदुर्दर्शोयोऽकृतात्मनां॥ दिष्ट्यापादरजःस्पृष्टंशीर्ष्णामेभ
वतःशिवं॥६॥ दिष्ट्यात्वयानुशिष्टोहंकृतश्चानुग्रहोमहान्॥ अपावृतैःकर्णरंध्रै
र्जुष्टादिष्ट्योशतीर्गिरः॥७॥ सभवान्दुहितृस्नेहपरिक्लिष्टात्मनोमम॥ श्रोतुमर्ह
सिदीनस्यश्रावितंकृपयामुने॥८॥ प्रियव्रतोत्तानपदोःस्वसेयंदुहितामम॥
अन्विच्छतिपतिंयुक्तंवयःशीलगुणादिभिः॥९॥ यदातुभवतःशीलश्रुतरूपव
योगुणान्॥ अशृणोन्नारदादेषात्वय्यासीत्कृतनिश्चया॥१०॥ तत्प्रतीछद्विजा
ग्र्येमांश्रद्धयोपहृतांमया॥ सर्वात्मनानुरूपांतेगृहमेधेषुकर्मसु॥११॥ उद्यत
स्यहिकामस्यप्रतिवादोनशस्यते॥ अपिनिर्मुक्तसंगस्यकामरक्तस्यकिंपुनः॥१२॥
यउद्यतमनादृत्यकीनाशमभियाचते॥ क्षीयतेतद्यशःस्फीतंमानश्चावज्ञयाह

॥भा॰तृ॰॥
॥६८॥

तः॥१३॥अहंत्वाश्टणवंविद्वन्विवाहार्थंसमुद्यतं॥अतस्त्वमुपकुर्वाणःप्रत्तांप्र
तिगृह्णाणमे॥१४॥ऋषिरुवाच॥बाढमुद्वोढुकामोहमप्रत्ताचतवात्मजा॥आवयो
रनुरूपोसावाद्योवैवाहिकोविधिः॥१५॥कामःसभूयान्नरदेवतेऽस्याःपुत्र्याःस
माम्नायविधौप्रतीतः॥कएवतेतनयांनाद्रियेतस्वयैवकांत्याक्षिपतीमिवश्रियं
१६॥यांहर्म्यपृष्ठेक्वणदंघ्रिशोभांविक्रीडतींकंदुकविह्वलाक्षीं॥विश्वावसुर्न्य
पतत्स्वाद्विमानाद्विलोक्यसंमोहविमूढचेताः॥१७॥तांप्रार्थयंतींललनालला
मंमऽसेवितश्रीचरणैरदृष्टां॥वत्सांमनोरुच्चपदःस्वसारंकोनानुमन्येतबुधो
भियातां॥१८॥अतोभजिष्येसमयेनसाध्वींयावत्तेजोबिभृयादात्मनोमे॥अ
तोधर्मान्पारमहंस्यमुख्यान्शुक्लप्रोक्तान्बहुमन्येऽविहिंस्रान्॥१९॥यतोभव

अ॰२२

॥राम॰॥
॥६८॥

द्विश्वमिदंविचित्रंसंस्थाप्यतेयत्रचवावतिष्ठते॥प्रजापतीनांपतिरेषमह्यंपरं
प्रमाणंभगवाननंतः॥२०॥मैत्रेयउवाच॥सउग्रधन्वन्नियदेवाऽबभाषेआसी
च्चतूष्णीमरविंदनाभ॥धियोपगृह्णन्स्मितशोभितेनमुखेनचेतोलुलुभेदे
वहूत्याः॥२१॥सोनुज्ञात्वाव्यवसितंमहिष्यादुहितुःस्फुटं॥तस्मैगुणगणाढ्याय
ददौतुल्यांप्रहर्षितः॥२२॥शतरूपामहाराज्ञीपारिबर्हान्महाधनान्॥दंपत्योः
पर्यदात्प्रीत्याभूषावासःपरिच्छदान्॥२३॥प्रत्तांदुहितरंसम्राट्सदृक्षायगतव्य
थः॥उपगुह्यचबाहुभ्यामौत्कंठ्योन्मथिताशयः॥२४॥अशक्नुवंस्तद्विरहंमुंचन्बा
ष्पकलांमुहुः॥आसिंचदंबवत्सेतिनेत्रोदैर्दुहितुःशिखाः॥२५॥आमंत्र्यतंमुनिव
रमनुज्ञातःसहानुगः॥प्रतस्थेरथमारुह्यसभार्यःस्वपुरंनृपः॥२६॥उभयोरृषि

कुल्यायाः सरस्वत्याः सुरोधसोः ॥ ऋषीणामुपशान्तानां पश्यन्नाश्रमसंपदः ॥ २७
तमायांतमभिप्रेत्य ब्रह्मावर्त्तात्प्रजाः पतिं ॥ गीतसंस्तुतिवादित्रैः प्रत्युदीयुः प्रहर्षि-
ताः ॥ २८ ॥ बर्हिष्मती नाम पुरी सर्वसंपत्समन्विता ॥ न्यपतन्यत्र रोमाणि यज्ञस्यां-
गं विधुन्वतः ॥ २९ ॥ कुशाः काशास्त एवासञ्छश्वद्धरितवर्चसः ॥ ऋषयो यैः पराभा-
व्य यज्ञघ्नान्यज्ञमीजिरे ॥ ३० ॥ कुशकाशमयं बर्हिरास्तीर्य भगवान्मनुः ॥ अयज-
द्यज्ञपुरुषं लब्धा स्थानं यतो भुवं ॥ ३१ ॥ बर्हिष्मतीं नाम विभुर्यां निर्विश्य समावस-
त् ॥ तस्यां प्रविष्टो भवनं तापत्रयविनाशनं ॥ ३२ ॥ सभार्यः सप्रजः कामान्बुभुजे
न्याविरोधतः ॥ संगीयमानसत्कीर्त्तिः सस्त्रीभिः सुरगायकैः ॥ प्रत्यूषेष्वनुबद्धे-
न हृदा शृण्वन्हरेः कथाः ॥ ३३ ॥ निष्णातं योगमायासु मुनिं स्वायंभुवं मनुं ॥ यदाभ्रं-

ज्ञापितुंभोगानशोकुर्भगवत्परं॥३४॥अयातयामास्तस्यासन्यामाःस्वांतरयाप
नाः॥शृण्वतोध्यायतोविष्णोःकुर्वतोब्रुवतःकथाः॥३५॥सएवंस्वांतरंनिन्येयुगा
नामेकसप्ततिं॥वासुदेवप्रसंगेनपरिभूतगतित्रयः॥३६॥शारीरामानसादि
व्यावैयासेयेचमानुषाः॥भौतिकाश्चकथंक्लेशाबाधंतेहरिसंश्रयां॥३७॥यः
पृष्टोमुनिभिःप्राहधर्मान्नानाविधाञ्छुभान्॥नृणांवर्णाश्रमाणांचसर्वभूतहि
तःसदा॥३८॥एतत्तआदिराजस्यमनोश्चरितमद्भुतं॥वर्णितंवर्णनीयस्यतद
पत्योदयंशृणु॥३९॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेविदुरमैत्रेयसंवा॰
द्वाविंशोध्यायः॥२२॥त्रयोविंशेतपोयोगनिर्मितेसर्वसंपदि॥विमानेकामगेचि
त्रातयोरतिरुदीर्यते॥१॥मैत्रेयउवाच॥पितृभ्यांप्रस्थितेसाध्वीपतिमिंगितको

२

विदा॥ नित्यंपर्यचरत्प्रीत्याभवानीवभवंप्रभुं॥१॥विश्रंभेणात्मशौचेनगौरवेण
दमेनच॥शुश्रूषयासौहृदेनवाचामधुरयाविभो॥२॥विसृज्यकामंदंभंचद्वेषं।
लोभमघंमदं॥अप्रमत्तोद्यतानित्यंतेजीयांसमतोषयत्॥३॥सवैदेवर्षिवर्य
स्तांमानवींसमनुव्रतां॥दैवाद्गरीयसःपत्युराशासानांमहाशिषः॥४॥काले
नभूयसाक्षामांकर्शितांव्रतचर्यया॥प्रेमगद्गदयावाचापीडितःकृपयाब्रवीत्
॥५॥ऋषिरुवाच॥तुष्टोहमद्यतवमानविमानदायाःशुश्रूषयापरमयापरयाचभ
क्त्या॥योदेहिनामयमतीवसुहृत्सदेहोनावेक्षितःसमुचितःक्षपितुंमदर्थे॥६॥
॥येमेस्वधर्मनिरतस्यतपःसमाधिविद्यात्मयोगविजिताभगवत्प्रसादाः॥ताने
वतेमदनुसेवनयावरुद्धान्दृष्टिंप्रपश्यवितराम्यभयानशोकान्॥७॥अन्येपुनर्भग

वतोभ्रुव उद्विजृंभविभ्रंशितार्थरचनाः किमुरुक्रमस्य॥ सिद्धासि भुंक्ष्व विभवान्नि
जधर्मदोहान्दिव्यान्नरैर्दुरधिगान्नृपविक्रियाभिः॥८॥ एवंब्रुवाणमबलाखिल
योगमायाविद्याविचक्षणमवेक्ष्य गताधिरासीत्॥ संप्रश्रयप्रणयविह्वलया गि
रेषद्व्रीडावलोकविलसद्धसिताननाह॥९॥ देवहूतिरु०॥ राद्धंबत द्विजवृषैत
दमोघयोगमायाधिपे त्वयि विभो तदवैमि भर्त्तः॥ यस्तेभ्यधायि समयः सकृदंग
संगो भूयाद्गरीयसि गुणः प्रसवः सतीनां॥१०॥ तत्रेतिकृत्यमुपशिक्ष यथोपदे
शं येनैष मे कर्शितोऽतिरिरंसयात्मा॥ सिद्ध्येत ते कृतमनोभवधर्षितायादीन
स्तदीश भवनं सदृशं विचक्ष्व॥११॥ श्रीमैत्रेयउ०॥ प्रियायाः प्रियमन्विच्छन्कर्द
मोयोगमास्थितः॥ विमानंकामगंक्षत्तः तर्ह्येवाविरचीकरत्॥१२॥ सर्वकामदु

घंदिव्यंसर्वरत्नसमन्वितं॥सर्वर्द्ध्युपचयोदर्कैर्मणिस्तंभैरुपस्कृतं॥१३॥दिव्योपकरणो
पेतंसर्वकालसुखावहं॥पट्टिकाभिःपताकाभिर्विचित्राभिरलंकृतं॥१४॥स्रग्भिर्विचित्र
माल्याभिर्मंजुसिंजत्षडंघ्रिभिः॥दुकूलक्षौमकौशेयैर्नानावस्त्रैर्विराजितं॥१५॥उपर्यु
परिविन्यस्तनिलयेषुपृथक्पृथक्॥क्षिप्तैःकशिपुभिःकांतंपर्यंकव्यजनासनैः॥१६
॥तत्रतत्रविनिक्षिप्तनानाशिल्प्योपशोभितं॥महामरकतस्थल्याजुष्टंविद्रुमवेदि
भिः॥१७॥द्वाःसुविद्रुमदेहल्याभातंवज्रकपाटवत्॥शिखरेष्विंद्रनीलेषुहेमकुंभै
रधिष्ठितं॥१८॥चक्षुष्मत्पद्मरागाग्र्यैर्वज्रभित्तिषुनिर्मितैः॥जुष्टंविचित्रवैतानैर्म
हार्हैर्हेमतोरणैः॥१९॥हंसपारावतव्रातैस्तत्रतत्रनिकूजितं॥कृत्रिमान्मन्यमा
नैःस्वानधिरुह्याधिरुह्यच॥२०॥विहारस्थानविश्रामसंवेशप्रांगणाजिरैः॥यथो

पजोषंरचितैर्विस्मापयन्निवात्मनः॥२१॥ईदृग्गृहंतत्पश्यंतींनातिप्रीतेनचेतसा॥
सर्वभूताशयाभिज्ञःप्रावोचत्कर्दमःस्वयं॥२२॥निमज्यास्मिन्ह्रदेभीरुविमानमि
दमारुह॥इदंशुक्लकृतंतीर्थमाशिषांयापकंनृणां॥२३॥सातद्भर्तुःसमादायव
चःकुवलयेक्षणा॥सरजंबिभ्रतीवासोवेणीभूतांश्चमूर्द्धजान्॥२४॥अंगंचम
लकैःपंकेनसंछन्नंशबलस्तनं॥आविवेशसरस्वत्याःसरःशिवजलाशयं॥२५॥
सांतःसरसिवेश्मस्थाःशतानिदशकन्यकाः॥सर्वाःकिशोरवयसोददर्शोत्प
लगंधयः॥२६॥तांदृष्ट्वासहसोत्थायप्रोचुःप्रांजलयस्त्रियः॥वयंकर्मकरीस्तुभ्यं
शाधिनःकरवामकिं॥२७॥स्नानेनतांमहार्हेणस्नापयित्वामनस्विनीं॥दुकू
लेनिर्मलेनूत्नेददुरस्यैचमानदाः॥२८॥भूषणानिपरार्ध्यानिवरीयांसिद्युमं

तिच ॥ अन्नं सर्वगुणोपेतं पानं चैवामृतासवं ॥ २९ ॥ अथादर्शे स्वमात्मानं स्रग्विणं
विरजांबरं ॥ विरजं कृतस्वस्त्ययनं कन्याभिर्बहुमानितं ॥ ३० ॥ स्नातं कृतशिरःस्ना
नं सर्वाभरणभूषितं ॥ निष्कग्रीवं वलयिनं कूजत्कांचननूपुरं ॥ ३१ ॥ श्रोण्योरध्य
स्तया कांच्या कांचन्या बहुरत्नया ॥ हारेण च महार्हेण रुचकेण च भूषितं ॥ ३२ ॥
सुदता सुभ्रुवा श्लक्ष्णस्निग्धापांगेन चक्षुषा ॥ पद्मकोशस्पृधा नीलैरल
कैश्चलसन्मुखं ॥ ३३ ॥ यदा सस्मार ऋषभमृषीणां दयितं पतिं ॥ तत्र चास्ते स
ह स्त्रीभिर्यत्रास्ते स प्रजापतिः ॥ ३४ ॥ भर्तुः पुरस्तादात्मानं स्त्रीसहस्रावृतं त
दा ॥ निशाम्य तद्योगगतिं संशयं प्रत्यपद्यत ॥ ३५ ॥ स तां कृतमलस्नानां वि
भ्राजंतीमपूर्ववत् ॥ आत्मनो बिभ्रतीं रूपं संवीतरुचिरस्तनीं ॥ ३६ ॥ विद्याध

त्वैयावान्स्वसंस्थया॥ बह्वाश्चर्यंमहायोगीस्वाश्रमायन्यवर्त्तत॥ ४३॥ विभज्य
नवधात्मानंमानवींसुरतोत्सुकां॥ रामांनिरमयन्रेमेवर्षपूगान्मुहूर्त्तवत्॥
४४॥ तस्मिन्विमानउत्कृष्टांशय्यांरतिकरींश्रिता॥ नचाबुध्यततंकालंप
त्यापीच्येनसंगता॥ ४५॥ एवंयोगानुभावेनदंपत्योरममाणयोः॥ शतंव्यती
युःशरदःकामलालसयोर्मनाक्॥ ४६॥ तस्यामाधत्तरेतस्तांभावयन्ना
त्मनात्मवित्॥ नोधाविधायरूपंस्वंसर्वसंकल्पविद्विभुः॥ ४७॥ अतःसा
सुषुवेसद्योदेवहूतिःस्त्रियःप्रजाः॥ सर्वास्ताश्चारुसर्वांग्योलोहितोत्पलगं
धयः॥ ४८॥ पतिंसाप्रव्रजिष्यंतंतदालक्ष्योशतीसती॥ स्मयमानाविक्लवेन
हृदयेनविदूयता॥ ४९॥ लिखंत्यधोमुखीभूमिंपदानखमणिश्रिया॥ उवा

रिसहस्रेणसेव्यमानांस्फुवाससं॥जातभावो विमानंतदारोहयदमित्रह
नू॥३७॥तस्मिन्नलुप्तमहिमाप्रिययानुरक्तोविद्याधरीभिरुपचीर्णवपुर्वि
माने॥बभ्राजउल्कचकुमुद्गणवानपीच्यस्ताराभिरावृतइवोडुपतिर्नभस्थः
॥३८॥तेनाष्टलोकपविहारकुलाचलेंद्रद्रोणीषुनंगसखमारुतसोभगा
स्फ॥सिद्धैर्नुतोधुधुनिपातशिवस्वनासुरेमेचिरंधनदवल्ललनावरूथी॥
३९॥वैश्रंभकेसुरसनेनंदनेपुष्पभद्रके॥मानसेचैत्ररथ्येचसरेमेराम
यावृतः॥४०॥भ्राजिष्णुनाविमानेनकामगेनमहीयसा॥वैमानिकानत्य
शेतेचरन्लोकान्यथानिलः॥४१॥किंदुरापादनंतेषांपुंसामुद्दामचेतसां
॥येराश्रितास्तीर्थपदश्चरणोव्यसनात्ययः॥४२॥प्रेक्षयित्वाभुवोगोलंप

चललितांवाचंनिरुध्याश्रुकलांशनैः॥५०॥सर्वंतद्भगवान्मह्यंउपोवाहप्रति
श्रुतं॥अथापिमेप्रपन्नायाःअभयंदातुमर्हसि॥५१॥ब्रह्मन्दुहितृभिस्तुभ्यंवि
मृग्याःसतयःसमाः॥कश्चित्स्यान्मेविशोकायत्वयिप्रव्रजितेवनं॥५२॥एताव
तालंकालेनव्यतिक्रांतेनमेप्रभो॥इंद्रियार्थप्रसंगेनपरित्यक्तपरात्मनः॥५३॥
इंद्रियार्थेषुसज्जंत्याप्रसंगस्त्वयिमेकृतः॥अजानंत्यापरंभावंतथाप्यस्त्वभया
यमे॥५४॥संयोगःसंसृतेर्हेतुरसत्सुविहितोधिया॥सएवसाधुषुकृतोनिःसंगत्वा
यकल्पते॥५५॥नेहयत्कर्मधर्मायनविरागायकल्पते॥नतीर्थपदसेवायैजीव
न्नपिमृतोहिसः॥५६॥साहंभगवतोनूनंवंचितामाययादृढं॥यत्त्वांविमुक्तिदंप्रा
प्यनमुमुक्षेयबंधनात्॥५७॥इतिश्रीभागवतेम०तृ०कपिलोपाख्यानेत्रयोविंशः॥

चतुर्विंशे ततो जन्मं कपिलस्याह तत्पितुः॥ प्रव्रज्यां तमनुज्ञाप्यऋणत्रयवि
मोक्षतः॥१॥ मैत्रेय उवाच॥ निर्वेदवादिनीमेवं मनोर्दुहितरं मुनिः॥ दयालुः शा
लिनीमाह शुक्लाभिव्याहृतं स्मरन्॥१॥ ऋषिरुवाच॥ माखिद्रो राजपुत्रीत्थ
मात्मानं प्रत्यनिंदिते॥ भगवांस्तेऽक्षरो गर्भमदूरात्संप्रपत्स्यते॥२॥ धृतव्रतासि
भद्रं ते दमेन नियमेन च॥ तपोद्रविणदानैश्च श्रद्धया चेश्वरं भज॥३॥ सत्वया
राधितः शुक्लो वितन्वन्मामकं यशः॥ छेत्ता ते हृदयग्रंथिमौदर्यो ब्रह्मभावनः॥
४॥ मैत्रेय उवाच॥ देवहूत्यपि संदेशं गौरवेण प्रजापतेः॥ सम्यक् श्रद्धाय पुरुषं
कूटस्थमभजद्गुरुं॥५॥ तस्यां बहुतिथे काले भगवान्मधुसूदनः॥ कार्दमं वी
र्यमापन्नो जज्ञेग्निरिव दारुणि॥६॥ अवादयंस्तदा व्योम्नि वादित्राणि घना

घनाः॥गायंतितंस्मगंधर्वाःनृत्यंत्यप्सरसोमुदा॥७॥पेतुःसुमनसोदिव्याः
खेचरैरपवर्जिताः॥प्रसेदुश्चदिशःसर्वाःअंभांसिचमनांसिच॥८॥तत्कर्द
माश्रमपदंसरस्वत्यापरिश्रितं॥स्वयंभूःसाकमृषिभिर्मरीच्यादिभिरभ्य
यात्॥९॥भगवंतंपरंब्रह्मसत्वेनांशेनशत्रुहन्॥तत्वसंख्यानविज्ञप्त्यैजा
तंविद्वानजःस्वराट्॥१०॥सभाजयन्विशुद्धेनचेतसातच्चिकीर्षितं॥प्रहृष्य
माणैरसुभिःकर्दमंचेदमभ्यधात्॥११॥ब्रह्मोवाच॥त्वयामेपचितिस्तात
कल्पितानिर्व्यलीकतः॥यन्मेसंजगृहेवाक्यंभवान्मानदमानयन्॥१२॥ए
तावत्येवशुश्रूषाकार्यापितरिपुत्रकैः॥बाढमित्यनुमन्येतगौरवेणगुरोर्वचः
॥१३॥इमादुहितरःसत्यस्तववत्ससुमध्यमाः॥सर्गमेतंप्रभावैःस्वैर्बृंहयिष्यं

॥ भा० तृ० ॥
॥ ७५ ॥

त्वनेकधा ॥१४॥ अतस्त्वमृषिमुख्येभ्यो यथाशीलं यथारुचि ॥ आत्मजाः परिदे
ह्यद्य विस्तृणीहि यशो भुवि ॥१५॥ वेदाहमाद्यं पुरुषमवतीर्णं स्वमायया ॥ भूता
नां शेवधिं देहं बिभ्राणं कपिलं मुने ॥१६॥ ज्ञानविज्ञानयोगेन कर्मणामुद्धरन्जटाः
॥ हिरण्यकेशः पद्माक्षः पद्ममुद्रापदांबुजः ॥१७॥ एष मानवि ते गर्भं प्रविष्टः कैटभा
र्दनः ॥ अविद्यासंशयग्रंथिं छित्वा गां विचरिष्यति ॥१८॥ अयं सिद्धगणाधीशः सां
ख्याचार्यैः सुसंमतः ॥ लोके कपिल इत्याख्यां गंता ते कीर्तिवर्द्धनः ॥१९॥ मैत्रेय उ० ॥
तावाश्वास्य जगत्स्रष्टा कुमारैः सहनारदः ॥ हंसो हंसेन यानेन त्रिधाम परमं ययौ
॥२०॥ गते शतधृतौ क्षत्तः कर्दमस्तेन चोदितः ॥ यथोदितं स्वदुहितॄः प्रादाद्विश्व
सृजां ततः ॥२१॥ मरीचये कलां प्रादादनसूयामथात्रये ॥ श्रद्धामंगिरसेयच्छ

॥ अ० ॥
॥ २४ ॥

॥ राम० ॥
॥ ७५ ॥

पुलस्त्याय हविर्भुवं ॥२२॥ पुलहाय गतिं युक्तां क्रतवे च क्रियां सतीं ॥ ख्यातिं
च भृगवेऽयच्छद्वसिष्ठायाप्यरुंधतीं ॥२३॥ अथर्वणे ददाच्छांतिं यया यज्ञो वित
न्यते ॥ विप्रर्षभान्कृतोद्वाहान्सदारान्समलालयत् ॥२४॥ ततस्त ऋषयः क्ष
णं कृतदारा निमंत्र्य तं ॥ प्रातिष्ठन्नंदिमापन्नाः स्वं स्वमाश्रममंडलं ॥२५॥ स
चावतीर्णं त्रियुगमाज्ञाय विबुधर्षभं ॥ विविक्त उपसंगम्य प्रणम्य समभा
षत ॥२६॥ अहो पापच्यमानानां निरये स्वैरमंगलैः ॥ कालेन भूयसा नूनं प्र
सीदंतीह देवताः ॥२७॥ बहुजन्मविपक्केन सम्यग्योगसमाधिना ॥ द्रष्टुं यतं
ते यतयः शून्यागारेषु यत्पदं ॥२८॥ स एव भगवानद्येहेलनं नगणय्य नः ॥ गृ
हेषु जातो ग्राम्याणां यः स्वानां पक्षपोषणः ॥२९॥ स्वीयं वाक्यमृतं कर्तुमव

तीर्णोसिमेगृहे॥ चिकीर्षुर्भगवान्ज्ञानंभक्तानांमानवर्द्धनः॥ ३०॥ तान्येवतेभि
रूपाणीरूपाणिभगवंस्तव॥ यानियानिचरोचंतेस्वजनानामरूपिणः॥ ३१॥
तंसूरिभिस्तत्वबुभुत्सयाऽद्धासदाभिवादार्हणपादपीठं॥ ऐश्वर्यवैराग्यय
शोवबोधवीर्यश्रियापूर्तमहंप्रपद्ये॥ ३२॥ परंप्रधानंपुरुषंमहांतंकालंक
विंत्रिवृतंलोकपालं॥ आत्मानुभूत्यानुगतप्रपंचंस्वछंदशक्तिंकपिलंप्रप
द्ये॥ ३३॥ अस्माभिपृच्छेद्यपतिंप्रजानांत्वयावतीर्णार्णउताप्तकामः॥ परिव्र
जत्पदवीमास्थितोहंचरिष्येत्वांहृदियुंजन्विशोकः॥ ३४॥ श्रीभगवानु॰॥ म
याप्रोक्तंहिलोकस्यप्रमाणंसत्यलौकिके॥ अथाजनिमयातुभ्यंयदवोचमृ
तंमुने॥ ३५॥ एतन्मेजन्मलोकेस्मिन्मुमुक्षूणांदुराशयात्॥ प्रसंख्यानायतत्वा

नांसंमतायात्मदर्शने ॥ ३६ ॥ एषआत्मपथोव्यक्तोनष्टःकालेनभूयसा
॥ तंप्रवर्त्तयितुंदेहमिमंविद्धिमयाभृतं ॥ ३७ ॥ गच्छकामंमयाऽपृष्टोमयि
सन्यस्तकर्मणा ॥ जित्वासुदुर्जयंमृत्युममृतत्वायमांभज ॥ ३८ ॥ मामा
त्मानंस्वयंज्योतिःसर्वभूतगुहाशयं ॥ आत्मन्येवात्मनावीक्ष्यविशोकोऽ
भयमृच्छसि ॥ ३९ ॥ मात्रआध्यात्मिकींविद्यांशमनींसर्वकर्मणां ॥ वि
तरिष्येययाचासौभयंचातितरिष्यति ॥ ४० ॥ मैत्रेयउवाच ॥ एवंसमुदि
तस्तेनकपिलेनप्रजापतिः ॥ दक्षिणीकृत्यतंप्रीतोवनमेवजगामह ॥ ४१ ॥ प्र ३
व्रतंसआस्थितोमौनमात्मैकशरणोमुनिः ॥ निःसंगोव्यचरत्क्षोणीमन
ग्निरनिकेतनः ॥ ४२ ॥ मनोब्रह्मणियुंजानोयत्तत्सदसतःपरं ॥ गुणावभा

सेविगुणएकभक्त्यानुभाविते॥ निरहंकृतिर्निर्ममश्चनिर्द्वंद्वःसमदृक्स्वदृ
क्॥ प्रत्यक्प्रशांतधीर्धीरःप्रशांतोर्मिरिवोदधिः॥४४॥ वासुदेवेभगवतिस
र्वज्ञेप्रत्यगात्मनि॥ परेणभक्तिभावेनलब्धात्मामुक्तिबंधनः॥४५॥ आत्मा
नंसर्वभूतेषुभगवंतमवस्थितं॥ अपश्यत्सर्वभूतानिभगवत्यपिचात्मनि॥४६॥
इच्छाद्वेषविहीनेनसर्वत्रसमचेतसा॥ भगवद्भक्तियुक्तेनप्राप्ताभागवतीग
तिः॥४७॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकपिलोपाख्यानेचतुर्विंशो
ध्यायः॥ पंचविंशेजनन्यातुपृष्टोबंधविमोचनं॥ आदावाहपरंभक्तिलक्षणंक
पिलःसुतः॥१॥ कपिलेनार्पितामात्रेगूढभावनियंत्रिता॥ योगमाणिक्यमं
जूषास्फुरमुद्घाट्यतेधुना॥२॥ शौनकउवाच॥ कपिलस्तत्वसंख्याताभगवा

नात्ममायया॥ जातःस्वयमजःसाक्षादात्मप्रज्ञप्तयेनृणां॥ १॥ नह्यस्यव
र्ष्मणःपुंसांवरिम्णःसर्वयोगिनां॥ विश्रुतौश्रुतदेवस्यभूरितृप्यंतिमेसवः॥ २॥
यद्यद्विधत्तेभगवान्स्वच्छंदात्मात्ममायया॥ तानिमेश्रद्दधानस्यकीर्त्त
न्यान्यनुकीर्त्तय॥ ३॥ सूतउवाच॥ द्वैपायनसखस्त्वेवंमैत्रेयोभगवांस्तथा
॥ प्राहेदंविदुरंप्रीतआन्वीक्षिक्यांप्रचोदितः॥ ४॥ मैत्रेयउवाच॥ पितरिप्र
स्थितेरण्यंमातुःप्रियचिकीर्षया॥ तस्मिन्बिंदुसरेऽवात्सीद्भगवान्कपि
लःकिल॥ ५॥ तमासीनमकर्माणंतत्वमार्गाग्रदर्शनं॥ स्वसुतंदेवहूत्याह
धातुःसंस्मरतीवचः॥ ६॥ देवहूतिरुवाच॥ निर्विण्णानितरांभूमन्नसदिंद्रिय
तर्षणात्॥ येनसंभाव्यमानेनप्रपन्नांधंतमःप्रभो॥ ७॥ तस्यत्वंतमसोंधस्य

दुःपारस्याद्यपारगं ॥ सच्चक्षुर्जन्मनामंतेलब्धंमेत्वदनुग्रहात् ॥ ८ ॥ यआद्यो
भगवान्पुंसामीश्वरोवैभवान्किल ॥ लोकस्यतमसांधस्यचक्षुःसूर्यइवोदितः
९ ॥ अथमेदेवसंमोहमपाक्रष्टुंत्वमर्हसि ॥ योवग्रहोहंममेतीत्येतस्मिन्योजि
तस्त्वया ॥ १० ॥ तंत्वागताहंशरणंशरण्यंस्वभृत्यसंसारतरोःकुठारं ॥ जिज्ञा
सयाहंप्रकृतेःपूरुषस्यनमामिसद्धर्मविदांवरिष्ठं ॥ ११ ॥ मैत्रेयउवाच ॥ इति
स्वमातुर्निरवद्यमीप्सितंनिशम्यपुंसामपवर्गवर्द्धनं ॥ धियाभिनंद्यात्मवतां
सतांगतिर्बभाषईषत्स्मितशोभिताननः ॥ १२ ॥ श्रीभगवानु॰ ॥ योगआध्या
त्मिकःपुंसांमतोनिःश्रेयसायमे ॥ अत्यंतोपरतिर्यत्रदुःखस्यचसुखस्यच ॥
१३ ॥ तमिमंतेप्रवक्ष्यामियमवोचंपुरानघे ॥ ऋषीणांश्रोतुकामानांयोगंस

र्वांगनैपुणं॥१४॥चेतःखल्वस्यबंधायमुक्तयेचात्मनोमतं॥गुणेषुसक्तंबंधा
यरतंवापुंसिमुक्तये॥१५॥अहंममाभिमानोत्थैःकामलोभादिभिर्मलैः
वीतंयदात्मनःशुद्धमदुःखमसुखंसमं॥१६॥तदापुरुषआत्मानंकेवलंप्रकृ
तेःपरं॥निरंतरंस्वयंज्योतिरणिमानमखंडितं॥१७॥ज्ञानवैराग्ययुक्तेनभक्ति
युक्तेनचात्मना॥परिपश्यत्युदासीनंप्रकृतिंचहतौजसं॥१८॥नयुज्यमा
नयाभक्त्याभगवत्यखिलात्मनि॥सदृशोस्तिशिवःपंथायोगिनांब्रह्मसिद्धये
॥१९॥प्रसंगमजरंपाशमात्मनःकवयोविदुः॥सएवसाधुषुकृतोमोक्षद्वारम
पावृतं॥२०॥तितिक्षवःकारुणिकाःसुहृदःसर्वदेहिनां॥अजातशत्रवःशां
ताःसाधवःसाधुभूषणाः॥२१॥मय्यनन्येनभावेनभक्तिंकुर्वंतियेदृढां॥मत्कृ

तेत्यक्तकर्माणस्त्यक्तस्वजनबांधवाः॥२२॥मदाश्रयाःकथामृष्टाःशृण्वंतिक
थयंतिच॥तपंतिविविधास्तापानैतान्मद्गतचेतसः॥२३॥तएतेसाधवःसा
ध्विसर्वसंगविवर्जिताः॥संगस्तेष्वथतेप्रार्थ्यःसंगदोषहराहिते॥२४॥सतांप्र
संगान्ममवीर्यसंविदोभवंतिहृत्कर्णरसायनाःकथाः॥तज्जोषणादाश्वप
वर्गवर्त्मनिश्रद्धारतिर्भक्तिरनुक्रमिष्यति॥२५॥भक्त्यापुमान्जातविरागऐं
द्रियाद्दृष्टश्रुतान्मद्रचनानुचिंतया॥चित्तस्ययत्तोग्रहणेयोगयुक्तोयतिष्यते
ऋजुभिर्योगमार्गैः॥२६॥असेवयायंप्रकृतेर्गुणानांज्ञानेनवैराग्यविजृंभितेन॥योगे
नमय्यर्पितयाचभक्त्यामांप्रत्यगात्मानमिहावरुंधे॥२७॥देवहूतिरु०॥काचि
त्वय्युचिताभक्तिःकीदृशीममगोचरा॥ययापदंतेनिर्वाणमंजसान्वाश्नवाअहं

भा

योयोगोभगवद्बाणोनिर्वाणात्मंस्त्वयोदितः॥कीदृशःकतिचांगानियतस्तत्वाव
बोधनं॥२९॥तदेतन्मेविजानीहियथाहंमंदधीर्हरे॥सुखंबुध्येयदुर्बोधंयोषाभ
वदनुग्रहात्॥३०॥मैत्रेयउवाच॥विदित्वार्थंकपिलोमातुरित्थंजातस्नेहोयत्र
तन्वाभिजातः॥तत्वाम्नायंयत्प्रवदंतिसांख्यंप्रोवाचवैभक्तिवितानयोगं॥३१॥
॥श्रीभगवानुवाच॥देवानांगुणलिंगानामानुश्रविककर्मणां॥सत्वएवैकम
नसोवृत्तिःस्वाभाविकीतुया॥अनिमित्ताभागवतीभक्तिःसिद्धेर्गरीयसी॥जरय
त्याशुयाकोशंनिगीर्णमनलोयथा॥३३॥नैकात्मतांमेस्पृहयंतिकेचिन्मत्पाद
सेवाभिरतामदीहाः॥येन्योन्यतोभागवताःप्रसज्यसभाजयंतेममपौरुषाणि
॥३४॥पश्यंतितेमेरुचिराण्यंबसंतःप्रसन्नवक्त्रारुणलोचनानि॥रूपाणिदिव्यानि

वरप्रदानि साकं वाचं स्पृहणीयां वदंति ॥ ३५ ॥ तैर्दर्शनीयावयवैरुदारविलासहासेक्षि
तवामसूक्तैः ॥ हृतात्मनो हृतप्राणांश्च भक्तिरनिच्छतो मे गतिमण्वीं प्रयुंक्ते ॥ ३६ ॥ अथो
विभूतिं मम मायाविनस्तामैश्वर्यमष्टांगमनुप्रवृत्तं ॥ श्रियं भागवतीं वाऽस्पृहयंति भ
द्रां परस्य मे तेऽश्नुवते तु लोके ॥ ३७ ॥ न कर्हिचिन्मत्पराः शांतरूपे नंक्ष्यंति नो मेऽनिमिषो लेढि
हेतिः ॥ येषामहं प्रिय आत्मा सुतश्च सखा गुरुः सुहृदो दैवमिष्टं ॥ ३८ ॥ इमं लोकं तथै
वामुमात्मानमुभयायिनं ॥ आत्मानमनु ये चेह ये रायः पशवो गृहाः ॥ ३९ ॥ विसृज्य सर्वा
नन्यांश्च मामेवं विश्वतोमुखं ॥ भजंत्यनन्यया भक्त्या तान्मृत्योरतिपारये ॥ ४० ॥ नान्यत्र
मद्भगवतः प्रधानपुरुषेश्वरात् ॥ आत्मनः सर्वभूतानां भयं तीव्रं निवर्त्तते ॥ ४१ ॥ मद्भया
द्वाति वातोऽयं सूर्यस्तपति मद्भयात् ॥ वर्षतींद्रो दहत्यग्निर्मृत्युश्चरति मद्भयात् ॥ ४२ ॥

ज्ञानवैराग्ययुक्तेनभक्तियोगेनयोगिनः।क्षेमायपादमूलंमेप्रविशंत्यकुतोभयं।४३
।एतावानेवलोकेस्मिन्पुंसांनिःश्रेयसोदयः।तीव्रेणभक्तियोगेनमनोमय्यर्पितंस्थि
रं।४४।इतिश्री०कापि०पंचविंशो।षड्विंशेपुंप्रकृत्योस्तुविवेकोयोपवर्ण्यते।सांख्ये
अथतेसंप्रवक्ष्यामितत्वानांलक्षणंपृथक्।यद्विदित्वाविमुच्येतपुरुषःप्राकृतैर्गुणैः
१।ज्ञानंनिःश्रेयसार्थायपुरुषस्यात्मदर्शनं।यदाहुर्वर्णयेतत्तेहृदयग्रंथिभेदनं।२
अनादिरात्मापुरुषोनिर्गुणःप्रकृतेःपरः।प्रत्यग्धामास्वयंज्योतिर्विश्वंयेनसमन्वितं
३।सएवप्रकृतिंसूक्ष्मांदैवींगुणमयींविभुः।यदृच्छयैवोपगतामभ्यपद्यतलीलया।
४।गुणैर्विचित्राःसृजतींसरूपाःप्रकृतिंप्रजाः।विलोक्यमुमुहेसद्यःसइहज्ञानगू
हया।५।एवंपराभिध्यानेनकर्तृत्वंप्रकृतेःपुमान्।कर्मसुक्रियमाणेषुगुणैरात्म

निमन्यते॥६॥तदस्य संसृतिर्बंधः पारतंत्र्यं च तत्कृतं॥ भवत्यकर्त्तुरीशस्य साक्षि
णो निर्वृतात्मनः॥७॥कार्यकारणकर्तृत्वे कारणं प्रकृतिं विदुः॥ भोक्तृत्वे सुखदुःखा
नां पुरुषं प्रकृतेः परं॥८॥देवहूतिरुवाच॥ प्रकृतेः पुरुषस्यापि लक्षणं पुरुषोत्तम॥ ब्रू
हि कारणयोरस्य सदसच्च यदात्मकं॥९॥ यत्तत्त्रिगुणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकं
॥प्रधानं प्रकृतिं प्राहुरविशेषं विशेषवत्॥१०॥ पंचभिः पंचभिर्ब्रह्म चतुर्भिर्दशभि
स्तथा॥ एतच्चतुर्विंशतिकं गणं प्राधानिकं विदुः॥११॥महाभूतानि पंचैव भूरापोग्नि
र्मरुन्नभः॥ तन्मात्राणि च तावंति गंधादीनि मतानि मे॥१२॥इंद्रियाणि दश श्रोत्रं
त्वग्दृग्रसननासिकाः॥ वाक्करौ चरणौ मेढ्रं पायुर्दशम उच्यते॥१३॥मनो बुद्धिरहं
कारश्चित्तमित्यंतरात्मकं॥ चतुर्धा लक्ष्यते भेदो वृत्त्या लक्षणरूपया॥१४॥एता

वानेव संख्यातो ब्रह्मणः सगुणस्य ह॥ संनिवेशो मया प्रोक्तो यः कालः पंचविं
शकः॥१५॥ प्रभावं पौरुषं प्राहुः कालमेके यतो भयं॥ अहंकारविमूढस्य कर्तुः प्र
कृतिमीयुषः॥१६॥ प्रकृतेर्गुणसाम्यस्य निर्विशेषस्य मानवि॥ चेष्टा यतः स भ
गवान्काल इत्युपलक्षितः॥१७॥ अंतःपुरुषरूपेण कालरूपेण यो बहिः॥ सम
न्वेत्येष सत्वानां भगवानात्ममायया॥१८॥ दैवात्क्षुभितधर्मिण्यां स्वस्यां यो
नौ परः पुमान्॥ आधत्त वीर्यं सासूत महत्तत्वं हिरण्मयं॥१९॥ विश्वमात्मगतं
व्यंजन्कूटस्थो जगदंकुरः॥ स्वतेजसाऽपिबत्तीव्रमात्मप्रस्वापनं तमः॥२०॥ य
त्तत्सत्वगुणं स्वच्छं शांतं भगवतः पदं॥ यदाहुर्वासुदेवाख्यं चित्तं तन्महदात्म
कं॥२१॥ स्वच्छत्वमविकारित्वं शांतत्वमिति चेतसः॥ वृत्तिभिर्लक्षणं प्रोक्तं यथा

पांप्रकृतिःपरा॥२२॥महत्तत्वाद्विकुर्वाणाद्भगवद्वीर्यसंभवात्॥क्रियाशक्तिरहं
कारस्त्रिविधःसमपद्यत॥२३॥वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चयतोभवः॥मनसः
श्चेंद्रियाणांचभूतानांमहतामपि॥२४॥सहस्रशिरसंसाक्षाद्यमनंतंप्रचक्ष
ते॥संकर्षणाख्यंपुरुषंभूतेंद्रियमनोमयं॥२५॥कर्तृत्वंकरणत्वंचकार्यत्वंचे
तिलक्षणं॥शांतघोरविमूढत्वमितिवास्यादहंकृतेः॥२६॥वैकारिकाद्विकु
र्वाणान्मनस्तत्वमजायत॥यत्संकल्पविकल्पाभ्यांवर्त्ततेकामसंभवः॥२७॥
यद्विदुर्ह्यनिरुद्धाख्यंहृषीकाणामधीश्वरं॥शारदेंदीवरश्यामंसंराध्यंयोगि
भिःशनैः॥२८॥तैजसात्तुविकुर्वाणाद्बुद्धितत्वमभूत्सति॥द्रव्यस्फुरणविज्ञा
नमिंद्रियाणामनुग्रहः॥२९॥संशयोथविपर्यासोनिश्चयःस्मृतिरेवच॥स्वापइ

त्युच्यते बुद्धेर्लक्षणं लक्षणं वृत्तितः पृथक् ॥ ३० ॥ तैजसानींद्रियाण्येव क्रियाज्ञान
विभागशः ॥ प्राणस्य हि क्रियाशक्तिर्बुद्धेर्विज्ञानशक्तिता ॥ ३१ ॥ तामसाच्च विकुर्वाणा
द्भगवद्वीर्यचोदितात् ॥ शब्दमात्रमभूत्तस्मान्नभः श्रोत्रं तु शब्दगं ॥ ३२ ॥ अर्थाश्रय
त्वं शब्दस्य द्रष्टुर्लिंगत्वमेव च ॥ तन्मात्रत्वं च नभसो लक्षणं कवयो विदुः ॥ ३३ ॥ भू
तानां छिद्रदातृत्वं बहिरंतरमेव च ॥ प्राणेंद्रियात्मधिष्ण्यत्वं नभसो वृत्तिलक्ष
णं ॥ ३४ ॥ नभसः शब्दतन्मात्रात्कालगत्या विकुर्वतः ॥ स्पर्शोऽभवत्ततो वायु
स्त्वक्स्पर्शस्य च संग्रहः ॥ ३५ ॥ मृदुत्वं कठिनत्वं च शैत्यमुष्णत्वमेव च ॥ एतत्स्प
र्शस्य स्पर्शत्वं तन्मात्रत्वं नभस्वतः ॥ ३६ ॥ चालनं व्यूहनं प्राप्तिर्नेतृत्वं द्रव्यशब्दयोः
सर्वेंद्रियाणामात्मत्वं वायोः कर्माभिलक्षणं ॥ ३७ ॥ वायोश्च स्पर्शतन्मात्राद्रूपं दै

वैरितादभूत॥समुत्थितं ततस्तेजश्चक्षुरूपोपलंभनं॥३८॥द्रव्याकृतित्वंगुणता
व्यक्तिसंस्थात्वमेवच॥तेजस्त्वंतेजसःसाधिरूपमात्रस्यवृत्तयः॥३९॥द्योतनंपचनंपा
नंमदनंहिममर्द्दनं॥तैजसोवृत्तयस्त्वेताःशोषणंक्षुत्तृडेवच॥४०॥रूपमात्राद्विकु
र्वाणात्तेजसोदैवचोदितात्॥रसमात्रमभूत्तस्मादंभोजिह्वारसग्रहः॥४१॥कषा
योमधुरस्तिक्तःकट्वम्लइतिनैकधा॥भौतिकानांविकारेणरसएकोविभिद्यते॥४२
॥क्लेदनंपिंडनंतृप्तिःप्राणनाप्यायनोदनं॥तापापनोदोभूयस्त्वंमंभ
सोवृत्तयस्त्विमाः॥४३॥रसमात्राद्विकुर्वाणादंभसोदैवचोदितात्॥गं
धमात्रमभूत्तस्मात्पृथ्वीघ्राणस्तुगंधगः॥४४॥करंभपूतिसौरभ्यशांं
तोग्राम्लादिभिःपृथक्॥द्रव्यावयववैषम्याद्गंधएकोविभिद्यते॥४५॥

भावनंब्रह्मणःस्थानंधारणंसद्विशेषणं॥सर्वसत्वगुणोद्भेदःपृथिवीवृत्तिलक्षणं॥
४६॥नभोगुणविशेषोर्थोयस्यतच्छ्रोत्रमुच्यते॥वायोर्गुणविशेषोर्थोयस्यतत्स्प
र्शनंविदुः॥४७॥तेजोगुणविशेषोर्थोयस्यतच्चक्षुरुच्यते॥अंभोगुणविशेषोर्थो
यस्यतद्रसनंविदुः॥४८॥भूमेर्गुणविशेषोर्थोयस्यसघ्राणउच्यते॥परस्यदृश्यते
धर्मोह्यपरस्मिन्समन्वयात्॥अतोविशेषोभावानांभूमावेवोपलक्ष्यते॥४९॥
एतान्यसंहत्ययदामहदादीनिसप्तवै॥कालकर्मगुणोपेतोजगदादिरुपावि
शत्॥५०॥ततस्तेनानुविद्धेभ्योयुक्तेभ्योंडमचेतनं॥उत्थितंपुरुषोयस्मादुदति
ष्ठदसौविराट्॥५१॥एतदंडंविशेषाख्यंक्रमवृद्धैर्दशोत्तरैः॥तोयादिभिःपरिवृ
तंप्रधानेनावृतैर्बहिः॥५२॥यत्रलोकवितानोयंरूपंभगवतोहरेः॥हिरण्मया

दंडकोशादुत्थायसलिलेशायातु॥तमाविश्यमहादेवोबहुधानिर्विभेदखं॥
५३॥निरभिद्यतास्यप्रथमंमुखंवाणीततोभवत्॥वाण्यावह्निरथोनासेप्रा
णोतोघ्राणएतयोः॥५४॥घ्राणाद्वायुरभिद्येतामक्षिणीचक्षुरेतयोः॥तस्मा
त्सूर्योन्वभिद्येतांकर्णौश्रोत्रंततोदिशः॥५५॥निर्विभेदविराजस्त्वग्रोमश्म
श्र्वादयस्ततः॥ततओषधयश्चासन्शिश्नंनिर्विभिदेततः॥५६॥रेतस्तस्मा
दापआसन्निरभिद्यतवैगुदं॥गुदादपानोपानाच्चमृत्युर्लोकभयंकरः॥
५७॥हस्तौचनिरभिद्येतांबलंताभ्यांततःस्वराट्॥पादौचनिरभिद्येतांग
तिस्ताभ्यांततोहरिः॥५८॥नाड्योस्यनिरभिद्यंततताभ्योलोहितमाभृतं॥
नद्यस्ततःसमभवन्नुदरंनिरभिद्यत॥५९॥क्षुत्पिपासेततस्यातांसमुद्र

स्त्वितयोरभूत् ॥ अथास्यहृदयंभिन्नंहृदयान्मनउत्थितं ॥ ६० ॥ मनसश्चंद्र
माजातोबुद्धिर्बुद्धेर्गिरांपतिः ॥ अहंकारस्ततोरुद्रश्चित्तंचैत्यस्ततोभवत् ॥
६१ ॥ एतेह्यभ्युत्थितादेवानैवास्योत्थापनेशकन् ॥ पुनराविविशुःखानित
मुत्थापयितुंक्रमात् ॥ ६२ ॥ वह्निर्वाचामुखंभेजेनोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ घ्राणेन
नासिकेवायुर्नोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ ६३ ॥ अक्षिणीचक्षुषादित्योनोदतिष्ठत्तदा
विराट् ॥ श्रोत्रेणकर्णौचदिशोनोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ ६४ ॥ त्वचंरोमभिरोषध्यो
नोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ रेतसाशिश्नमापस्तुनोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ ६५ ॥ गुदंमृ
त्युरपानेननोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ हस्ताविंद्रोबलेनैवनोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ ६६
विष्णुर्गत्यैवचरणौनोदतिष्ठत्तदाविराट् ॥ नाडीर्नद्योलोहितेननोदतिष्ठत्तदा

विराट्॥क्षुत्तृड्भ्यामुदरंसिंधुर्नोदतिष्ठत्तदाविराट्॥हृदयंमनसाचंद्रोनोदतिष्ठत्तदाविराट्॥बुध्याब्रह्मापिहृदयंनोदतिष्ठत्तदाविराट्॥रुद्रोभिमत्याहृदयंनोदतिष्ठत्तदाविराट्॥६८॥चित्तेनहृदयंचैत्यःक्षेत्रज्ञःप्राविशद्यदा॥विराट्तदैवपुरुषःसलिलादुदतिष्ठत॥६९॥यथाप्रसुप्तंपुरुषंप्राणेंद्रियमनोधियः॥प्रभवंतिविनायेननोत्थापयितुमोजसा॥७०॥तमस्मिन्प्रत्यगात्मानंधियायोगप्रवृत्तया॥भक्त्याविरक्त्याज्ञानेनविविच्यात्मनिचिंतयेत्॥७१॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेषड्विंशतितमोध्यायः॥२६॥सप्तविंशेततःसम्यक्बद्धसाधनयोगतः॥पुंप्रकृत्योर्विवेकेनमोक्षरीतिर्निरूप्यते॥श्रीभगवानुवाच॥प्रकृतिस्थोपिपुरुषोनाज्यतेप्राकृ

तैर्गुणैः॥ अविकारादकर्तृत्वान्निर्गुणत्वाज्जलार्कवत्॥ १॥ स एष यर्हि प्रकृ
तेर्गुणेष्वभिविषज्जते॥ अहंक्रियाविमूढात्मा कर्त्तास्मीत्यभिमन्यते॥ २॥
तेन संसारपदवीमवशोभ्येत्यनिर्वृतः॥ प्रासंगिकैः कर्मदोषैः सदसन्मिश्र
योनिषु॥ ३॥ अर्थे ह्यविद्यमानेपि संसृतिर्न निवर्त्तते॥ ध्यायतो विषयानस्य
स्वप्नेऽनर्थागमो यथा॥ ४॥ अत एव शनैश्चित्तं प्रसक्तमसतां पथि॥ भक्तियो
गेन तीव्रेण विरक्त्या च नयेद्वशं॥ ५॥ यमादिभिर्योगपथैरभ्यसञ्छ्रद्धया
न्वितः॥ मयि भावेन सत्येन मत्कथाश्रवणेन च॥ ६॥ सर्वभूतसमत्वेन नि
र्वैरेणाप्रसंगतः॥ ब्रह्मचर्येण मौनेन स्वधर्मेण बलीयसा॥ ७॥ यदृच्छयोप
लब्धेन संतुष्टो मितभुङ्मुनिः॥ विविक्तशरणः शांतो मैत्रः करुण आत्मवान्

सानुबंधे च देहेस्मिन्नकुर्वन्नसदाग्रहं ॥ ज्ञानेन दृष्टतत्वेन प्रकृतेः पुरुषस्य
च ॥ ९ ॥ निवृत्तबुध्यवस्थानो दूरीभूतान्यदर्शनः ॥ उपलभ्यात्मनात्मानं चक्षुषे
वार्कमात्मदृक् ॥ १० ॥ मुक्तलिंगं सदाभासमसति प्रतिपद्यते ॥ सतो बंधुमस
च्चक्षुः सर्वानुस्यूतमद्वयं ॥ ११ ॥ यथा जलस्थ आभासः स्थलस्थेनावदृश्यते ॥ स्वा
भासेन तथा सूर्यो जलस्थेन दिवि स्थितः ॥ १२ ॥ एवं त्रिवृदहंकारो भूतेंद्रियमनो
मयैः ॥ स्वाभासेर्लक्षितोऽनेन सदाभासेन सत्यदृक् ॥ १३ ॥ भूतसूक्ष्मेंद्रियमनो
बुध्यादिष्विह निद्रया ॥ लीनेष्वसति यस्तत्र विनिद्रो निरहंक्रियः ॥ १४ ॥ मन्यमा
नस्तदात्मानमनष्टो नष्टवन्मृषा ॥ नष्टेहंकरणे द्रष्टा नष्टवित्त इवातुरः ॥ १५ ॥
एवं प्रत्यवमृश्यासावात्मानं प्रतिपद्यते ॥ साहंकारस्य द्रव्यस्य योवस्थानमनु

ग्रहः॥१६॥देवहूतिरुः॥पुरुषंप्रकृतिर्ब्रह्मन्नविमुंचतिकर्हिचित्॥अन्योन्या
पाश्रयत्वाच्चनित्यत्वादनयोःप्रभो॥१७॥यथागंधस्यभूमेश्चनभावोव्यतिरे
कतः॥अपांरसस्यचयथातथाबुद्धेःपरस्यच॥१८॥अकर्तुःकर्मबंधोयंपुरु
षस्ययदाश्रयः॥गुणेषुसत्सुप्रकृतेःकैवल्यंतेष्वतःकथं॥१९॥क्वचित्तत्वावम
र्शेननिवृत्तंभयमुल्बणं॥अनिवृत्तनिमित्तत्वात्पुनःप्रत्यवतिष्ठते॥२०॥श्रीभ
गवानुः॥अनिमित्तनिमित्तेनस्वधर्मेणामलात्मना॥तीव्रयामयिभक्त्याच
श्रुतसंभृतयाचिरं॥२१॥ज्ञानेनदृष्टतत्वेनवैराग्येणबलीयसा॥तपोयुक्तेन
योगेनतीव्रेणात्मसमाधिना॥२२॥प्रकृतिःपुरुषस्येहदह्यमानात्वहर्निशं
तिरोभवित्रीशनकैरग्नेर्योनिरिवारणिः॥२३॥भुक्तभोगापरित्यक्तादृष्टदोषाच

नित्यशः॥नेश्वरस्याशुभंधत्तेस्वेमहिम्निस्थितस्यच॥२४॥यथाह्यप्रतिबुद्धस्य
प्रस्वापोबह्वनर्थभृत्॥सएवप्रतिबुद्धस्यनवैमोहायकल्पते॥२५॥एवंविदि
ततत्वस्यप्रकृतिर्मयिमानसं॥युंजतोनापकुरुतआत्मारामस्यकर्हिचित्॥
२६॥यदैवमध्यात्मरतःकालेनबहुजन्मना॥सर्वत्रजातवैराग्यआब्रह्मभुव
नान्मुनिः॥२७॥मद्भक्तःप्रतिबुद्धार्थोमत्प्रसादेनभूयसा॥निःश्रेयसंस्वसंस्था
नंकैवल्याख्यंमदाश्रयं॥२८॥प्राप्नोतीहांजसाधीरःस्वदृशाच्छिन्नसंशयः॥
यद्गत्वाननिवर्तेतयोगीलिंगाद्विनिर्गमे॥२९॥यदानयोगोपचितासुचेतोमा
यासुसिद्धस्यविषज्जतेंग॥अनन्यहेतुष्वथमेगतिःस्यादात्यंतिकीयत्रनमृ
त्युहासः॥३०॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेसप्तविंशतितमोध्यायः॥
भक्तिंसंक्षेपतःप्रोच्यसांख्यमाख्यायविस्तृतं॥अथाहवैस्मवैयोगमष्टांगंकपिलोहरिः॥१॥

ब

अष्टाविंशोऽध्याय: ततोऽष्टांगयोगेन ध्यानं शोभिना॥ सर्वोपाधिविनिर्मुक्तस्वरूपज्ञानमीर्यते॥१॥ श्रीभगवानु०॥ योगस्य लक्षणं वक्ष्ये सबीजस्य नृपात्मजे॥ मनो येनैव विधिना प्रसन्नं याति सत्पथं॥१॥ स्वधर्माचरणं शक्त्या विधर्माच्च निवर्तनं॥ दैवाल्लब्धेन संतोष आत्मविच्चरणार्चनं॥२॥ ग्राम्यधर्मनिवृत्तिश्च मोक्षधर्मरतिस्तथा॥ मितमेध्यादनं शश्वद्विविक्तक्षेमसेवनं॥३॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं यावदर्थपरिग्रहः॥ ब्रह्मचर्यं तपः शौचं स्वाध्यायः पुरुषार्चनं॥४॥ मौनं सदासनजयः स्थैर्यं प्राणजयः शनैः॥ प्रत्याहारश्चेंद्रियाणां विषयान्मनसा हृदि॥५॥ स्वधिष्ण्यानामेकदेशे मनसा प्राणधारणं॥ वैकुंठलीलाभिध्यानं समाधानं तथात्मनः॥६॥ एतैरन्यैश्च पथिभिर्मनो दुष्टमसत्पथं॥ बुध्या युंजीत शनकैर्जितप्राणो

ह्युतं द्विजः॥७॥शुचौदेशेप्रतिष्ठाप्यविजितासनआसनं॥तस्मिन्स्वस्तिसमासी
नऋजुकायःसमभ्यसेत्॥८॥प्राणस्यशोधयेन्मार्गंपूरकुंभकरेचकैः॥प्रतिकूले
नवाचित्तंयथास्थिरमचंचलं॥९॥मनोचिरात्स्याद्विरजंजितश्वासस्ययोगिनः॥वा
य्वग्निभ्यांयथालोहंध्मातंत्यजतिवैमलं॥१०॥प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्च
किल्बिषं॥प्रत्याहारेणसंसर्गान्ध्यानेनानीश्वरान्गुणान्॥११॥यदामनःस्वंविरजं
योगेनसुसमाहितं॥काष्ठांभगवतोध्यायेत्स्वनासाग्रावलोकनः॥१२॥प्रसन्न
वदनांभोजंपद्मगर्भारुणेक्षणं॥नीलोत्पलदलश्यामंशंखचक्रगदाधरं॥
१३॥लसत्पंकजकिंजल्कपीतकौशेयवाससं॥श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभा
मुक्तकंधरं॥१४॥मत्तद्विरेफकलयापरीतंवनमालया॥परार्ध्यहारवलयकिरी

रांगदनूपुरं ॥ १५ ॥ कांचीगुणोल्लसच्छ्रोणिं हृदयांभोजविष्टरं ॥ दर्शनीयतमं
शांतं मनोनयनवर्द्धनं ॥ १६ ॥ अपीच्यदर्शनं शश्वत्सर्वलोकनमस्कृतं ॥ संतं व
यसि कैशोरे भृत्यानुग्रहकातरं ॥ १७ ॥ कीर्तन्यतीर्थयशसं पुण्यश्लोकयशस्क
रं ॥ ध्यायेद्देवं समग्रांगं यावन्न च्यवते मनः ॥ १८ ॥ स्थितं व्रजंतमासीनं शयानं वा
गुहाशयं ॥ प्रेक्षणीयेहितं ध्यायेच्छुद्धभावेन चेतसा ॥ १९ ॥ तस्मिन्लब्धपदं चि
त्तं सर्वावयवसंस्थितं ॥ विलक्ष्यैकत्र संयुज्यादंगे भगवतो मुनिः ॥ २० ॥ संचिंतये
द्भगवतश्चरणारविंदं वज्रांकुशध्वजसरोरुहलांछनाढ्यं ॥ उत्तुंगरक्तविलसन्न
खचक्रवालज्योत्स्नाभिराहतमहद्धृदयांधकारं ॥ २१ ॥ यच्छौचनिःसृतस
रित्प्रवरोदकेन तीर्थेन मूर्ध्न्यधिकृतेन शिवः शिवोभूत् ॥ ध्यातुर्मनःशमलशैल

॥भा॰ तृ॰॥ ॥८९॥ त४ श्री

निसृष्टवज्रं ध्यायेच्चिरं भगवतश्चरणारविंदं ॥२२॥ जानुद्वयं जलजलोचनया जन
न्या लक्ष्म्याखिलस्य सुरवंदितया विधातुः ॥ ऊर्वोर्निधाय करपल्लवरोचिषा यत्संला
लितं हृदि विभोरभवस्य कुर्यात् ॥२३॥ ऊरू सुपर्णभुजयोरधिशोभमानावोजोनि
धी अतसिकाकुसुमावभासौ ॥ व्यालंबिपीतवरवाससि वर्त्तमानकांचीलापपरिरंभि
नितंबबिंबं ॥२४॥ नाभीह्रदं भुवनकोशगुहोदरस्थं यत्मयोनिधिषणाखिललोक
पद्मं ॥ व्यूढं हरिन्मणिवृषस्तनयोरमुष्य ध्यायेद्द्वयं विशदहारमयूखगौरं ॥ वक्षोधि
वासमृषभस्य महाविभूतेः पुंसां मनोनयननिर्वृतिमादधानं ॥ कंठं च कौस्तुभमणेर
धिभूषणार्थं कुर्यान्मनस्यखिललोकनमस्कृतस्य ॥२६॥ बाहूंश्च मंदरगिरेः परि
वर्त्तनेन निर्णिक्तबाहुवलयानधिलोकपालान् ॥ संचिंतयेद्दशशतारमसह्यतेजः

अ॰ २८ क॰ ४ ॥राम॰॥ ॥८९॥

ङ्खंचतत्करसरोरुहराजहंसं॥२७॥कौमोदकींभगवतोदयितांस्मरेतदिग्धा
मरातिभटशोणितकर्दमेन॥मालांमधुव्रतवरूथगिरोपघुष्टांचैत्यस्यतत्व
ममलंमणिमस्यकंठे॥२८॥भृत्यानुकंपितधियेहगृहीतमूर्तेःसंचिंतयेद्भग
वतोवदनारविंदं॥यद्विस्फुरन्मकरकुंडलवल्गितेनविद्योतितामलकपोल
मुदारनासं॥२९॥यच्छ्रीनिकेतमलिभिःपरिसेव्यमानंभूत्यास्वयाकुटिलकुंत
लवृंदजुष्टं॥मीनद्वयाश्रयमधिक्षिपदब्जनेत्रंध्यायेन्मनोमयमतंद्रितउल्ल
सद्भ्रु॥३०॥तस्यावलोकमधिकंकृपयातिघोरतापत्रयोपशमनायनिसृष्टम
क्ष्णोः॥स्निग्धस्मितानुगुणितंविपुलप्रसादंध्यायेच्चिरंविततभावनयागुहा
यां॥३१॥हासंहरेरवनताखिललोकतीव्रशोकाश्रुसागरविशोषणमत्युदा

रं॥ संमोहनायरचितंनिजमाययास्यभ्रूमंडलंमुनिकृतेमकरध्वजस्य॥ ३२॥ ध्या
नायनंप्रहसितंबहुलाधरोष्ठभासारुणायिततनुद्विजकुंदपंक्ति॥ ध्यायेत्स्वदेह
कुहरेवसितस्यविष्णोर्भक्त्यार्द्रयार्पितमनानपृथग्दिदृक्षेत्॥ ३३॥ एवंहरौभग
वतिप्रतिलब्धभावोभक्त्याद्रवद्धृदयउत्पुलकःप्रमोदात्॥ औत्कंठ्यबाष्पकल
यामुहुरर्द्यमानःतच्चापिचित्तबडिशंशनकैर्वियुंक्ते॥ ३४॥ मुक्ताश्रयंयर्हिनिर्वि
षयंविरक्तंनिर्वाणमृच्छतिमनःसहसायथार्चिः॥ आत्मानमत्रपुरुषोऽव्यवधानमे
कमन्वीक्षतेप्रतिनिवृत्तगुणप्रवाहः॥ ३५॥ सोप्येतयाचरमयामनसोनिवृत्त्यातस्मि
न्महिम्न्यवसितःसुखदुःखबाह्ये॥ हेतुत्वमप्यसतिकर्तरिदुःखयोर्यत्स्वात्मन्विधत्त
उपलब्धपरात्मकाष्ठः॥ ३६॥ देहंचतंनचरमःस्थितमुत्थितंवासिद्धोविपश्यतियतोऽ

ध्यगमत्स्वरूपं॥दैवादुपेतमथदैववशादपेतंवासोयथापरिकृतंमदिरामदांधः॥३
७॥देहोपिदैववशगःखलुकर्मयावत्स्वारंभकंप्रतिसमीक्षतएवसासुः॥तंसप्रपंच
मधिरूढसमाधियोगःस्वाप्नंपुनर्नभजतेप्रतिबुद्धवस्तुः॥३८॥यथापुत्राच्चवित्ता
च्चपृथग्मर्त्यःप्रतीयते॥अप्यात्मत्वेनाभिमताद्देहादेःपुरुषस्तथा॥३९॥यथोल्मु
काद्विस्फुलिंगाद्धूमाद्वापिस्वसंभवात्॥अप्यात्मत्वेनाभिमताद्यथाग्निःपृथ
गुल्मुकात्॥४०॥भूतेंद्रियांतःकरणात्प्रधानाज्जीवसंज्ञितात्॥आत्मातथापृ
थग्द्रष्टाभगवान्ब्रह्मसंज्ञितः॥४१॥सर्वभूतेषुचात्मानंसर्वभूतानिचात्मनि॥ईक्षे
तानन्यभावेनभूतेष्विवतदात्मतां॥४२॥स्वयोनिषुयथाज्योतिरेकंनानाप्रतीयते॥
योनीनांगुणवैषम्यात्तथात्माप्रकृतौस्थितः॥४३॥तस्मादिमांस्वांप्रकृतिंदैवी

॥भा॰ तृ॰॥
॥९१॥

सदसदात्मिकां॥ दुर्विभाव्यां पराभाव्य स्वरूपेणावतिष्ठते॥४४॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे तृतीयस्कंधे कापिलेयसाधनानुष्ठानेनामाष्टाविंशोऽध्यायः
एकोनत्रिंशके भक्तियोगस्तु बहुधोच्यते॥ कालस्य च बलं घोरं संसृतिश्च विरक्तये॥ ॥ देवहूतिरु०॥ लक्षणं महदादीनां प्रकृतेः पुरुषस्य च॥ स्वरूपं लक्ष्यतेमीषां येन तत्पारमार्थिकं॥१॥ यथा सांख्येषु कथितं यन्मूलं तत्प्रचक्षते॥ भक्तियोगस्य मे मार्गं ब्रूहि विस्तरशः प्रभो॥२॥ विरागो येन पुरुषो भगवन्सर्वतो भवेत्॥ आचक्ष्व जीवलोकस्य विविधा लोकसंसृतीः॥३॥ कालस्येश्वररूपस्य परेषां च परस्य ते॥ स्वरूपं वद कुर्वंति यद्धेतोः कुशलं जनाः॥४॥ लोकस्य मिथ्याभिमतेरचक्षुषश्चिरं प्रसुप्तस्य तमस्यनाश्रये॥ श्रांतस्य कर्मस्वनुविद्धया धिया त्वमाविरासीः किल

अ॰ २९

॥राम॰॥
॥९१॥

योगभास्करः॥५॥मैत्रेयउवाच॥इतिमातुर्वचःश्लक्ष्णंप्रतिनंद्यमहामुनिः॥आ
बभाषेकुरुश्रेष्ठप्रीतस्तांकरुणार्दितः॥६॥श्रीभगवानुवाच॥भक्तियोगोबहुवि
धोमार्गैर्भामिनिभाव्यते॥स्वभावगुणमार्गेणपुंसांभावोविभिद्यते॥७॥अभिसंधा
ययद्धिंसांदंभंमात्सर्यमेववा॥संरंभीभिन्नदृग्भावंमयिकुर्यात्सतामसः॥८॥विषया
नभिसंधाययशऐश्वर्यमेववा॥अर्चादावर्चयेद्योमांपृथग्भावःसराजसः॥९॥क
र्मनिर्हारमुद्दिश्यपरस्मिन्वातदर्पणं॥यजेद्यष्टव्यमितिवापृथग्भावःससात्विकः॥१०॥
मद्गुणश्रुतिमात्रेणमयिसर्वगुहाशये॥मनोगतिरविच्छिन्नायथागंगांभसोंबुधौ
॥११॥लक्षणंभक्तियोगस्यनिर्गुणस्यह्युदाहृतं॥अहैतुक्यव्यवहितायाभक्तिःपुरु
षोत्तमे॥१२॥सालोक्यसार्ष्टिसामीप्यसारूप्यैकत्वमप्युत॥दीयमानंनगृह्णंतिवि

न

नामत्सेवनंजनाः॥१३॥सएवभक्तियोगाख्यआत्यंतिकउदाहृतः॥येनातिव्रज्य
त्रिगुणंमद्भावायोपपद्यते॥१४॥निषेवितेनानिमित्तेनस्वधर्मेणमहीयसा॥क्रिया
योगेनशस्तेननातिहिंस्रेणनित्यशः॥१५॥मद्धिष्ण्यदर्शनस्पर्शपूजास्तुत्यभिवं
दनैः॥भूतेषुमद्भावनयासत्वेनाऽसंगमेनच॥१६॥महतांबहुमानेनदीनानाम
नुकंपया॥मैत्र्याचैवात्मतुल्येषुयमेननियमेनच॥१७॥आध्यात्मिकानुश्रव
णान्नामसंकीर्तनाच्चमे॥आर्जवेनार्यसंगेननिरहंक्रिययातथा॥१८॥मद्धर्म
णोगुणैरेतैःपरिसंशुद्धआशयः॥पुरुषस्यांजसाभ्येतिश्रुतमात्रगुणंहिमां॥१९॥
यथावातरथोघ्राणमावृंक्तेगंधआशयात्॥एवंयोगरतंचेतआत्मानमविकारिय
त्॥२०॥अहंसर्वेषुभूतेषुभूतात्मावस्थितःसदा॥तमवज्ञायमांमर्त्यःकुरुतेर्चाविडं

वनं ॥२१॥ योमांसर्वेषुभूतेषुसंतमात्मानमीश्वरं ॥ हित्वार्चांभजतेमौढ्याद्भस्मन्येवजु
होतिसः ॥२२॥ द्विषतःपरकायेमांमानिनोभिन्नदर्शिनः ॥ भूतेषुबद्धवैरस्यनमनःशां
तिमृछति ॥२३॥ अहमुच्चावचैर्द्रव्यैःक्रिययोत्पन्नयानघे ॥ नैवतुष्येर्चितोर्चायांभूत
ग्रामावमानिनः ॥२४॥ अर्चादावर्चयेत्तावदीश्वरंमांस्वकर्मकृत् ॥ यावन्नवेदस्वहृदि
सर्वभूतेष्ववस्थितं ॥२५॥ आत्मनश्चपरस्यापियःकरोत्यंतरोदरं ॥ तस्यभिन्नदृशोमृ
त्युर्विदधेभयमुल्बणं ॥२६॥ अथमांसर्वभूतेषुभूतात्मानंकृतालयं ॥ अर्हयेद्दानमा
नाभ्यांमैत्र्याभिन्नेनचक्षुषा ॥२७॥ जीवाःश्रेष्ठाह्यजीवानांततःप्राणभृतःशुभे ॥ ततः
सचित्ताःप्रवरास्ततश्चेंद्रियवृत्तयः ॥२८॥ तत्रापिस्पर्शवेदिभ्यःप्रवरारसवेदिनः ॥ तेभ्यो
गंधविदःश्रेष्ठास्ततःशब्दविदोवराः ॥२९॥ रूपभेदविदस्तत्रततश्चोभयतोदतः ॥ तेषां

बहुपदाःश्रेष्ठाश्चतुष्पादास्ततोद्विपात् ॥३०॥ ततोवर्णाश्चचत्वारस्तेषांब्राह्मणउत्तमः ॥
ब्राह्मणेष्वपिवेदज्ञोह्यर्थज्ञोभ्यधिकस्ततः ॥३१॥ अर्थज्ञात्संशयच्छेत्ताततःश्रेयान्स्व
धर्मकृत् ॥ मुक्तसंगस्ततोभूयानदोग्धाधर्ममात्मनः ॥३२॥ तस्मान्मय्यर्पिताशे
षक्रियार्थात्मानिरंतरः ॥ मय्यर्पितात्मनःपुंसोमयिसन्यस्तकर्मणः ॥३३॥ न
पश्यामिपरंभूतमकर्तुःसमदर्शनात् ॥ मनसैतानिभूतानिप्रणमेद्बहुमानय
न् ॥ ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टोभगवानिति ॥३४॥ भक्तियोगश्चयोगश्चमया
मानव्युदीरितः ॥ ययोरेकतरेणैवपुरुषःपुरुषंव्रजेत् ॥३५॥ एतद्भगवतो
रूपंब्रह्मणःपरमात्मनः ॥ परंप्रधानंपुरुषंदैवंकर्मविचेष्टितं ॥३६॥ रूपभे
दास्पदंदिव्यंकालइत्यभिधीयते ॥ भूतानांमहदादीनांयतोभिन्नदृशांभ

यं ॥ ३७ ॥ योंतःप्रविश्यभूतानिभूतैरत्त्यखिलाश्रयः ॥ सविष्ण्वाख्योधियज्ञोसौ
कालःकलयतांप्रभुः ॥ ३८ ॥ नचास्यकश्चिद्दयितोनद्वेष्योनचबांधवः ॥ आवि
शत्यप्रमत्तोसौप्रमत्तंजनमंतकृत् ॥ ३९ ॥ यद्भयाद्वातिवातोयंसूर्यस्तपतिय
द्भयात् ॥ यद्भयाद्वर्षतेदेवोभगणोभातियद्भयात् ॥ ४० ॥ यद्वनस्पतयोभीता
लताश्चौषधिभिःसह ॥ स्वेस्वेकालेभिगृह्णंतिपुष्पाणिचफलानिच ॥ ४१ ॥ स्र
वंतिसरितोभीतानोत्सर्पत्युदधिर्यतः ॥ अग्निरिंधेसगिरिभिर्भूर्नमज्जति
यद्भयात् ॥ ४२ ॥ नभोददातिश्वसतांपदंयन्नियमाददः ॥ लोकंस्वदेहंतनुतेम
हान्सप्तभिरावृतं ॥ ४३ ॥ गुणाभिमानिनोदेवाःसर्गादिष्वस्ययद्भयात् ॥ वर्ततेनु
युगंयेषांवशएतच्चराचरं ॥ ४४ ॥ सोनंतोंतकरःकालोनादिरादिकृदव्ययः ॥

जनंजनेनजनयन्मारयन्मृत्युनांतकं॥४५॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृती यस्कंधेएकोनत्रिंशतितमोध्यायः॥२९॥त्रिंशेतुकायकांतादिलालनाकुलचेतसां कामिनांतामसीपापादधोगतिरुदीर्यते॥१॥कपिलउवाच तस्यैतस्यजनोनूनंनायं वेदोरुविक्रमं॥कालमानोपिबलिनोवायोरिवघनावलिः॥१॥यंयमर्थमुपादत्तेदुःख नसुखहेतवे॥तंतंधुनोतिभगवान्पुमान्शोचतियत्कृते॥२॥यदध्रुवस्यदेहस्यसानु बंधस्यदुर्मतिः॥ध्रुवाणिमन्यतेमोहाद्गृहक्षेत्रवसूनिच॥३॥जंतुर्वैभवएतस्मिन् यांयांयोनिमनुव्रजेत्॥तस्यांतस्यांसलभतेनिर्वृतिंनविरज्यते॥४॥नरकस्थोपिदे हंवैनपुमांस्त्यक्तुमिछति॥नारक्यांनिर्वृतौसत्यांदेवमायाविमोहितः॥५॥आत्मजा यासुतागारपशुद्रविणबंधुषु॥निरूढमूलहृदयआत्मानंबहुमन्यते॥६॥

संदह्यमानसर्वांगएषामुद्वहनाधिना। करोत्यविरतंमूढोदुरितानिदुराशयः
७। आक्षिप्तात्मेंद्रियःस्त्रीणामसतीनांचमायया। रहोरचितयालापैःशिशू
नांकलभाषिणां। ८। गृहेषुकूटधर्मेषुदुःखतंत्रेष्वतंद्रितः। कुर्वन्दुःखप्रती
कारंसुखवन्मन्यतेगृही। ९। अर्थैरापादितैर्गुर्व्याहिंसयेतस्ततश्चतान्। पुष्णा
तियेषांपोषेणशेषभुग्यात्यधःस्वयं। १०। वार्तायांलुप्यमानायामारब्धायां
पुनःपुनः। लोभाभिभूतोनिःसत्वःपरार्थेकुरुतेस्पृहां। ११। कुटुंबभरणाकल्पो
मंदभाग्योवृथोद्यमः। श्रियाविहीनःकृपणोध्यायंछ्वसितिमूढधीः। १२। एवंस्व
भरणाकल्पंतत्कलत्रादयस्तथा। नाद्रियंतेयथापूर्वंकीनाशाइवगोजरं। १३।
तत्राप्यजातनिर्वेदोभ्रियमाणःस्वयंभृतैः। जरयोपात्तवैरूप्योमरणाभिमुखो

गृहे ॥१४॥ आस्तेवमत्योपन्यस्तंगृहपालइवाहरन्॥ आमयाव्यप्रदीप्ताग्निरल्पा
हारोल्पचेष्टितः॥ १५॥ वायुनोत्क्रमतोत्तारःकफसंरुद्धनाडिकः॥ कासश्वासकृ
तायासःकंठेघुरघुरायते॥१६॥ शयानःपरिशोचद्भिःपरिवीतःस्वबंधुभिः॥ वा
च्यमानोपिनब्रूतेकालपाशवशंगतः॥१७॥ एवंकुटुंबभरणेव्यापृतात्माजि
तेंद्रियः॥ म्रियतेरुदतांस्वानामुरुवेदनयाऽस्तधीः॥१८॥ यमदूतौतदाप्राप्तौ
भीमौसरभसेक्षणौ॥ सदृष्ट्वात्रस्तहृदयःशकृन्मूत्रंविमुंचति॥१९॥ यातनादे
हआवृत्यपाशैर्बध्वागलेबलात्॥ नयतोदीर्घमध्वानंदंड्यंराजभटायथा॥२०॥
तयोर्निर्भिन्नहृदयःतर्जनैर्जातवेपथुः॥ पथिश्वभिर्भक्ष्यमाणःआर्त्तोघंस्वमनुस्म
रन्॥२१॥ क्षुत्तृट्परीतोर्कदवानलानिलैःसंतप्यमानःपथितप्तवालुके॥ कृच्छ्रे

णपृष्ठेकशयायाचनाडितश्चलत्यशक्तोपिनिराश्रमोदके ॥२२॥ तत्रतत्रपतञ्छ्रा
ंतोमूर्छितःपुनरुत्थितः ॥ पथापापीयसानीतस्तमसायमसादनं ॥२३॥
योजनानांसहस्राणिनवतिंनवचाध्वनः ॥ त्रिभिर्मुहूर्तैर्द्वाभ्यांवानीतःप्राप्नोति
यातनाः ॥२४॥ आदीपनंस्वगात्राणांवेष्टयित्वोल्मुकादिभिः ॥ आत्ममांसादनं
क्वापिस्वकृत्तंपरतोपिवा ॥२५॥ जीवतश्चांत्राभ्युद्धारःश्वगृध्रैर्यमसादने ॥ सर्प
वृश्चिकदंशाद्यैर्दशद्भिश्चात्मवैशसं ॥२६॥ कृंतनंचावयवशोगजादिभ्योभि
दापनं ॥ पातनंगिरिशृंगेभ्योरोधनंचांबुगर्त्तयोः ॥२७॥ यास्तामिस्रांधतामि
स्रारौरवाद्याश्चयातनाः ॥ भुंक्तेनरोवानारीवामिथःसंगेननिर्मिताः ॥२८॥ अ
त्रैवनरकःस्वर्गइतिमातःप्रचक्षते ॥ यायातनावैनारक्यःताइहाप्युपलक्षिताः

॥एवंकुटुंबंबिभ्राणउदरंभरएववा॥विसृज्येहोभयंप्रेत्यभुंक्तेतत्फलमी
दृशं॥२९॥एकःप्रपद्यतेध्वांतंहित्वेदंस्वकलेवरं॥कुशलेतरपाथेयोभूतद्रो
हेणयद्भृतं॥३०॥दैवेनासादितंतस्यशमलंनिरयेपुमान्॥भुंक्तेकुटुंबपोषस्यहृत
वित्तइवातुरः॥३१॥केवलेनह्यधर्मेणकुटुंबभरणोत्सुकः॥यातिजीवोंधता
मिस्रंचरमंतमसःपदं॥३३॥अधस्तान्नरलोकस्ययावतीर्यातनादयः॥क्र
मशःसमनुक्रम्यपुनरत्राव्रजेच्छुचिः॥३४॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीय
स्कंधेकापिलेयोपाख्यानेत्रिंशोध्यायः॥ ३० ॥एकत्रिंशेविमिश्रैस्स्वैःपुण्यपापै
रिहांतरा॥मनुष्ययोनिसंप्राप्तिर्वर्ण्यतेराजसीगतिः॥१॥श्रीभगवानुवाच॥कर्म
णादैवनेत्रेणजंतुर्देहोपपत्तये॥स्त्रियाःप्रविष्टउदरंपुंसोरेतःकणाश्रयः॥२

कललंत्वेकरात्रेणपंचरात्रेणबुद्बुदं। दशाहेनतुकर्कंधुःपेश्यंडंवाततःपरं॥२॥
मासेनतुशिरोद्वाभ्यांबाहूंघ्राद्यंगविग्रहः। नखरोमास्थिचर्माणिलिंगछिद्रोद्भ
वस्त्रिभिः॥३॥ चतुर्भिर्धातवःसप्तपंचभिःक्षुत्तृडुद्भवः। षड्भिर्जरायुणावीतःकुक्षौ
भ्राम्यतिदक्षिणे॥४॥ सप्तमेजन्मकर्माणिगतानिस्मरतेऋषिः। मातुर्जग्धा
न्नपानाद्यैरेधद्धातुरसंमते॥५॥ शेतेविण्मूत्रयोर्गर्तेसजंतुर्जंतुसंभवे। कृ
मिभिःक्षतसर्वांगःसौकुमार्यात्प्रतिक्षणं॥६॥ मूर्छामाप्नोत्युरुक्लेशस्तत्रत्यैः
क्षुधितैर्मुहुः। कटुतीक्ष्णोष्णलवणरूक्षाम्लादिभिरुल्बणैः॥७॥ मातृभुक्तैरु
पस्पृष्टःसर्वांगोत्थितवेदनः। उल्बेनसंवृतस्तस्मिन्नंत्रैश्चबहिरावृतः॥८॥ आ
स्तेकृत्वाशिरःकुक्षौभुग्नपृष्ठशिरोधरः। अकल्पःस्वांगचेष्टायांशकुंतइवपंजरे॥९

तत्र लब्धस्मृतिर्दैवात्कर्मजन्मशतोद्भवं ॥ स्मरन्दीर्घमनुच्छ्वासं शर्म किं नाम विं-
दते ॥९॥ आरभ्य सप्तमान्मासाल्लब्धबोधोपि वेपितः ॥ नैकत्रास्ते सूतिवातैर्वि-
ष्ठाभूरिव सोदरः ॥१०॥ नाथमान ऋषिर्भीतः सप्तवध्रिः कृतांजलिः ॥ स्तुवीत तं
विक्लवया वाचा येनोदरेर्पितः ॥११॥ जीव उवाच ॥ तस्योपसन्नमवितुं जगदि-
च्छयात्तनानातनोर्भुवि चलच्चरणारविंदं ॥ सोहं व्रजामि शरणं ह्यकुतोभयं
मे येनेदृशी गतिरदर्श्यऽसतोनुरूपा ॥१२॥ यस्त्वत्र बद्ध इव कर्मभिरावृतात्मा
भूतेंद्रियाशयमयीमवलंब्य मायां ॥ आस्ते विशुद्धमविकारमखंडबोधमातप्य-
मानहृदयेऽवसितं नमामि ॥१३॥ यः पंचभूतरचिते रहितः शरीरे छन्नोऽयथेंद्रि-
यगुणार्थचिदात्मकोहं ॥ तेनाविकुंठमहिमानमृषिं तमेनं वंदे परं प्रकृतिपूरुष-

योःपुमांसं॥१४॥यन्माययोरुगुणकर्मनिबंधनेस्मिन्सांसारिकेपथिचरंस्तदभि
श्रमेण॥ नष्टस्मृतिःपुनरयंप्रवृणीतलोकंयुक्त्याकयामहदनुग्रहमंतरेण॥१५॥
ज्ञानंयदेतददधात्कतमःसदेवस्त्रैकालिकंस्थिरचरेष्वनुवर्तितांशः॥ तंजीवकर्म
पदवीमनुवर्तमानास्तापत्रयोपशमनायवयंभजेम॥१६॥देह्यन्यदेहविवरेज
ठराग्निनासृग्विण्मूत्रकूपपतितोभृशतप्तदेहः॥ इच्छन्नितोविवसितुंगणय
न्स्वमासान्निर्वास्यतेकृपणधीर्भगवन्कदानु॥१७॥येनेदृशींगतिमसौदश
मास्यईशसंग्राहितःपुरुदयेनभवादृशेन॥ स्वेनैवतुष्यतुकृतेनसदीनना
थःकोनामतत्प्रतिविनांजलिमस्यकुर्यात्॥१८॥पश्यत्ययंधिषणयाननुस
प्तवध्रिःशारीरकेदमशरीर्यपरःस्वदेहे॥ यत्सृष्टयासंतमहंपुरुषंपुराणंपश्ये

बहिर्हृदि च चेत्यमिव प्रतीतं॥१९॥सोहं वसन्नपि विभो बहुदुःखवासं गर्भान्न निर्जिगमि
षे बहिरंधकूपे॥यत्रोपयातमुपसर्पति देवमाया मिथ्या मतिर्यदनु संसृतिचक्रमेत
त्॥२०॥तस्मादहं विगतविक्लव उद्धरिष्य आत्मानमाशु तमसः सुहृदात्मनैव॥भूयो
यथा व्यसनमेतदनेकरंध्रं मा मे भविष्यदुपसादितविष्णुपादः॥२१॥कपिल उवाच॥
एवं कृतमतिर्गर्भे दशमास्यः स्तुवन्नृषिः॥सद्यः क्षिपत्यवाचीनं प्रसूत्यै सूतिमारु
तः॥२२॥तेनावसृष्टः सहसा कृत्वावाक्शिर आतुरः॥विनिष्क्रामति कृच्छ्रेण निरुच्छ्वा
सो हतस्मृतिः॥२३॥पतितो भुव्यसृङ्मूत्रे विष्ठाभूरिव चेष्टते॥रोरूयति गते ज्ञाने
विपरीतां गतिं गतः॥२४॥परच्छंदं न विदुषा पुष्यमाणो जनेन सः॥अनभिप्रेतमा
पन्नः प्रत्याख्यातुमनीश्वरः॥२५॥शायितोऽशुचिपर्यंके जंतुः स्वेदजदूषिते॥ने

शःकंडूयनेंगानामासनोत्थानचेष्टने॥२६॥तुदंत्यामत्वचंदंशामशकामत्कुणाद
यः॥रुदंतंविगतज्ञानंकृमयःकृमिकंयथा॥२७॥इत्येवंशैशवंभुक्त्वादुःखंपौगंडमे
वच॥२८॥अलब्धाभीप्सितोऽज्ञानादिद्धमन्युःशुचार्पितः॥२८॥सहदेहेनमानेनवर्ध
मानेनमन्युना॥करोतिविग्रहंकामीकामिष्वंतायचात्मनः॥२९॥भूतैःपंचभिरा
रब्धेदेहेदेह्यबुधोऽसकृत्॥अहंममेत्यसद्ग्राहःकरोतिकुमतिर्मतिं॥३०॥तद
र्थंकुरुतेकर्मयद्बद्धोयातिसंसृतिं॥योनुयातिददत्क्लेशमविद्याकर्मबंधनः॥३१॥
यद्यसद्भिःपथिपुनःशिश्नोदरकृतोद्यमैः॥आस्थितोरमतेजंतुःतमोविशतिपूर्वव
त्॥३२॥सत्यंशौचंदयामौनंबुद्धिर्ह्रीःश्रीर्यशःक्षमा॥शमोदमोभगश्चेतियत्संगा
द्यातिसंक्षयं॥३३॥तेष्वशांतेषुमूढेषुखंडितात्मस्वसाधुषु॥संगंनकुर्याच्छोच्ये

॥भा॰ तृ॰॥
॥९९॥

षुयोषित्क्रीडामृगेषुच॥३३॥नतथास्यभवेन्मोहोबंधश्चान्यप्रसंगतः॥योषित्संगा
द्यथापुंसोयथातत्संगिसंगिनः॥३४॥प्रजापतिःस्वांदुहितरंदृष्ट्वातद्रूपधर्षितः॥रोहि
द्भूतांसोन्वधावदृक्षरूपीहतत्रपः॥३५॥तत्सृष्टसृष्टसृष्टेषुकोन्वखंडितधीःपुमान्॥
~~मृषिनारायणमृते~~॥ऋषिंनारायणमृतेयोषिन्मय्येहमायया॥३६॥बलंमेपश्य
मायायाःस्त्रीमय्याजयिनोदिशां॥याकरोतिपदाक्रांतान्भ्रूविजृंभेणकेवलं॥३७॥संगं
नकुर्यात्प्रमदासुजातुयोगस्यपारंपरमारुरुक्षुः॥मत्सेवयाप्रतिलब्धात्मलाभो
वदंतियांनिरयद्वारमस्य॥३८॥योपयातिशनैर्मायायोषिद्देवविनिर्मिता॥तामीक्षे
तात्मनोमृत्युंतृणैःकूपमिवावृतं॥३९॥यांमन्यतेपतिंमोहान्मन्मायामृषभाय
तीं॥स्त्रीत्वंस्त्रीसंगतःप्राप्तोवित्तापत्यगृहप्रदं॥४०॥तामात्मनोविजानीयात्स

अ॰ ३१
तृ॰ ५
॥राम॰॥
॥९९॥

त्यपत्यगृहात्मकं ॥ दैवोपसादितंमृत्युंमृगयोर्गायनंयथा ॥ ४१ ॥ देहेनजीवभू
तेनलोकाल्लोकमनुव्रजन् ॥ भुंजानएवकर्माणिकरोत्यविरतंपुमान् ॥ ४२ ॥ जी
वोस्यानुगतोदेहोभूतेंद्रियमनोमयः ॥ तन्निरोधोस्यमरणमाविर्भावस्तुसं
भवः ॥ ४३ ॥ द्रव्योपलब्धिस्थानस्यद्रव्येक्षायोग्यतायदा ॥ तत्पंचत्वमहंमाना
दुत्पत्तिर्द्रव्यदर्शनं ॥ ४४ ॥ यथाक्ष्णोर्द्रव्यावयवदर्शनायोग्यतायदा ॥ तदेवच
क्षुषोद्रष्टुर्द्रष्टृत्वायोग्यतानयोः ॥ ४५ ॥ तस्मान्नकार्यःसंत्रासोनकार्पण्यंनसं
भ्रमः ॥ बुध्वाजीवगतिंधीरोमुक्तसंगश्चरेदिह ॥ ४६ ॥ सम्यक्दर्शनयाबुध्यायोग
वैराग्ययुक्तया ॥ मायाविरचितेलोकेचरेन्न्यस्यकलेवरं ॥ ४७ ॥ ॥ इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयोपाख्यानेएकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोसात्विके धर्मे ह्यूर्ध्वागतिरुदीर्यते ॥ तत्वज्ञानविहीनस्य ततश्च पुनरागतिः
॥१॥ कपिल उवाच ॥ अथ यो गृहमेधीयान्धर्मानेवावसन्गृहे ॥ काममर्थं च धर्मां
श्च दोग्धि भूयः पिपर्त्ति तान् ॥१॥ स चापि भगवद्धर्मात्काममूढः पराङ्मुखः ॥ यज
ते क्रतुभिर्देवान्पितॄंश्च श्रद्धयान्वितः ॥२॥ तच्छ्रद्धयाक्रान्तमतिः पितृदेवव्रतः पु
मान् ॥ गत्वा चान्द्रमसं लोकं सोमपाः पुनरेष्यति ॥३॥ यदा चाहीन्द्रशय्यायां शेते
नन्तासनो हरिः ॥ तदा लोका लयं यान्ति त एते गृहमेधिनां ॥४॥ ये स्वधर्मान्न दुह्यन्ति
धीराः कामार्थहेतवे ॥ निःसंगा न्यस्तकर्माणः प्रशान्ताः शुद्धचेतसः ॥५॥ निवृत्तिध
र्मनिरता निर्ममा निरहंकृताः ॥ स्वधर्माख्येन सत्वेन परिशुद्धेन चेतसा ॥६॥ सूर्यद्वा
रेण ते यान्ति पुरुषं विश्वतोमुखं ॥ परावरेशं प्रकृतिमस्योत्पत्त्यन्तभावनं ॥७॥ द्विप

रार्द्धावसानेयःप्रलयोब्रह्मणस्तुते॥ तावदध्यासतेलोकंपरस्यपरचिंतकाः॥८॥क्ष्मां
भोनलानिलवियन्मनइंद्रियार्थभूतादिभिःपरिवृतंप्रतिसंजिहीर्षुः॥अव्याकृतं
विशतियर्हिगुणत्रयात्माकालंपराख्यमनुभूयपरःस्वयंभूः॥९॥एवंपरेत्यभगवं
तमनुप्रविष्टायेयोगिनोजितमरुन्मनसोविरागाः॥तेनैवसाकममृतंपुरुषंपु
राणंब्रह्मप्रधानमुपयांत्यगताभिमानाः॥१०॥अथतंसर्वभूतानांहृत्पद्मेषु
कृतालयं॥श्रुतानुभावंशरणंव्रजभावेनभामिनि॥११॥आद्यःस्थिरचराणांयो
वेदगर्भःसहर्षिभिः॥योगेश्वरैःकुमाराद्यैःसिद्धैर्योगप्रवर्त्तकैः॥१२॥भेददृष्ट्या
भिमानेननिःसंगेनापिकर्मणा॥कर्त्तृत्वात्सगुणंब्रह्मपुरुषंपुरुषर्षभं॥१३॥ससं
सृत्यपुनःकालेकालेनेश्वरमूर्त्तिना॥ जातेगुणव्यतिकरेयथापूर्वंप्रजायते॥१४॥

ऐश्वर्यं पारमेष्ठ्यं च तेपि धर्मविनिर्मितं ॥ निषेव्य पुनरायांति गुणव्यतिकरे सति ॥१५॥
ये त्विहासक्तमनसः कर्मसु श्रद्धयान्विताः ॥ कुर्वंत्यप्रतिषिद्धानि नित्यान्यपि च
कृत्स्नशः ॥१६॥ रजसा कुंठमनसः कामात्मानोजितेंद्रियाः ॥ पितॄन्यजंत्यनुदिनं
गृहेष्वभिरताशयाः ॥१७॥ त्रैवर्गिकास्ते पुरुषा विमुखा हरिमेधसः ॥ कथायां क
थनीयोरुविक्रमस्य मधुद्विषः ॥१८॥ नूनं दैवेन विहता ये चाच्युतकथासुधां ॥ हि
त्वा शृण्वंत्यसद्गाथाः पुरीषमिव विड्भुजः ॥१९॥ दक्षिणेन पथार्यम्णः पितृलोकं व्रजं
ति ते ॥ प्रजामनुप्रजायंते श्मशानांतक्रियाकृतः ॥२०॥ ततस्ते क्षीणसुकृताः पुन
र्लोकमिमं सति ॥ पतंति विवशा दैवैः सद्यो विभ्रंशितोदयाः ॥२१॥ तस्मात्त्वं सर्वभा
वेन भजस्व परमेष्ठिनं ॥ तद्गुणाश्रयया भक्त्या भजनीयपदांबुजं ॥२२॥ वासुदेवे भ

गवतिभक्तियोगःप्रयोजितः॥जनयत्याशुवैराग्यंज्ञानंयद्ब्रह्मदर्शनं॥२३॥यदा
स्यचित्तमर्थेषुसमेष्विंद्रियवृत्तिभिः॥नविगृह्णातिवैषम्यंप्रियमप्रियमित्युत॥
२४॥सतदैवात्मनात्मानंनिःसंगंसमदर्शनं॥हेयोपादेयरहितमारूढंपदमी
क्षते॥२५॥ज्ञानमात्रंपरंब्रह्मपरमात्मेश्वरःपुमान्॥दृश्यादिभिःपृथग्भावै
भगवानेकईयते॥२६॥एतावानेवयोगेनसमग्रेणहयोगिनः॥युज्यतेभिम
तोह्यर्थोयदसंगस्तुकृत्स्नशः॥२७॥ज्ञानमेकंपराचीनैरिंद्रियैर्ब्रह्मनिर्गुणं
॥अवभात्यर्थरूपेणभ्रांत्याशब्दादिधर्मिणा॥२८॥यथामहानहंरूपस्त्रि
वृत्पंचविधःस्वराट्॥एकादशविधस्तस्यवपुरंडंजगद्यतः॥२९॥एतद्वैश्रद्धया
भक्त्यायोगाभ्यासेननित्यशः॥समाहितात्मानिःसंगोविरक्त्यापरिपश्यति॥३०॥

इत्येतत्कथितंगुर्विज्ञानंतद्ब्रह्मदर्शनं॥येनानुबुध्यतेतत्त्वंप्रकृतेःपुरुषस्यच॥३१॥
ज्ञानयोगश्चमन्निष्ठोनैर्गुण्योभक्तिलक्षणः॥द्वयोरप्येकएवार्थोभगवच्छब्दल
क्षणः॥३२॥यथेंद्रियैःपृथग्द्वारैरर्थोबहुगुणाश्रयः॥एकोनानेयतेतद्वद्भगवाञ्छा
स्त्रवर्त्मभिः॥३३॥क्रिययाक्रतुभिर्दानैस्तपःस्वाध्यायमर्शनैः॥आत्मेंद्रियजये
नापिसंन्यासेनचकर्मणां॥३४॥योगेनविविधांगेनभक्तियोगेनचैवहि॥धर्मे
णोभयचिह्नेनयःप्रवृत्तिनिवृत्तिमान्॥३५॥आत्मतत्वावबोधेनवैराग्येणदृढे
नच॥ईयतेभगवानेभिःसगुणोनिर्गुणःस्वदृक्॥३६॥प्रावोचंभक्तियोगस्यस्व
रूपंतेचतुर्विधं॥कालस्यचाव्यक्तगतेर्योतंर्धावतिजंतुषु॥३७॥जीवस्यसंसृती
र्बह्वीरविद्याकर्मनिर्मिताः॥यास्वंगप्रविशन्नात्मानवेदगतिमात्मनः॥३८॥

नैतत्खलायोपदिशेन्नाविनीतायकर्हिचित्॥नस्तब्धायनभिन्नायनैवधर्मध्वजाय
च॥३९॥नलोलुपायोपदिशेन्नगृहारूढचेतसे॥नाभक्तायचमेजातुनमद्भक्तद्वि
षामपि॥४०॥श्रद्दधानायभक्तायविनीतायानसूयवे॥भूतेषुकृतमैत्रायशुश्रूषा
भिरतायच॥४१॥बहिर्जातविरागायशांतचित्तायदीयते॥निर्मत्सरायशुचयेयस्या
हंप्रेयसांप्रियः॥४२॥यइदंशृणुयादंबश्रद्धयापुरुषःसकृत्॥योवाभिधत्तेमच्चित्तः
सह्येतिपदवींचमे॥४३॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेद्वात्रिंशोध्या
यः॥३२॥ ॥त्रयस्त्रिंशेतुतस्यैवकपिलस्योपदेशतः॥ज्ञानभावेनतन्मातुर्जीव
न्मुक्तिरुदीर्यते॥१॥श्रीमैत्रेयउवाच॥एवंनिशम्यकपिलस्यवचोजनित्रीसाकर्द
मस्यदयिताकिलदेवहूतिः॥ विस्रस्तमोहपटलातमभिप्रणम्यतुष्टावतत्त्व

॥भा॰ तृ॰॥
॥१०३॥

विषयांकितसिद्धभूमिं॥१॥देवहूतिरुवाच॥अथाप्यजोंतःसलिलेशयानंभूतेंद्रियार्थात्ममयंवपुस्ते॥गुणप्रवाहंसदशेषबीजंदध्यौस्वयंयज्जठराब्जजातः॥२॥सएव विश्वस्यभवान्विधत्तेगुणप्रवाहेणविभक्तवीर्यः॥सर्गाद्यमीहोवितथाभिसंधिरात्मेश्वरोऽतर्क्यसहस्रशक्तिः॥३॥सत्वंभृतोमेजठरेणनाथकथंनुयस्योदरएतदासीत्॥विश्वंयुगांतेवटपत्रएकःशेतेस्ममायाशिशुरंघ्रिपानः॥४॥त्वंदेहतंत्रःप्रशमायपाप्मनांनिदेशभाजांचविभोविभूतये॥यथावतारास्तवसूकरादयस्तथायमप्यात्मपथोपलब्धये॥५॥यन्नामधेयश्रवणानुकीर्त्तनाद्यत्प्रह्वणाद्यत्स्मरणादपिक्वचित्॥श्वादोपिसद्यःसवनायकल्पतेकुतःपुनस्तेभगवन्नुदर्शनात्॥६॥अहोबतश्वपचोऽतोगरीयान्यज्जिह्वाग्रेवर्त्ततेनामतुभ्यं॥तेपुस्तपस्तेजुहुवुःसस्नु

॥अ॰॥
॥३३॥

॥राम॰॥
॥१०३॥

रायीब्रह्मानूचुर्नामगृणंतियेते॥७॥तंत्वामहंब्रह्मपरंपुमांसंप्रत्यक्स्रोतस्याऽत्म
निसंविभाव्यं॥स्वतेजसाध्वस्तगुणप्रवाहंवंदेविष्णुंकपिलंवेदगर्भं॥८॥मैत्रेयउ
वाच॥ईडितोभगवानेवंकपिलाख्यःपरःपुमान्॥वाचाविक्लवयेत्याहमातरंमा
तृवत्सलः॥९॥कपिलउवाच॥मार्गेणानेनमातस्तेसुसेव्येनोदितेनमे॥आस्थिते
नपरांकाष्टामचिरादवरोत्स्यसि॥१०॥श्रद्धत्स्वैतन्मतंमह्यंजुष्टंयत्ब्रह्मवादि
भिः॥येनमामभवंयायाःमृत्युमिछंत्यतद्विदः॥११॥मैत्रेयउवाच॥इतिप्रदर्श्य
भगवान्सतींतामात्मनोगतिं॥स्वमात्राब्रह्मवादिन्याकपिलोनुमतोययौ
॥१२॥साचापितनयोक्तेनयोगादेशेनयोगयुक्॥तस्मिन्नाश्रमआपीडेसरस्व
त्याःसमाहिता॥१३॥अभीक्ष्णावगाहकपिशान्जटिलान्कुटिलालकान्॥आ

त्मानं चोग्रतपसा विभ्रती चीरिणं कृशं ॥ १४ ॥ प्रजापतेः कर्दमस्य तपोयोगविजृं
भितं ॥ स्वगार्हस्थ्यमनोपम्यं प्रार्थ्यं वैमानिकैरपि ॥ १५ ॥ पयःफेननिभाः शय्या
दांतारुक्मपरिछदाः ॥ आसनानि च हैमानि सुस्पर्शास्तरणानि च ॥ १६ ॥ स्वछस्फ
टिककुड्येषु महामरकतेषु च ॥ रत्नप्रदीपा आभांति ललना रत्नसंयुताः ॥ १७ ॥
गृहोद्यानं कुसुमितै रम्यं बह्वमरद्रुमैः ॥ कूजद्विहंगमिथुनं गायन्मत्तमधुव्रतं ॥ १८
यत्र प्रविष्टमात्मानं विबुधानुचरा जगुः ॥ वाप्यामुत्पलगंधिन्यां कर्दमेनोपला
लितं ॥ १९ ॥ हित्वा तदीप्सिततममप्याखंडलयोषितां ॥ किंचिच्चकार वदनं
पुत्रविश्लेषणातुरा ॥ २० ॥ वनं प्रव्रजिते पत्यावपत्यविरहातुरा ॥ ज्ञाततत्वाप्य
भून्नष्टे वत्से गोरिव वत्सला ॥ २१ ॥ तमेव ध्यायती देवमपत्यं कपिलं हरिं ॥ बभूवा

चिरतोवत्सनिस्पृहानाद्दज्ञोगृहे॥२२॥ ध्यायतीभगवद्रूपंयदाहध्यानगोचरं
॥सुतःप्रसन्नवदनंसमस्तव्यस्तचिंतया॥२३॥भक्तिप्रवाहयोगेनवैराग्येणबली
यसा॥युक्तानुष्ठानजातेनज्ञानेनब्रह्महेतुना॥२४॥विशुद्धेनतदात्मानंआत्मना
विश्वतोमुखं॥स्वानुभूत्यातिरोभूतमायागुणविशेषणं॥२५॥ब्रह्मण्यवस्थितम
तिर्भगवत्यात्मसंश्रये॥ निवृत्तजीवापत्तित्वात्क्षीणक्लेशाप्तनिर्वृतिः॥२६॥नि
त्यारूढसमाधित्वात्परावृत्तगुणभ्रमा॥ नसस्मारतदात्मानंस्वप्नेदृष्टमिवोत्थि
तः॥२७॥तद्देहःपरतःपोषोप्यकृशश्चाध्यसंभवात्॥ बभौमलैरवछन्नःसधू
मइवपावकः॥२८॥स्वांगंतपोयोगमयंमुक्तकेशंगतांबरं॥दैवगुप्तंनबुबुधेवा
सुदेवप्रविष्टधीः॥२९॥एवंसाकपिलोक्तेनमार्गेणाचिरतःपरं॥आत्मानंब्रह्म

निर्वाणंभगवंतमवापसा॥३०॥तद्वीरासीत्पुण्यतमंक्षेत्रंत्रैलोक्यविश्रुतं॥नाम्ना
सिद्धपदंयत्रसासंसिद्धिमुपेयुषी॥३१॥तस्यास्तद्योगविधुतमार्त्यंमर्त्यमभूत्स
रित्॥स्रोतसांप्रवरासौम्यसिद्धिदासिद्धसेविता॥३२॥कपिलोपिमहायोगीभ
गवान्पितुराश्रमात्॥मातरंसमनुज्ञाप्यप्रागुदीचींदिशंययौ॥३३॥सिद्धचार
णगंधर्वैर्मुनिभिश्चाप्सरोगणैः॥स्तूयमानःसमुद्रेणदत्तार्हणनिकेतनः॥३४॥
आस्तेयोगंसमास्थायसांख्याचार्यैरभिष्टुतः॥त्रयाणामपिलोकानांउपशांत्यै
समाहितः॥३५॥एतन्निगदितंतातयत्पृष्टोहंतवानघ॥कपिलस्यचसंवादो
देवहूत्याश्चपावनः॥३६॥यइदमनुशृणोतियोभिधत्तेकपिलमुनेर्मतमात्मयो
गगुह्यं॥भगवतिकृतधीःसुपर्णकेतावुपलभतेभगवत्पदारविंदं॥ ॥३७॥ ॥

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेतृतीयस्कंधेकापिलेयोपाख्यानेत्रयत्रिंशोध्यायः

श्रीभागवततृतीयस्कंधसमाप्ता

[OrderDescription]
,CREATED=30.12.19 11:21
,TRANSFERRED=2019/12/30 at 11:45:28
,PAGES=214
,TYPE=STD
,NAME=S0002412
,Book Name=M-2324-SHRIBHAGWAT KRITIM SKANDH
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF

FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF

FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF

FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF

FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF

FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF

FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF

FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF

FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF

FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF
,FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF

FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,